

1963. XVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

1963. XVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Csemegi József †: Mikor épült a soproni volt ferences kolostor káptalanterme?

97 Csemegi József †: Mikor épült a soproni volt ferences kolostor káptalanterme?

A következő cikk írója, sajnos, nem érthette meg műve megjelenését, 1963 februárjában meghalt. Mint építészmérnök és művészeti író élete vége felé egyik vezető tagja lett az Országos Műemléki Felügyelőségnek, számos kiváló könyve és tanulmánya jelent meg. Folyóiratunknak különösen 1944-ig terjedő időszakában volt lelkes munkatársa és ismertette a Szt. János templomot, a környékbeli lámpásos keresztek, a Szeder utcai Mária-szobrot. 1955-ben kezdődő új évfolyamunk is szívesen hozott tőle cikket; sajnos jelen tanulmányával nagyértékű munkássága is befejeződött. Az ún. káptalanteremmel már 1944 előtt is tüzetesen foglalkozott, és egy nagyobb tanulmánya közlésre várt, amikor a bomba a Soproni Szemle egykori szerkesztőségét és kiadóhivatalát 1944-ben szétrombolta, a cikk is odaveszett, és most íme a második megfogalmazás megjelenése előtt a szerző hagyta el az élők sorát. Emlékezetét a Soproni Szemle is ápolni fogja.

* * *

A SSz 1961. évi 2–3. számában figyelemre méltó helytörténeti tanulmány jelent meg Mollay Károly tollából. Ez az írásmű nemcsak azért keltette fel érdeklődésemet, mert gótikus építészetünk egyik legjelentősebb emlékének, a soproni volt ferences kolostor káptalani termének építési korával foglalkozik, hanem főleg azért, mert szakirodalmunkban a soproni ferencesek és az Agendorfer-család közötti kapcsolat kérdését is újból felveti.

A tanulmány idevonatkozó része a következőképpen szól (i. m. 126.): „...Márton, jobban mondva az Agendorfer-család címere maradt fenn a ferences kolostor káptalantermének északi kápolnájában, a csúcsíves boltozat zárókövén: ‚közös tőből kinövő hármas levél’. Művészettörténészeink ennek és Márton végrendeletében a ferenceseknek juttatott ‚jelentékeny hagyatékának’ alapján a gótikus terem építési idejének felső dátumát a XV. század első éveire teszik. Ez azonban nagyon ingatag következtetés. Márton (II) ugyanis az Agendorfer családnak Sopronban kimutatható hatodik nemzedékét képviseli, a család címere bármelyik korábbi nemzedék életében a boltozat zárókövére kerülhetett. A Mártonnak tulajdonított ‚jelentékeny hagyaték’ pedig a végrendelet téves értelmezésén alapszik.”

A következő sorokból kitűnik, hogy a szóban levő hagyaték a ferences barátoknak csuhára 5 dénárfontból és egy misealapítványból áll, mely utóbbira a végrendelező két hússzékének a jövedelmét és gyümölcsösét hagyta. „...Ennyi a ‚jelentékeny hagyaték’! Ebből a káptalanterem építésének XV. század eleji befejezésére

következtetni nem lehet” – foglalja össze végül is Mollay Károly a mondanivalóját.

Néhány sorral alább azonban újra visszatér a káptalanterem építési korának kérdésére, és a következőket adja elő: „...Márton apjának, Jánosnak végrendeletét [98](#) is megismertük: ebből sem lehet a káptalanterem építésének pártfogására következtetni. Tekintettel arra, hogy a város életében az Agendorfer-családnak csak III. Péter alapította ága játszott jelentős szerepet, itt I. Márton gróf (1337–1360), esetleg III. Péter gróf (1321–1331) jöhet számításba. A káptalanterem tehát a soproni gótikának mindenképpen korábbi remeke, mint ahogy ezt egyes művészettörténészeink ma még tartják. Mellékkápolnának kialakítása akár a teremmel együtt, az 1330-as években is megtörténhetett (vö. Csatkai-Dercsényi i. m. 117.); Genthon István: Magyarország művészeti emlékei Bp. 1959, I., 322; Gerevich László a Dercsényi Dezső szerkesztette ‚A magyarországi művészet története’ című műben (Bp., 1956, 132).”

Ennyi az idézet, e sorok készítették engem arra, hogy a soproni volt ferences kolostor káptalantermének építési koráról alkotott véleményemet dióhéjban összefoglalva közreadjam.

Előljáróban megjegyzem: még jóval a szomorú emlékezetű 1944–45-ös évek előtt foglalkoztatott engem a káptalanterem építészet- és művészettörténeti problémája. Kéziratom el is készült, de az akkori események már nem tették lehetővé, hogy a SSz hasábjain megjelenjék. A felszabadulásunk utáni években (1949–51) megindult helyreállítási munkálatok pedig, amelyek során a káptalanterem eredeti szépségét visszanyerte, arra készítettek, hogy e munkák befejezését és az ezekkel kapcsolatos kutatások-feltárások eredményeinek közzétételét megvárjam, s kéziratomat csak ezek ismeretében, szükség szerint megfelelő átdolgozással adjam ki újra a kezemből. Sajnos: e várt beszámolók elmaradtak, ez idő szerint csupán egyes szemtanúk szóban közölt vagy írásban is lefektetett néhány megfigyelése áll a kutatás rendelkezésére. Ezek azonban távolról sem elegendők ahhoz, hogy a káptalanterem egykori megépítésének menete teljes részletességgel feleleveníthető legyen.^{[1\(1\)](#)} Így például a feltárásokból tudjuk ugyan, hogy a káptalanterem eredetileg famennyezetes volt, az azonban már nem ismeretes, hogy a famennyezet gerendái mely falakra feküdtek fel. Továbbá arra sem lehet bizonyossággal feleletet adni, hogy a famennyezetes káptalanterem alaprajza mennyiben egyezett meg a mai káptalanteremével. Pedig ez a kérdés akaratlanul is felvetődik egyes szemtanúk állítása alapján, akik szerint a káptalanterem padozatának felbontásakor nemcsak falazott sírok, hanem különféle alapfal-részletek is napvilágra kerültek. Sőt mi több: bizonyosnak mondható, hogy a famennyezetes káptalanterem északi falsíkja a maival nem esett össze, azt utóbb, a beboltozás alkalmával lefaragták. Alapozásának tanúsága szerint eredetileg a templom szentélyének déli falával nagyjából párhuzamosan húzódott, s ily módon nem derék-, hanem tompaszögben csatlakozott a terem nyugati falához. Csak keleti végében, a boltozati sarokgyám mellett, maradt reánk az egykori falsík némi maradéka, rajta még a feltárások alkalmával egy XIII. század végére valló falfestmény-töredék is látható volt^{[2\(2\)](#)} (1–2 kép). Végül kérdéses maradt a famennyezetes káptalanteremnek és a keleti kápolnának a viszonya egymáshoz: vajon egyidőben épültek [99](#) ezek, vagy a kápolnát később csatolták a teremhez? És egyáltalán: a három kápolna egykorú-e, vagy talán megépítésük között is időbeli eltérés mutatkozik?

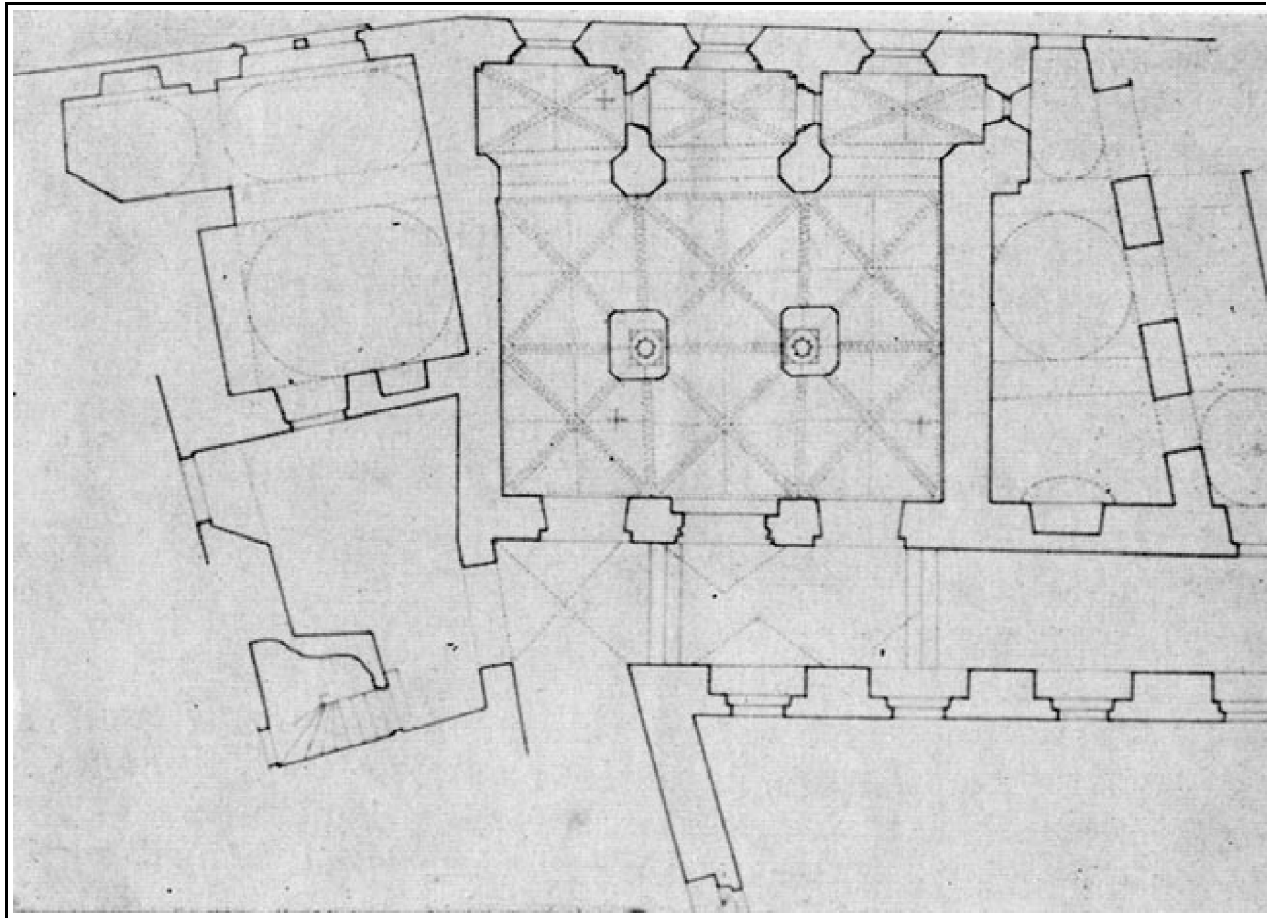
Nem lehet vitás, e kérdésekre feleletet csakis a falvarratok és az alapfalak, valamint a feltárt korábbi szintek körültekintő vizsgálata, egymáshoz való viszonya adhatott volna. S mivel ily vizsgálatokról a káptalanterem helyreállításával foglalkozó gyér számú és szűkszavú ismertetés (Csatkai Endréé, Dercsényi Dezsőé) alig számol be,^{[3\(3\)](#)} így könnyen meglehet, hogy ilyenek érdemben nem is folytak annak idején, vagy ha folytak, úgy ezek dokumentációs anyaga elveszett, vagy lappang valahol. Káptalantermünk építéstörténetének végleges tisztázását tehát továbbra is a jövő feladatai közé kell utalnunk, amikor netán újból alkalom adódik legalább az alapfalak fenti szempontok szerint elvégzendő vizsgálatára, ha a

helyreállítás más helyeken az eredeti állapotot már megzavarta volna.

De bármennyire is sajnálatos középkori építészettörténetünk számára az, hogy a káptalanterem feltárási, kutatási anyaga ez idő szerint nem teljes, és műszaki-, archeológiai szempontból egyaránt körültekintően elkészített tudományos dokumentáció formájában (a szobrászati anyag kivételével) nem áll rendelkezésünkre, azért építésének története ma már, a helyreállítás után, a múlthoz képest nagy vonásaiban tisztázható, egyes részletkérdéseiben pedig legalábbis körvonalazható.

* * *

A helyreállítás közben tett megfigyelések és az ez idő szerint rendelkezésre álló tárgyi bizonyítékok egyöntetűen arra vallanak, hogy a mai alaprajzra kialakított káptalantermet egy attól némileg eltérő alaprajzú terem előzte meg. Ezzel magyarázható – többek között – a mai teremrész és a kápolnasor varratvonalában jelentkező alaprajzi rendellenességek egy része is (1. kép). S az is mindenesetre bizonyos, hogy a mai káptalanterem elődjét vízszintes famennyezett borította be. Felmerül azonban a kérdés: vajon a három téglalap-alaprajzú, keresztboltozatos kápolna már a korábbi teremmel épült egyidőben, vagy csak később, annak bővítése-toldásaként, esetleg beboltozása után? Sajnos, a helyreállítások idejéből való ily irányú megfigyelések, vizsgálatok híján e kérdést részben megválaszolatlanul kell hagynom. De nem tartom lehetetlennek a korábbi terem és a kápolnák egyidőben való megépítését. Ugyanis a ferencesek – korai korszakukban – templomaikat általában famennyezettel fedték be, s csak azok szentélyét boltozták. Építészetükben tehát nem jelent valamiféle különlegességet, ha – mint a mi esetünkben – famennyezetes belső térhez boltozottak csatlakoznak. Azonban e feltevéstől – helyessége esetén – az is szükségképpen következik, hogy káptalantermünk mai déli fala (amelynek síkján a kápolnasor dél felé rendellenesen túlnyúlik) későbbi eredetű, mint a famennyezetes terem. Megépítése a boltozatos teremrész kialakításával kapcsolatos, s ezt a sejtést csak megerősítik az északi határfal déli falsíkjának utólagos lefaragását igazoló megfigyelések. Ugyanis nem valószínű, hogy a korábbi terem északi és déli határfala ne lett volna egymással párhuzamos. S ha az északit a terem beboltozásakor átfaragták, úgy ezt bizonyosan megtették volna a délivel is, ha az a maival azonos lett volna. Ezen viszont ily kiigazítás nyomait nem figyelték meg a helyreállítás során. E megfigyelések és az ezekből levonható következtetések tehát egyöntetűen azt sejtetik, hogy a mai káptalanterem egy korábbi épületrész átalakításaként nyerte el mai formáját, amelynek során a régebbi helyiség északi falát átfaragták, a délit pedig valamely okból elbontották s helyette – attól valamivel északabbra az átfaragott északival párhuzamos falsíkkal – új falat építettek.

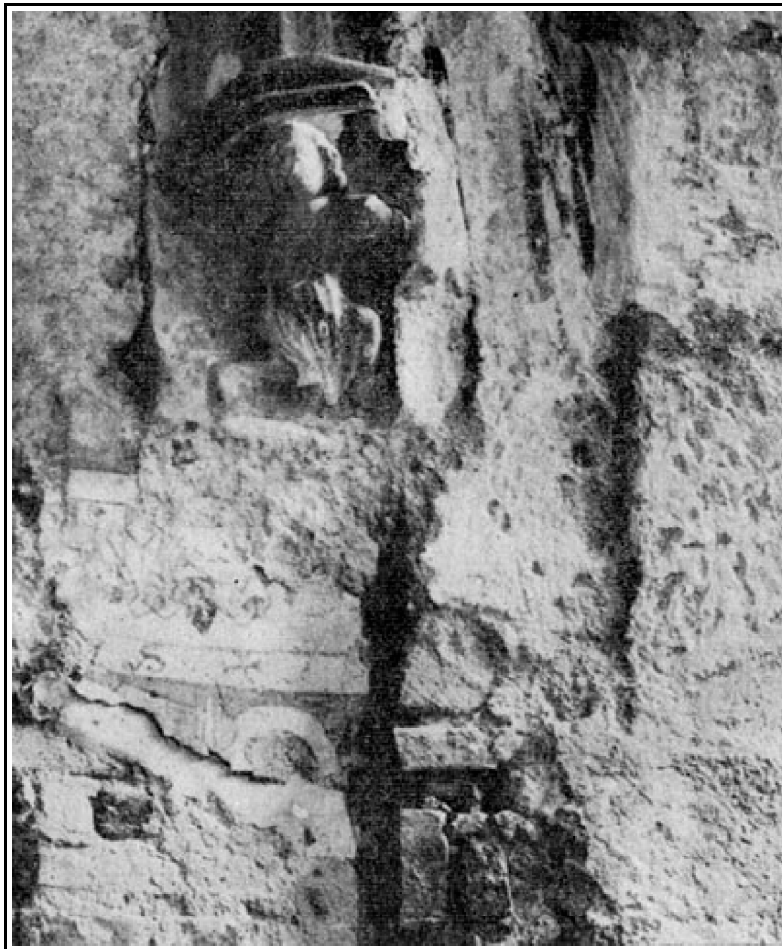

1. A volt ferences kolostor egykori káptalantermének alaprajza

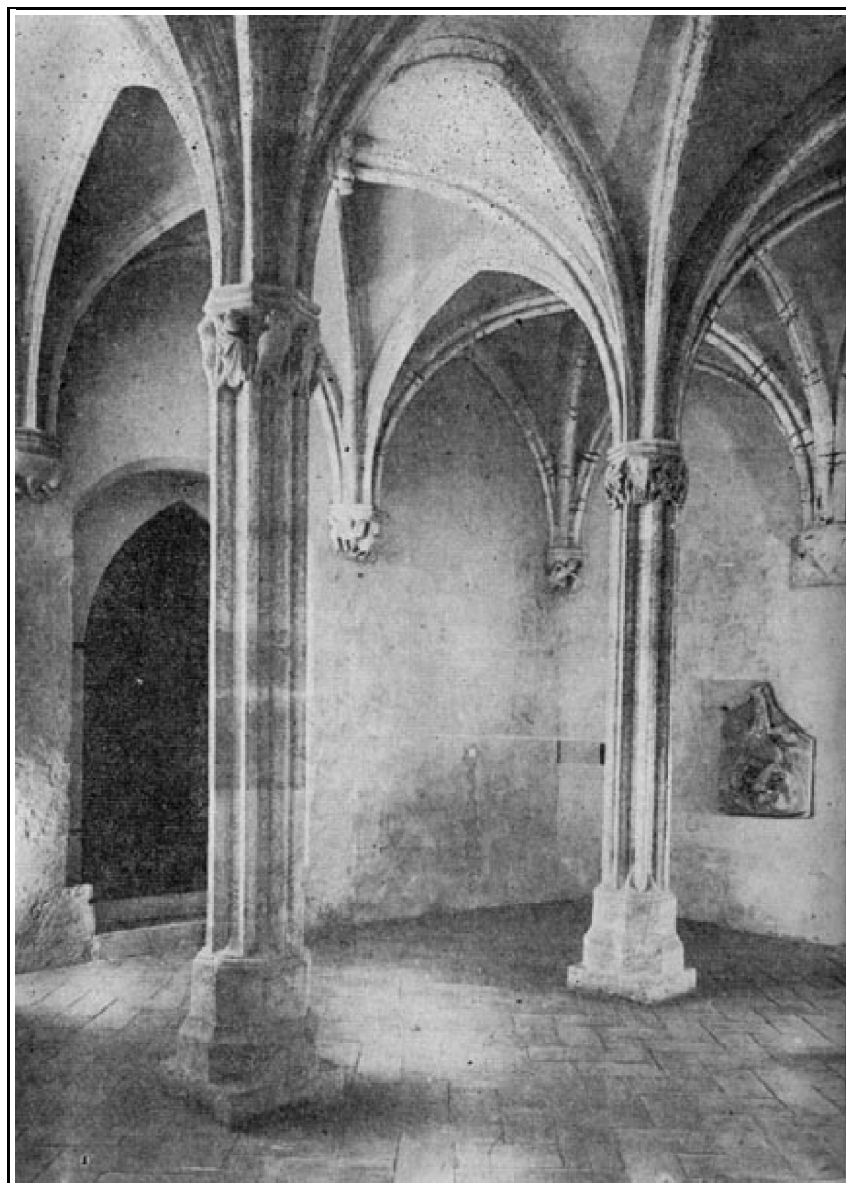
Ami a három kápolnát illeti, azok a stíluskritikai vizsgálatok bizonyossága szerint egyszerre, egyidőben épültek. Ezt mindenekelőtt döntően igazolja keletre [101](#)nyíló ablakuk bélletének profil-azonossága, s azoké a nyílásoké is, amelyek a középső kápolna légterét a szélsőkével összekötik. E kápolnák azonban, mai állapotukat tekintve, egymás közt lényeges formai különbségeket is felmutatnak. Vegyük sorban szemügyre ezeket!

a) *Padlósíntek.* A kápolnák közül ez idő szerint a középső, a hatboltszakaszos teremmel azonos szinten áll, a két szélső kápolna szintje viszont annál 33–33 cm-rel magasabb. Az északi kápolna mai padozata a boltozatot tartó sarokoszlopok oszlopszékeéhez igazodni látszik, téglaburkolata új, a középsőé szintúgy. Itt azonban a falak mentén sorban lerakott, benyomott rozettákkal díszes középkori, de ez ideig közelebről még meg nem határozott időből származó padlótéglák is láthatók. Ezeket nyilván a teremben találták, s a helyreállításkor másodlagosan helyezték el mai helyükre, amint erről Dercsényi meg is emlékezik. A déli kápolnában már más a helyzet: boltozatát sarokoszlopok nem támasztják alá, így eredeti szintjére nézve maga az épület semmiféle utalással nem szolgál. S mivel erre vonatkozó megfigyeléseket sem Csatkai, sem Dercsényi nem közöl, így az is meglehet, hogy etekintetben a feltárások annak idején konkrét eredményre nem is vezettek. A helyreállítás tehát támpont hiányában nem is tehetett mást: a talán jogosan feltételezett (de nem szükségképpen) szimmetria alapján a déli kápolna padlósíntjét az északival azonosan alakította

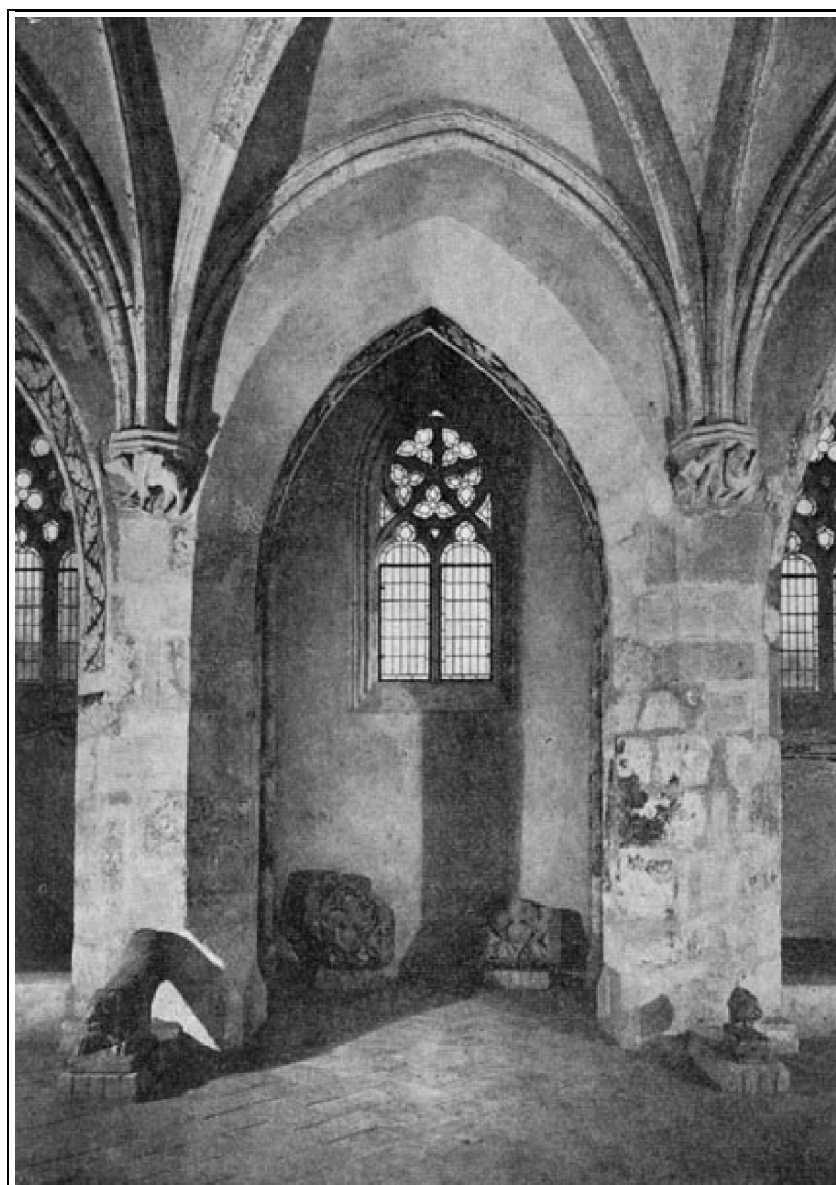
ki, s arra helyezte el új téglaburkolatát.

2. Falfestmény töredéke a káptalanterem északi falán

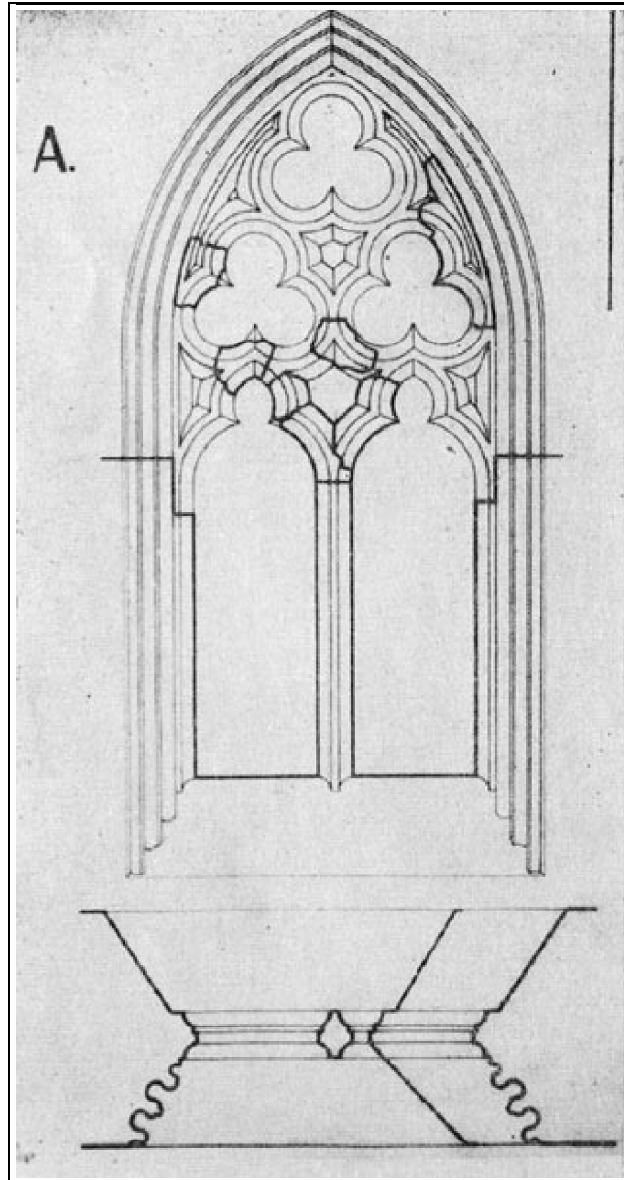
1023. A káptalanterem délkelet felől, a helyreállítás után

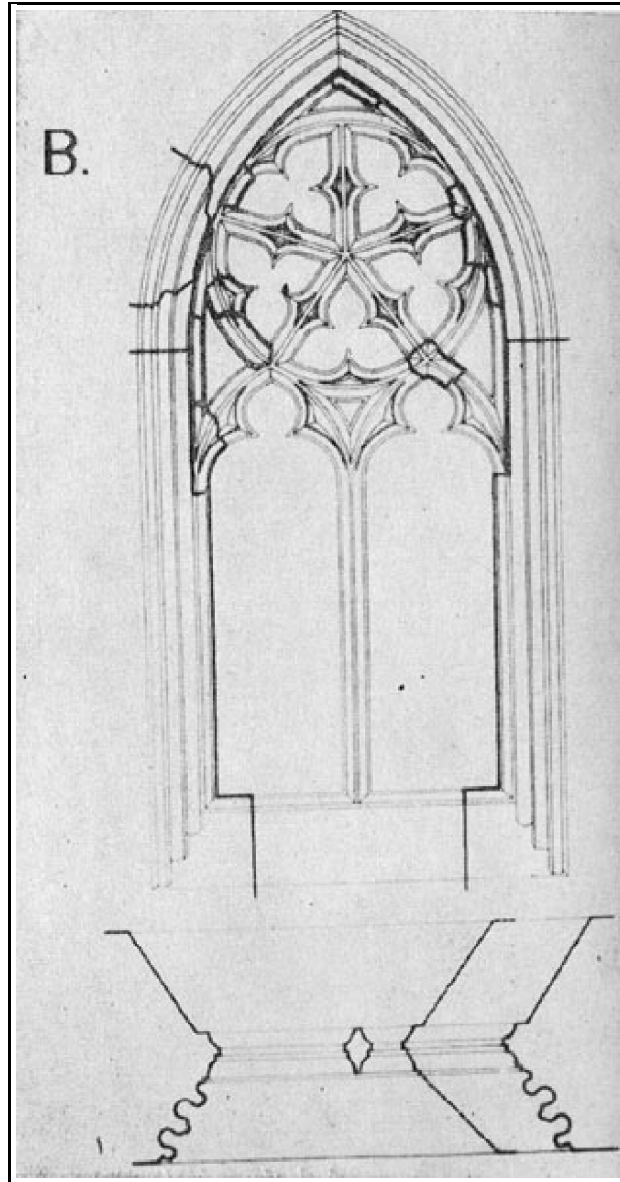
103A helyreállított káptalanterem nyugat felől (1952-es felvétel)

104Dercsényinek a feltárt szintekre vonatkozó közlései igen érdekesek, de egy szempontból némi félreértésre adnak okot. Ugyanis szerinte a „kápolnák oszloplábazatai” a rozettás téglapadló szintjén álltak. Ez a megállapítás nyilvánvalóan hibás, mert – mint láttuk – csak a középső és az északi kápolnában található oszloplábazatok, a déliben viszont nem. Tehát nem állhatott *minden* kápolna oszloplábazata a rozettás téglapadló szintjén, csupán *kettőé*. De még így sem helytálló Dercsényi közlése, mert a középső és az északi kápolna szintje között a valóságban 33 cm (Dercsényi szerint 30 cm) különbség van, ő pedig csak egy rozettás téglapadló-szintről – a tereméről – tesz említést. E két kápolna között tehát csak az *egyik* állhatott a rozettás téglapadló szintjén. További bizonytalanságot okoz közléseinek ellenőrizhetlensége, mert a téglapadló-maradványokat a helyreállítás nem hagyta eredeti helyükön, s így, hiteles felmérési adatok híján, még az is kétségesse tehető, hogy a terem és a középső kápolna szintje eredetileg valóban

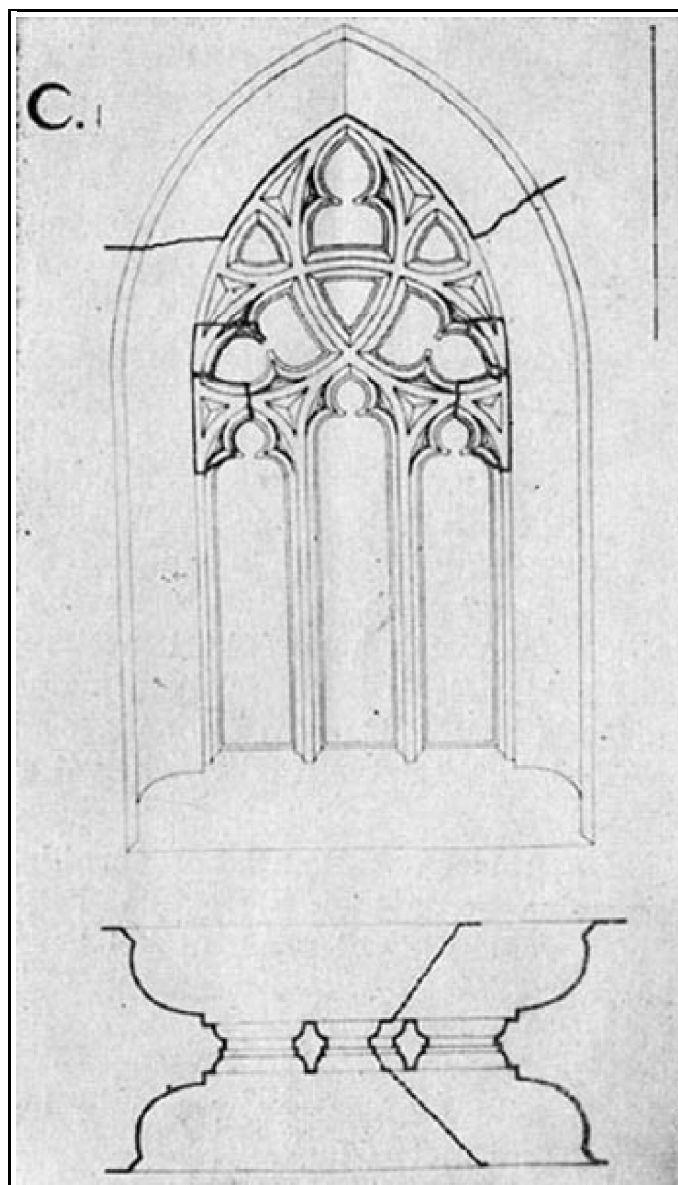
azonos volt-e, mint ahogyan ezt ma a helyreállításkor kialakított szintek mutatják (4. kép). Végül e kételyeket még csak fokozza, hogy a terem két kötegpillérének jelenleg a padlószint fölé kiemelkedő négyzetes talplemeze felülről kopásnak volt kitéve, oldalról viszont durvábban megdolgozott, 105s egyesek szemében úgy hat, mintha azt eredetileg nem is szánták volna padlószint fölötti, tehát látható felületnek (3. kép). S hasonló a helyzet a kápolnát és a termet elválasztó ívezet két pillérével is: ezeknek a mellékkápolnák felőli lerészselése nagyjából a kötegpillérek említett talplemezének felső lapmagasságában, minden átmenet nélkül megszűnik, mintha a pillér további része eredetileg már a padlószint alá esett volna. Sajnos nem valószínű, hogy e felvetett problémák tekintetében valaha is tisztán fogunk látni, mert a helyreállítási munkák alkalmával mindazok a nyomok, amelyek e megoldatlan kérdések nyitjára rávezethettek volna bennünket, eltűntek. Bízunk kell tehát Dercsényi éleslátásában (és a helyreállítók lelkiismeretességében) azzal a kiigazítással, hogy a „kápolnák” oszlopzatainak és a terem rozettás téglapadlójának szintazonosságára vonatkozó megállapítását csak a *középső* kápolna *oszloplábazataira* vonatkoztatjuk.

5. Az északi kápolna ablakának rekonstrukciós rajza (Szakál E. után)

6. A középső kápolna ablakának rekonstrukciós rajza (Szakál E. után)

7. A káptalanterem nyugati falában feltárt, majd újra elfalazott ablak rekonstrukciós rajza (Szakál E. után)

b) *Ablakkőrácok.* A kápolnák keleti falát egy-egy kőrácson ablak töri át. Míg béliük azonosan tagozott (ugyanis alsó részük mind a három helyen eredeti állapotban megmaradt), addig a középső ablak kőrácsa a két szélsőtől [106](#)eltérő rajzú. A két kőrácstípus rácskeresztmetszetben is különbözik egymástól: az északi és déli kápolna ablakáét egy, a középsőét viszont két (egy fő és egy mellék) keresztmetszetre szerkesztették. A középső kápolna ablakán a kőrács orrtagjai a mellékeresztmetszet szerint készültek. Jelenleg a kőrácok mindegyike a legutóbbi helyreállítás műve. Az északi és a középső kápolna kőrácsát azonban eredeti, az elfalazásokból előkerült töredékek alapján faragták ki, rekonstruálásuk Szakál Ernő nevéhez fűződik (*5. és 6. kép*). Az északi kápolna-ablak kőrácsának töredékei, a kiegészítést magyarázó rajzzal együtt, a teremben kiállított faragványok között foglalnak helyet. A déli kápolna ablakkőrácsa az északinak másodpéldánya, rács-keresztmetszetének rajza hiteles. Annyi mindenesetre bizonyosnak vehető, hogy ez ablakban eredetileg

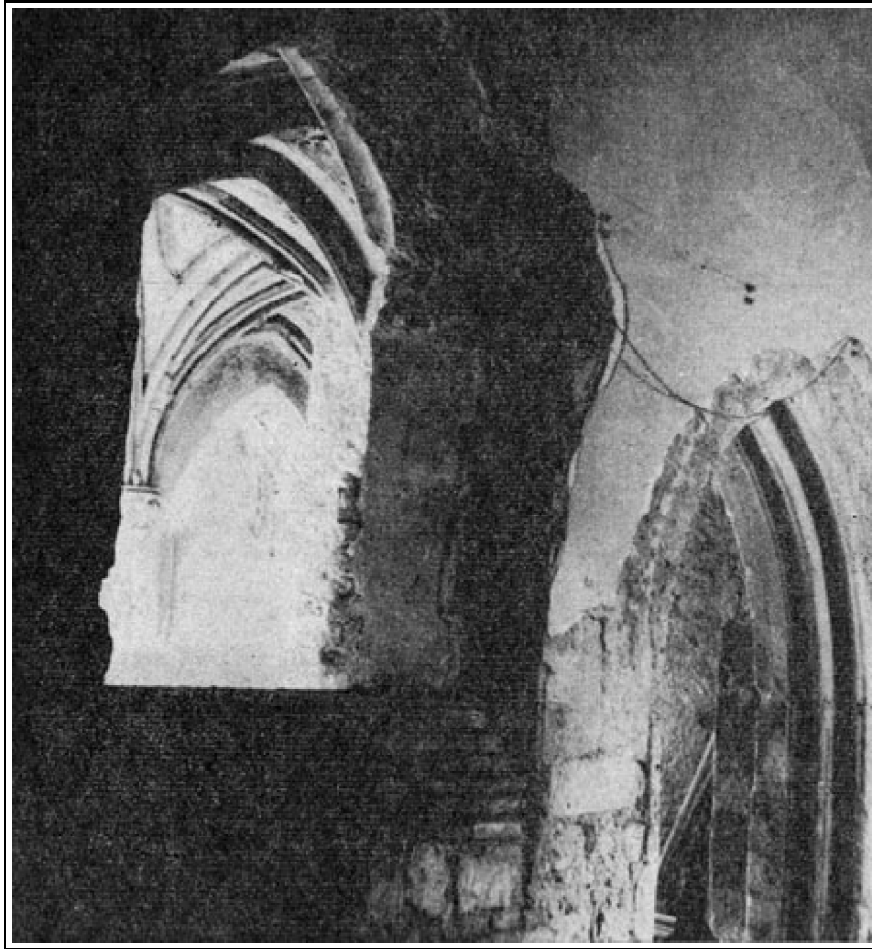
az északi kápolna ablakkőrácsának valamiféle párdarabja lehetett.⁴⁽⁴⁾

c) *Boltozási mód.* A három kápolna boltozata formailag eltér egymástól. Bár rendszer tekintetében az északi és a középső kápolnáé azonos, de részletformáik mégis különbözőek. Megegyeznek például abban, hogy keresztboltozatuk bordáit a keleti sarkokban faloszlopok tartják, a nyugatiakban viszont a bordák könyökvonalban megtörnek s profiljuk végül is a falfelületbe ívesen belesimul, elvész. Jellemző egyezés továbbá az is, hogy a keleti sarkokban a faloszlopok tengelye mindkét esetben a sarkok szögfelező síkjába esik (tehát az oszlopok a sarkokra szimmetrikusan helyezkednek el), viszont nyugaton a könyökvonalú bordavégek (könyökgyámok) a kápolnák terme felé nyíló ívéhez (diadalív) szorúlnak, formáik egy része annak faltömegébe esik. E két kápolna boltozásakor falíveket is alkalmaztak a középkori mesterek. Azonban feltűnő, hogy e falívek csak az északi, déli és keleti falsíkon maradtak fenn, hol épen, hol nyomokban. De a diadalívek fölött sem nyomuk, sem helyük nincsen: a könyökgyámok helyzetéből következtetve e falívek helyét a diadalívek elfoglalták.

A fenti egyezésekkel szemben a boltozati bordaprofilok kápolnánként különbözőek. Az északi kápolna bordájának körtetagját kétoldalt ékvájat kíséri, a középsőét viszont finom vonalú kimatag. Ez utóbbi borda keresztmetszete a hatboltszakaszos tér bordaprofiljának kisebb méretű mása. A déli kápolna bordái pedig mind a két előzőtől merőben különböznek, ék-alakú tömegüket oldalanként egy-egy félkör-keresztmetszetű vájat tagolja. Ez a boltozat falívek és sarokoszlop-alátámasztások nélkül készült, a bordák mind a négy sarokban könyökösen megtörve a falsíkra metsződnek.

Az északi és a középső kápolna közötti egyezések közé tartozik az is, hogy a keleti sarokoszlopok mind a két esetben fejezetek közbeiktatásával veszik át a boltozati bordák terhét. Az északi kápolna oszlopfelvezetei azonban csak sokszögbe tört dísztelen kehelyből és egyszerűen tagozott fejlemezéből állnak, társai a volt ferences templom ablakbélleteiben találhatók meg. A középső kápolnában viszont a kelyheket leveles indadisz futja be, a plasztikusan megmintázott [107](#)levelek két egymás fölötti sarokban helyezkednek el, enyhén golyvázottak, négyzetes befoglaló formájuk geometrikus elrendezettségéről árulkodik. E jellegük folytán inkább a terem északi pillérének leveles fejezetdíszével rokonulnak.

Különbségek észlelhetők a sarokoszlopok falcsatlakozási módjában is. Az északi kápolnában a középkori mester ezt a feladatot falsíkokra merőlegesen állított, sík felületű bekötő-taggal oldotta meg, a középsőben viszont az oszloptörzseket egy-egy homorúval kapcsolta a falsíkokhoz. És folytathatók a részletkülönbségek felsorolását az oszloplábazatok elemzésével, például annak megemlékezésével, hogy a sarokoszlopok az északi kápolnában hengeres, a középsőben viszont sokszöges oszlopszékre ereszkednek stb., annak további bizonyosságául, hogy az északi és a középső kápolna építészeti kialakításmódja, habár számos rokonvonást is mutat, ugyanakkor el nem hanyagolható különbözőségekkkel is rendelkezik. Végül az elmondottak azt is igazolják, hogy a déli kápolna boltozatrendszere a többitől lényegesen elüt.

8. A nyugati falban feltárt ablak maradványai visszafalazás előtt

Az eddig elmondottak összefoglalva: bízva állíthatjuk, hogy a káptalantermet eredeti állapotában famennyezet fedte, s keletről három téglány-alaprajzú kápolna határolta. Már nem mondható bizonyosnak, bár valószínűnek látszik, hogy a teremrész és a kápolnasor egyidőben épült. Az azonban vitathatatlan, hogy a három kápolna egy építkezés műve volt, rajtuk legfeljebb kisebb-nagyobb mérvű átépítések történtek az idők folyamán. Arról pedig, hogy 108 mikor történt az első káptalanterem megépítése – írásos adatok híján – csak az építészeti részletek stílustörténeti elemzése révén adhatunk közelítő választ.

Túl messzire vezetne bennünket, ha a formai elemzések bonyolult okfejtésére ehelyütt vállalkoznám. Ezért az alábbiakban csupán összefoglalóan utalok az azokból folyó eredményekre. Mindenekelőtt meg kell állapítanom: a káptalanterem megépítésének kormeghatározása szempontjából csak a kápolnák építészeti formái jöhetnek számításba, mert a famennyezetes teremrészről ilyenek nem maradtak fenn. S a kápolnákból is csak a legkorábbra tehető részletek, így a nyíláskeretek béléte és általában az északi kápolna építészeti formakészlete. Ha mindezt egybevetjük a volt ferences templom megfelelő tagozataival, úgy közöttük közeli rokonságot ismerhetünk fel, s ez arra mutat, hogy kápolnasorunk nem lehet sokkal fiatalabb annál. Építési ideje legfeljebb a XIII. század végére tehető, s ezt a kormeghatározást a famennyezetes terem északi falmaradványán annak idején fellelt falfestmény-töredék stílusa is megerősíteni

látszik.

Szakirodalmunk egyöntetűen azt vallja, hogy a káptalanterem famennyezetes terét a XIV. század 30-as éveiben – valószínűen még 1340 előtt – mai formájára beboltozták; a boltozat bordáit a falakba beépített gyámkövekre és a teret hat boltszakaszra osztó két karcsú pillérre helyezték. Tagadhatatlan, ezek az építészeti részletek, az alakos díszű gyám- és zárókövekkel, valamint a pillérfejezet-megoldásokkal együtt, alapvetően új hangot jelentettek a káptalanterem eddigi, szerényebb kialakítási módjával szemben. Valószínűnek tartom, hogy a terem nyugati falában ma is látható csúcsíves bejárat, valamint az attól jobbra-balra fellelt, de statikai okokból kényszerűen újra elfalazott kőrácsos ablakok is e korszak művei⁵⁵ (7. kép). E nagyarányú átépítési munka során a középső kápolna boltozata ugyancsak megújult, amire a boltozati bordák keresztmetszeti rajzának azonosságából és a zárókövek egységes ikonográfiai koncepciójából egyaránt következtethetünk. De ez még nem minden! Úgy látszik, ez a megújítás nem csupán magára a kápolnaboltozatra, hanem annak boltozati támaszaira és ablakkőrácsára is kiterjedt, a sarokoszlopok kialakítási módjának és a kőrács rajzának az északi kápolnáétól elütő, formatörténeti szempontból fejlettebb stílusjellege ezt a feltevést határozottan indokoltá teszi (6. kép). És ekkor keríthettek sort arra is, hogy a középső kápolnának az északival egykor feltehetően azonos szintjét a boltozatos terem újonnan kialakított szintjére lesüllyesszék.

Még ugyane században történhetett, hogy – nem tudni, mi okból – a terem és a kápolnasor közé a mai hármas ívetet beépítették. Az ívetet nyilván a terem beboltozása után létesítették, mert készítésükkor a teremboltozat két keleti sarokgyámkövéét (közülük különösen az északit, ld. a 2. képet) erősen megcsonkították, hogy az ívnyílásokat a lehető legnagyobb fesztávra vehessék. ^{110E} feltevésem igazolására megemlítem: erre a csonkításra semmiképpen sem lett volna szükség, ha ez ívek a beboltozással *egy időben*, egységes terv szerint készültek volna, de akkor sem, ha a beboltozásra az ívek elkészülte *után* került volna a sor. És különben sem tételezhető fel, hogy a teremboltozat nagy művészi képességekkel rendelkező mestere ezt a részletproblémát ne tudta volna maradéktalanul megoldani. A pusztán rézseléssel tagozott kiváltó ívek mestere tehát a terem boltozatának megalkotójához képest nem állott valami magas szinten! A művésziesen kifaragott alakosdíszű gyámok durva elfaragásával elődjének munkája iránti érzéketlenségéről tett tanúságot, az általa tervezett ívek vastkos arányait pedig a teremarchitektúra könnyed eleganciájával bántó ellentétben választotta meg (4. kép).

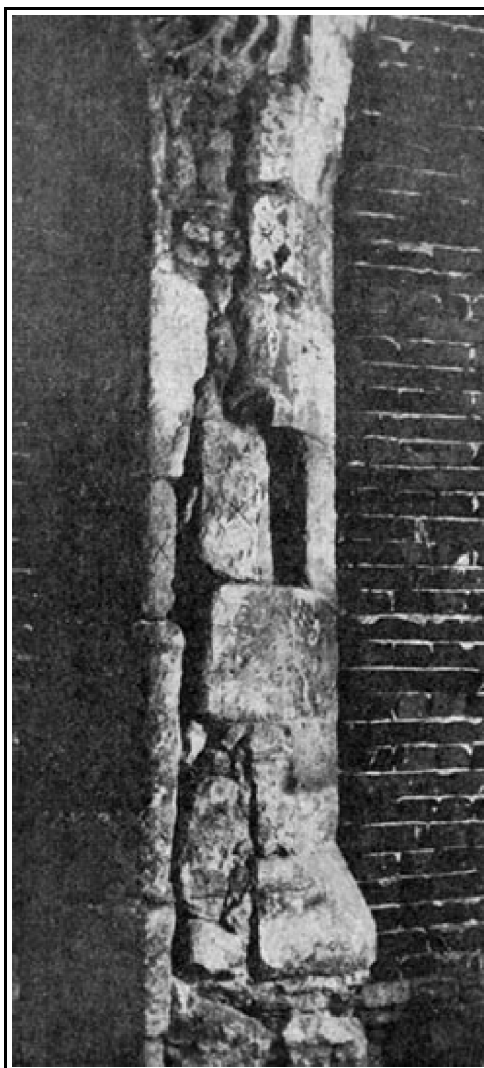

1099. Az északi kápolnapillér helyreállítás előtt

A kápolnaívek morfológiai vizsgálata további komoly problémák elé állítja a káptalanterem építéstörténetének kibogozására vállalkozó kutatót. A két megcsonkított boltozati gyámkő a terem keleti falsarkaiban nemcsak arról tanúskodik, hogy meghibásodásuk a közvetlenül mellettük induló kápolnaívek létesítésével kapcsolatos, hanem arról is, hogy ez ívek helyén előzőleg fal állott, amelynek a terem beboltozásakor már léteznie kellett, s az íveket e fal kiváltása céljából létesítették. E fal terem felőli síkja a kápolnaívekével azonos volt, s ennek a falsíknak megfelelően építette be a teremboltozat mestere a művésziesen megfaragott két keleti sarokgyámkövet is. Egykori létezését az is bizonyítja, hogy alapozását – szemtanúk állítása szerint – a padozatuk felbontása alkalmával meg is találták. Az természetesen nem lehet kétséges: e falazat is nyílásokkal lehetett ellátva a három kápolna megközelítése céljából, de e nyílások a mai ívek nyílásméretét nem érhették el. A teremboltozat mestere azoktól kényelmesen elhelyezhette boltozatának sarokgyámjait, s csak a kápolnaívek mestere csonkította meg e faragványokat, amikor íveit a régebbi nyílások helyébe megépítette.

Íveink a kápolnák közfalához épített két pillérre ereszkednek. E pillérek helyreállítás közben készített fényképeit vizsgálva újabb probléma tárul elénk. Ugyanis rajtuk – nyilvánvalóan hibás kőkötésekkel előálló függélyes falelválás mutatkozik, de nem középen, hanem mindkét pillér esetében a szélső kápolnák felé esően (9–10. kép). Úgy tűnik, mintha a régebbi fal ívekkel való kiváltását a középső kápolnában kezdték volna meg, annak tere felől alakították volna ki először a nyolcszögű ívpilléreket zömmel, s csak a szélső kápolnaívek megépítése során egészítették ki azokat észak, illetve dél felől végleges alakjukra.⁶⁽⁶⁾ Meg kell hagyni: a kápolnaívek mestere a falkiváltásnak ezt a műszaki jellegű feladatát sem oldotta meg különös szakértelemmel, gondossággal: a két szakaszban megépített pillérek testén nem véletlenül jelentkeznek a hiányos falkötések jellemző jegyei.

De még ezzel sem merült ki a kápolnaívek kapcsán felvetődő problémák sora! Itt kér helyet például annak az eleddig felelet nélkül hagyott kérdésnek a [112](#) megtárgyalása is, amelyre a kápolnák formai elemzése során már felhívtam a figyelmet. Ott tettem említést arról, hogy az északi és a középső kápolna boltozatának nyugati falíve érthetetlen módon hiányzik. Úgy tűnik, mintha a kápolnaívek e falíveket elnyelték volna. Ám e rendellenesség magyarázata a kápolnaívek vizsgálatából levont következtetések világánál már nem okoz különösebb nehézséget: a kápolnaívek megépítésekor azok szélességét a helyükön állott falszerkezet szélességi méretéhez képest a kápolnák felé megnövelhették, s így az északi és középső kápolna boltozatának akkoriban még meglévő, látható nyugati falíve e szélesítés áldozatául esett. Viszont nem ez történt a déli kápolna esetében! Ott a boltozatot a kápolnaívek szélességének megfelelően rakták, következésképpen azt már csak a kápolnaívek elkészítése *után* építhették meg.

1110. A déli kápolnatér helyreállítás előtt

Végül felvetődik a kérdés: vajon mikor épült az a – nyílásokkal nyilván áttört – választófal, amely eredetileg a teremrész és a kápolnák között állott, s amelyet később a kápolnaívekkel kiváltottak? A famennyezetes teremrészrel és a kápolnákkal egyidőben építették-e meg, vagy csak a teremrész beboltozásakor létesült? Sajnos e probléma az alapfalak annak idején elmaradt vizsgálatának hiányában – vagy elkallódott vizsgálati anyagának ismerete nélkül – ez idő szerint nem oldható meg. Valószínűnek csak annyi látszik, hogy a középső kápolna tere a teremével szorosabban kapcsolódott a teremrész beboltozása idején, mint a két szélsőé. Legalábbis erre mutat a két térrész padozatszintjének azonossága és faragványos díszjeinek ikonográfiai összetartozása, a két szélső kápolna viszonylag tetemes, a szokványos lépcsőméreteknek nem megfelelő szintkülönbségével és a terem egységes ikonográfiai programjából kirekesztett szerény díszítmény-készletével szemben. Nem lehetetlen tehát, hogy a két szélső kápolna a középsőhöz képest már kezdettől fogva térben elkülönítettebb volt; míg ez a beboltozástól kezdve bizonyosan oltár befogadására szolgálhatott s a teremrészhez viszonylag nagyobb nyílással kapcsolódott, addig azok funkciója eredetileg valami más lehetett, viszonylag kisebb nyíláson keresztül közlekedtek a

teremrésszel, s csak később, a mai kiváltó ívek elkészítésével váltak ugyancsak oltárhellyé. És a tételhatárolásnak – térkapcsolásnak ez a különböző módja szolgálhat annak magyarázatául, hogy a kápolnaívek mestere éppen a középső kápolnában kezdte meg a kiváltás munkáját, mert itt e kényes művelet viszonylag biztonságosabban volt megindítható és statikailag előre vihető, mint a tetemesebb falbontást igénylő szélső kápolnák esetében. E megfontolások folytán úgy látszik, hogy a kiváltóívek elhelyezése előtti állapot még a káptalanterem első építési idejéből származott! Azonban hangsúlyoznom kell, mindezek sejtések csupán, az utolsó szót csakis egy ellenőrző feltárás alkalmával lefolytatandó vizsgálatok alapján lehet majd kimondani.

Ezek után vissza kell térnünk a kormeghatározások problémájára. Eddigi vizsgálataink alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a káptalanterem eredeti, famennyezetes formájában még 1300 előtt megépülhetett, beboltozása viszont a XIV. század 30-as éveire tehető. Továbbá az első építési szakasz műve a keleti kápolnasor, amelynek eredeti architektúrájából azonban csak az északi kápolnaé maradt korunkra, a beboltozás építési szakasza idején pedig átépült a középső kápolna, a mai formájára. Viszont a stílusformák jellegtelensége folytán még közelítőleg sem lehet a harmadik építési szakasz korára, a kiváltóívek készítése idejére következtetni. Egyelőre meg kell elégednünk az építkezés alsó időhatárának megvonásával, azzal, hogy az ívek 1340 után, de mindenesetre még a XIV. században épültek.

113A kiváltóívek építésének felső időhatárát illetően két lehetőség nyílik a kutatás számára. Az egyik: az ívekben fennmaradt díszítő festés korának stíluskritikai módszerekkel való meghatározása, a másik: a déli kápolna-boltozat építési idejének meghatározása, amelyről fentebb már megállapítottuk, hogy a kápolnaívek elkészülte után épült meg. Az előbbivel a művészettörténeti kutatás ez ideig adós maradt, s ennek pótlására nem érzem magam hivatottnak, így csak a másik lehetőség marad számomra s erre térek rá az alábbiakban.

* * *

A déli – Mollay Károly bevezetőmben idézett sorai szerint tollhiba folytán északnak mondott – kápolna boltozatának korára vonatkozóan az építészettörténet megfelelő biztonsággal foglalhat állást. Ugyanis e boltozati formák hazai építészetünk emlékanyagában kevés kivételtől eltekintve a XIV. század utolsó negyedében és a századforduló táján ismeretesek. A déli kápolna beboltozása – helyesebben újraboltozása – tehát a káptalanterem megépítésének immár negyedik építési szakaszát alkotja.

Ezzel tulajdonképpeni feladatomat, a káptalanterem középkori építéstörténetének felvázolását már teljesítettem. Azonban még nem adtam kellő hangsúlyt az utolsó építési szakasznak, amelynek különös jelentőséget az ad, hogy éppen e déli kápolna boltozati zárókövéről tekint le a Sopron történetében oly jelentős szerepet játszó Agendorfer-Dági család jellegzetes címere a szemléltetőre, az a címer, mely a káptalanteremmel kapcsolatos problémák közül talán a legszélesebb érdeklődést keltette fel a helytörténeti kutatás körében (11. kép). És többek között éppen az ezzel összefüggő hely- és családtörténeti kérdéseket feszegeti Mollay Károly is idézett tanulmányában. Megjegyzem: már én is foglalkoztam valamelyest az Agendorfer-Dági család címerével, ha nem is a helytörténet szempontjaitól vezérelve, és kutatásaim eredményét a trinitás-szimbólumokról írt tanulmányomban már 1957-ben közreadtam.⁷⁽⁷⁾ A még elmondandókra tekintettel talán nem lesz fölösleges, ha akkori eredményeimet rövid foglatban ezúttal is előadom, s azokat az azóta szerzett megfigyeléseimmel megtoldom.

Idézett tanulmányomban mindenekelőtt magát a címerábrázolást vettem vizsgálatba. Szerintem a címer rajza (egy töből fakadó három, örvényesen elhelyezett levél) ősi eredetű szakrális motívumkör egy sajátos

változata. Trinitás-jelkép, amely a keresztény középkorban más hasonló rajzi szerkezetű szimbólummal együtt a szentháromságot jelképezte. Azonban ezek a jelkép-típusok és -változatok a középkori polgárosodás idején (nálunk művészettörténeti síkon: a gótika kezdeti szakaszaiban) fokozatosan elvesztették korábbi szakrális jelentőségüket tartalmi és formai tekintetben egyaránt, s véleményem szerint ez az időszak – az 1300-as évek – kedvezett ennek a „már nem szakrális jelképnek”, de „még nem pusztán ornamentumnak” abban, hogy a heraldika a maga formakellékletébe felvegye. Azóta még további két példa kapcsán nyílt módomban arra, hogy e jelenségre a figyelmet felhívjam, egy budai,⁸⁽⁸⁾ és egy külföldi – német – sírkő címerképének magyarázata során.⁹⁽⁹⁾ Az előbbin ugyanis a „lánckereszt”, az utóbbin pedig a „szívfonat” – mind a két motívum ugyancsak 114^{ősi} eredetű, de a középkorban is elterjedt örökkévalóság-jelkép – került pajzsban, címerábrázolásként az elhalálozott sírkövére.

Az Agendorfer-család címerében tehát egy, a maga korában már időszerűtlenné váló szentháromság-jelkép foglal helyet. Vajon a család melyik tagja választhatta e címert? – tettem fel magamnak a kérdést, és arra a véleményre jutottam, hogy a család tulajdonképpeni megalapítója, Péter (II) comes (–1321) lehetett a címerkép-választó. Ha tehát a családnak a század 30-as éveiből való káptalanterem beboltozásához valami köze lehetett, úgy a címer elhelyezésének a terem belsejében már megvolt a lehetősége. Ámde a címer mégsem a teremrészben, hanem a káptalanterem déli kápolnájának boltozati zárókövén látható, amely a terem beboltozásához képest sokkal későbbi! Így ebből másra, többre következtetni, mint arra, hogy az Agendorfer-családnak a soproni ferencesekhez (illetve a káptalantermük építéséhez) a XIV. század utolsó negyedében volt valami köze, nem lehet! Ha tehát Mollay Károly mégis úgy véli, hogy az általa közzétett diplomatikai adatanyag és a formatörténeti ismereteink alapján levont következtetések között ellentmondás mutatkozik, úgy ez az ellentmondás csak látszólagos lehet, s feloldása még az előttünk álló feladatok egyike. Erre teszek kísérletet az alábbiakban.

11. A déli kápolna boltozati záróköve

Mindenekelőtt abból a tényből kell kiindulnunk, hogy mai ismereteink szerint csak a déli kápolna boltozatának megújítását tulajdoníthatjuk az Agendorfer-családnak, a velük összefüggésbe hozható építkezés tehát sokkal kisebb mértékű, mint azt Mollay Károly gondolta. Abban viszont igaza van, hogy

sem Márton (II), sem János (I) végrendeletében a ferencesek kolostorának építkezésére hagyatékozás nem szerepel, tehát a Márton-féle hagyatékozási levél kapcsolására a káptalanterem építkezésével nem áll kellő alap rendelkezésünkre. Még akkor sem, ha például a végrendeletben szereplő gyümölcsös [115](#)értéke, véleményem szerint, oly kisebb mértékű építkezés pénzügyi alapjául, mint a déli kápolna újraboltozása, már bízvást elegendő lehetett.

Van azonban egy másik lehetőség is! Ha ugyanis vitathatatlan, hogy a káptalanterem déli kápolnájához az Agendorfer-családot valamilyen kapcsolat fűzte, úgy nem lehetséges-e, hogy azt a misealapítványt, amelyet Márton az apja és saját lelkiüdvéért tett, azon az oltáron kellett a frátereknek teljesíteniök, amely éppen az Agendorfer-címerrel ékesített kápolnában volt felállítva? Ez esetben ugyanis 1403 táján, a végrendelet kiadása idején, a kápolna boltozatának már állnia kellett, s ez a feltevés az építészettörténeti ismereteinkkel is jól összevág.

E megfontolások alapján – úgy vélem – mégsem szabad teljesen elzárkóznunk annak a lehetőségétől, hogy Márton (II) a ferencesek káptalantermének építkezéseibe valamilyen formában bekapcsolódott. Ez a kapcsolat azonban nem az egész káptalanterem megépítésére, hanem csupán a déli kápolna újraboltozására terjedt ki. Egyelőre tehát – más, hihetőbb feltevés híján – a déli kápolna helyrehozatalát néki tulajdonítom, ő tétette fel a boltozati zárókőre családja címerét, tett oltárára misealapítványt. Talán nem vétek nagyot, ha némi merészséggel – de hitem szerint nem minden alap nélkül – a káptalanterem déli kápolnáját – Agendorfer-kápolnának nevezem.

1963. XVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Molnár József: Várostörténet dióhéjban

[116](#) Molnár József: Várostörténet dióhéjban

A város ugyanúgy élő szervezet, mint a társadalmi forma, mint a nemzeti közösség, mint valamely kultúra. A város is erősödik, emelkedik, tündöklő szakaszba kerül, majd hanyatlik; azután kedvező feltételek közé kerülve megfiatalodik és újból fejlődő, erősödő periódusba ér. Ninive városéletének bizonyos fokán elakadtak az újrafiatalodást biztosító gazdasági erők, ezért mai pontosságra törekvő térképek csak nyomát mutatják annak a helynek, ahol valaha fényeskedett.

Hogyan kezd el élni, szerephez jutni, hogyan születik egy város? – Ez a kérdés sokat foglalkoztatja újkori közösségi életünket. Sopron azon városok közé tartozik, amelynek múltja e kérdésre tankönyvbe kívánczó

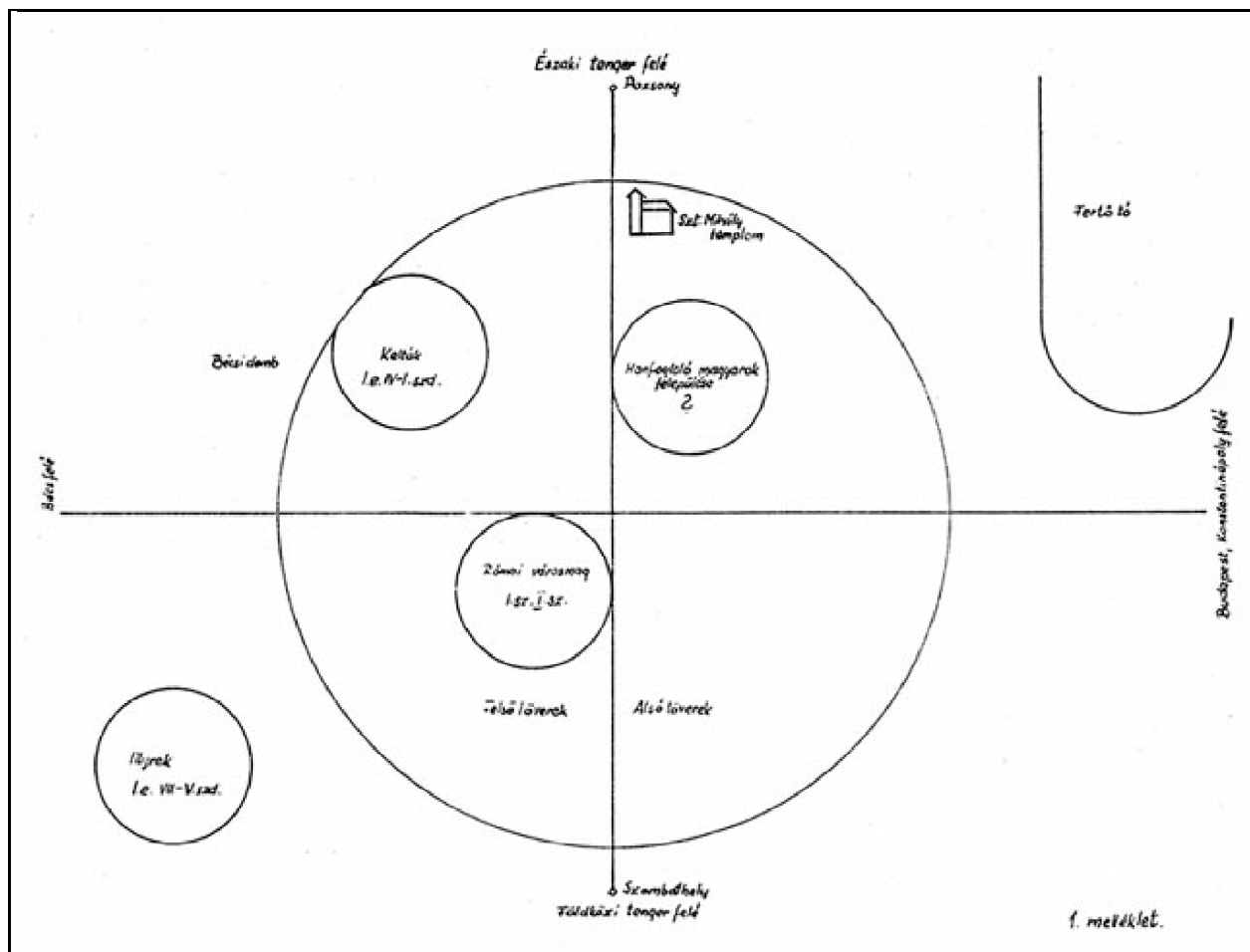
iskolapéldát ad.

1. Mellékletünkön – amely távolságot, földrajzi teret csak elnagyoltan és torzítva jelez – szemléltetjük az Északi-tengert a Földközi-tengerrel összekötő ún. Borostyánkő utat és azt a Nyugat-Kelet irányú útvonalat, amely Bécsét Budán keresztül Bizánccal kötötte össze. Ezt a két útvonalat a kereskedelem, a katonai és diplomáciai szolgálat már jóval időszámításunk előtt kezdte népek országútjává kitaposni. A két út körülbelül ott metszette egymást, ahol a mai Sas térünk áll. Forgalmas útvonalak ilyen metszéspontjai az ókori fejlődés fokán – bárha nem értek fel a jó kikötési lehetőség, az olcsó vízi út letelepedésre csábító erejével – horgonyvetésre csábították a vándorló törzseket. Úton levő emberektől sok mindent lehetett tanulni, távoli népekről és szokásaikról híreket hallani, kedvezően lehetett csereberélni – sőt ha gyenge volt az utas védelme – lehetőség kínálkozott gyarapodást hozó útonállásra is, ami az Idő e fokán a javak megszerzésének bevett és még általános gyakorlatnak örvendő formája volt.

A vaskor elején letelepedett illíreket még nem számíthatjuk a városalapítók közé. Nem szerették a síkságot; szívesebben éltek hegyekben, hegycsúcshoz közel; nem félték az erdő vadjaitól és már szelidítettek állatokat. A Kőszegtől Sopronig húzódó hegyláncolat – úgy sejtjük – még sok illír emléket rejteget. Ábránkon az útkereszteződés által meghatározott délnyugati szektorban jelölt körben – a várostól mintegy öt kilométernyire eső 478 m magas Várhely közelében emelték földvárukat. A Károlymagaslat környékén is megtaláltuk letelepülésük nyomait. A feltárt illír sírokból többek között fóníciai eredetű üvegyöngyök is kerültek elő; képzelőerőinkre van bízva, hogy milyen útvonalon és főként milyen módon kerülhettek ezek az ékszerek az időszámításunk előtti V. században a Várhely környékére.

Kelta emlékeket elszórta találunk a délnyugati szektorban is, de az i. e. IV.–II. szd. ásatási anyaga az északnyugati szektorban jelzett végleges letelepedési helyüket mutatja; várfalat nem húztak, ezért őket sem tekinthetjük városalapítóknak. ¹¹⁷Ennek az államalapításig el nem jutott tehetséges népfajtának már volt érzéke a kereskedelemhez. Amikor a római császárság a birodalom északi határát a Dunáig tolta fel – a kelták összeolvadtak a hódítókkal.

Az új meghódított terület két katonai igazgatási székhelyet kapott; a mai Alsó-Ausztriában fekvő Carnuntumot és a keleti rész Aquincumját (Óbuda) a Földközi-tenger felől Sopronon keresztül lehetett legalkalmasabb módon megközelíteni. Carnuntum felé az Alpok hegyóriásai, Aquincum felé a Balaton tette körülményessé a rövidebb útvonalas megközelítést. Az útkereszteződés katonai fontossága miatt kap a város római városrangot: a Flavius-császárok emelik municipummá, ami önálló városigazgatási jog gyakorlását jelentette.

1. melléklet

Klaudios Ptolomeus – akinek koponyája alatt először villant meg a gondolat, hogy térképi ábrázolás helyett számjegyekkel, szélességi és hosszúsági fokokkal is meg lehet határozni valamely földrajzi hely fekvését – többek között Sopronét is meghatározta. – A város (Scarbantia) az északi szélesség 39 fok 30 perc adattal szerepel feljegyzéseiben. Mai szakkönyvek a városi tanácsházának helyét – ahonnan a római fórum három istenszobrát kiásták – $47^{\circ} 41' 09''$ adattal jelölik. A római városmag a Sas téri útkereszteződéstől dél felé kereste meg helyét. A fórum néhány kődobásnyira volt az útkereszteződéstől.

A római birodalom bomlásának utolsó felvonásában megindul innen is a légiók visszaszivárgása Itáliába. A katonai védelem nélkül maradt város a népvándorlás forgatagába kerül. Avar, szláv nyomokat találunk ebből az időből építkezései emlék nélkül. Honfoglaló eleink – egyelőre kritika és vita alatt álló elképzelések szerint – az északkeleti szektorban ütöttek sátrat, és csak később, körülbelül a XI. szd. táján telepedtek rá az elhagyott római városra.

118 Az új társadalmi formában: a hűbériségben, a rómainál fejlettebb szinten alakulnak ki az átmeneti idő káoszából a magasabbrendű együttélés feltételei. A kereskedelmi forgalom növekedése a Sas téri útkereszteződés gazdasági fontosságát a polgári forradalomig szüntelen emeli. A Dunántúl és részben a Balkán gabona- és állatfeleslege a Sas téren keresztül vándorol Nyugat felé. – IV. Lászlótól megkapja

magyar városrangját; árumegállító jogot is kap, harmincad vámhely lesz. – A földműveléssel foglalkozó lakosság anyagi létét a Fertő tóra lehúzó lankák szilárdítják meg. A tó éjjeli kipárolgása különleges zamatú borfajták termelésének kedvez. – Levéltárunk számadáskönyvei tanúskodnak arról, hogy a soproni „weirer” gyakorta használt összeköttetés-szerző eszköz volt. A városi tanács elég gyakran vette igénybe „igazságszerző” erejét.

A város szerencsés határszéli fekvése nemcsak a kereskedelmi forgalmat élénkítette; igen jót tett a szellemi és biológiai vérkeveredésnek is. A magyar pompakedvelés és a német takarékoság ötvöződéséből olyan középkori urbánus életforma nőtt ki, amelyet – a Kárpátmedence hűbéri világára gondolva – Kassáéval lehetne leginkább rokonítani. – Nyer ebből a vérkeveredésből az iskolaügy, a zenekedvelés, általában a kultúra ügye, a Szép szeretete. A századok vasfogát kiváló belvárosi házaink lényegében e takarékoság és pompakedvelés ötvöződéséből fakadó magasfokú jólétnek megkövesedett emlékei.

A városok életére is érvényes Lenin egyenlőtlen fejlődésről szóló törvénye. Egy múltban gazdaságilag erős városi közösségnek nem szükségképp kell a fejlődés későbbi szakaszaiban tovább erősödni és hatalmasodnia. A prekapitalizmus szakaszában Hamburg, Bréma, Frankfurt mai szerepükhöz hasonlóan fontos kereskedelmi góccok voltak; de hová tűnt Velence, Firenze, Genua vagy az atlanti parton fekvő Brügge prekapitalizmuskori gazdasági rangossága? Nemcsak az olasz kapitalizmus maradt le a némettől; hűbéri gazdasági rangját elvesztette igen sok olasz város is. Sopronnal is az történt, ami Brüggevel: elvándorolt belőle és tőle a gazdasági forgalom.

Ha arra a hatalmas irányító szerepre gondolunk, amelyet a gőzvasút gyakorolt a polgári fejlődésben a gazdasági élet alakulására – könnyen megérthetjük, hogy miért kellett Sopronnak a kapitalizmusban fejlődésében visszamaradnia. – A vaspályákat tervező mérnökök nem romantikus lelkek és nem múlt-tisztelők; kiszámítják két fontos gazdasági góc – például Budapest és Bécs között, hogyan fektethető le leggazdaságosabban a vasúti összeköttetés: oda tervezik meg a vasútvonalat és nem hatja meg őket a forgalom főirányából kieső városok dicsőséges hűbéri rangja. Ezért és a Sina-bankház által képviselt tőkés érdekekért esett ki Sopron a Budapest-Bécs közvetlen vasútvonalból; az osztrák fővárosnak sincs szüksége Sopronra, amióta a semmeringi viaduktok megépítésével megoldották Bécs és Trieszt között a vasúti összeköttetést.

A monarchia gazdasági politikája sem kedvezett Sopronnak. A magyar-osztrák vámúnió elsorvasztotta a város magasfokú kézműiparát; gyáriparunk csak az első világháború után – amikor a vámúnió megszűnt – indult fejlődésnek. Kőszegnek is, Sopronnak is a hűbéri szakaszbeli letelepedésre csábító szívóhatását elsősorban mégis a vasúti közlekedés sorvasztotta el. 2. sz. táblánk segítségével az érdeklődők világos képet kaphatnak arról, hogy Szombathely szívóhatása milyen mértékben növekedett azáltal, hogy vasúti közlekedési góccá vált. E tábla érzékelteti azt is, hogy a kapitalizmus időszaka alatt hogyan lendülnek fejlődésbe a hűbéri szakaszban még egészen jelentéktelen városok, **119**és mint marad utolsónak és utolsóelőttinek a városfejlődés polgári ütemében Kőszeg és Sopron.

Amikor egy várossal ismerkedünk, első lépésben igyekezzünk a várost időben és térben „megérteni”. A megértésnek csak egyik ága, amikor a múlt időrendi összefüggéseivel ismerkedünk meg. A másik ága – és ez sem hanyagolható el –, amikor a változások térbeli helyzetére gyakorolt hatását, a szomszédsággal való összefüggéseit vizsgáljuk. 2. számú táblánk ezt a gondolatot szolgálja, és ezért mutatjuk be Sopron adatai mellett a jelentősebb dunántúli városok fejlődési adatait is.

Kőszeg a kapitalizmus szakasza alatt lakosságát 27%-kal növelte; a fejlődés ilyen szerény ütemével a

dunántúli ranglista utolsó helyére került. Sopron 55%-os lakosságszorulatával a felszabaduláskor utolsóelőtti helyen volt. Mindkét várost jellemzi a hűbéri rang, a magasfokú általános műveltség (1930-ban a fővárosban magasabb az írni-olvasni nem tudók számaránya, mint Kőszegen) és jellemzi a fővasúti forgalomból kieső határszéli fekvés is. – Sopron ipari fejlődése az első világháború után mindenesetre erősebb lendületet kapott, mint Kőszegé. Az ipari fejlődésben a textilipar kapott súlypontot (a Pamutipar, a Selyemgyár, Sotex, Fésűsfonalgyár kb. 1700 munkást foglalkoztattak a harmincas évek táján).

A felszabadulást követő első évek nem hoztak kedvező változást a városra. Mielőtt ennek okairól megemlékeznénk, szöeljünk egy-két szót a határok változó természetéről is, ami szintén lényeges része egy város térbeli megismerésének.

A határt rendszerint az ellenőrzés és vámszedés szándéka szokta meghúzni. A harmincadvám a király jövedelmét képezte; a kimenő áruk után szedték. A kapitalizmus kitalálta ennek antipólusát: az export-kedvezményt és a fogyasztási adóelengedést. – A monarchia ideje alatt a két ország között húzott határ nem volt igazi, fináncal őrzött gazdasági határ, mert a két ország vámunióban volt. Ennek a következménye, hogy a fejlettebb osztrák gyáripar tönkretette Sopron kézműiparát és csírájában fojtotta meg a magyar ipartelepítési kísérleteket. Az első világháború után megkomolyodott az országhatár; fináncot is kapott. Az új határ elősegítette ugyan gyáriparunk fejlődését, de nehezebben találta meg piacát a soproni bor és nehezebben jött be az osztrák vendég. Csempészték ezen a határon kifelé a bort, a pálinkával lerészegített malacot és hozták vissza Ausztriából a jó magyar cukrot, amelyet exportkedvezményrel, fogyasztási adó nélkül vittek ki, amely künn sokkal olcsóbb volt, mint idehaza, ahol megtermeltük. Ez a határ a felszabadulás után nem húzódott egy centit sem erre vagy arra; megmaradt a helyén, csak megint a természete változott meg. A 47. szélességi fokon – amelyiken, amint említettük, a város fekszik – Ázsia keleti partjain, Vladivosztok fölött, valahol a Tatár-szorosnál kezdődik el a szocializmus világa és nyugat felé e szélességi fokon azzal a kidudorodással végződik, amelynek magját városunk alkotja. A határ két gazdasági rendszer határává alakult át, tehát még szigorúbb őrzést követel. A soproni ember igyekszik megbarátkozni ennek a határnak keményebb természetével, de szívesebben vette volna, ha elkerüli ez a keserű pohár és a népi demokráciák határát nyugat felé távolabbra húzták volna meg a várostól; mondjuk az Atlanti-óceán partján.

A kapitalizmusban gazdaságilag teljesen elértéktelenedett Sas téri országútkereszteződésünk, és cserében szűken kaptunk ipari telepítést. – A szocializmus szakaszában azért indult ismét felfelé ívelő szakaszába a város, mert gyáripara 120jelentős könnyűipari létesítményekkel (ruhagyár, épületasztalosipari gyár, fafeldolgozó stb.) gazdagodott.

De ezeken túlmenően a megkövesedett és őrzött múlt emlékei is segítik a várost felemelkedésében. Nem helyi, hanem országos érdeké vált, hogy a Dunántúlon a hűbéri életformát hangulati egységében legjobban megőrző két város: Kőszeg és Sopron anyagi és erkölcsi támogatást kapjon ahhoz, hogy pótolhatatlan műemlékeit az enyészettől megmentse és az utókor számára megőrizze. Az Országos Műemléki Felügyelőség támogatásával e két város olyan szabadtéri múzeumává válik, amelyet nemcsak hazai, hanem külföldi turisták is szívesen fognak felkeresni.

A felszabadulást közvetlenül követő borúlátó hangulatot lelkes bizakodás váltotta fel. Az 1960. évi népszámlálási adatok igazolják, hogy ismét növekvőben van a város szívóhatása. 3. sz. táblánk érzékelteti, hogy kikerültünk a kapitalizmus által ránk szabott hullámvölgyből. Az ipari vízzel bőségesen ellátott Győr és az ipari decentralizáció következtében ragyogóan fejlődött Székesfehérvár mellett Sopron a harmadik helyet tartja a Dunántúlon az egy telepre eső munkáslétszám tekintetében. Ez jelezze a városunkkal

ismerkedő idegennek azt, hogy múltba néző természetünk csak a műemlékeinknek szól és az ipari fejlődést illetően nem a kézműipar visszaállításával, hanem nagyobb ipari üzemek létesítésével igyekeznek irányításért felelős vezetőink a város fejlődését biztosítani.

Béke legyen velünk, hogy nyitott kapukkal – amint ezt egy régi városcímerünk ábrázolja – fogadhassuk azt, aki jószándékú utasként ér a város falai alá. – Üdülőkkel, turistákkal, vendégeinkkel osztozni szeretnénk azon a sok szépségen, amit műemlékekben, 10 000 kat. hold erdőben, hegyek szelíd hajlataiban a város és környéke kínál.

Amit őrizünk, aminek megőrzése feladatunk, az már nem a mienk, nem egy városé, hanem egy népé, egy országé és nekünk csak az a hálás szerep jut, hogy a sok szépséget lelkes buzgalommal minden erre vetődőnek megmutassuk.

2. számú tábla

Dunántúli nagyobb városok népességének alakulása 1869 és 1960 között

A) A jelen levő népesség:

Év	Kőszeg	Sopron	Nagykanizsa	Sz.fehérvár	Győr	Pécs	Szombat
1869	6.915	21.108	15.125	22.633	26.225	23.863	9.666
1880	7.301	23.222	18.398	25.612	27.574	28.702	13.220
1890	7.076	27.213	20.619	27.548	30.021	34.067	16.130
1900	7.930	33.473	23.978	32.167	37.543	43.982	24.750
1910	8.423	33.930	26.524	36.625	44.300	49.822	30.940
1920	8.492	35.248	30.037	39.109	50.036	47.556	34.690
1930	8.537	35.895	30.869	40.714	50.881	61.663	35.750
1941	10.320	42.255	30.792	47.968	57.190	73.000	42.870
1949	8.780	35.617	28.798	41.534	57.542	88.302	47.120
1960	9.818	41.246	34.222	53.934	70.812	114.713	54.460

121B) Az. 1869. évi népességhez mért növekedés %-a:

1880	5.58	10.02	21.64	12.91	5.14	20.27	36.82
1890	10.23	28.92	36.32	21.45	14.47	42.76	66.90

1900	11.48	58.60	58.53	41.81	43.16	84.31	156.0
1910	21.81	60.75	75.36	61.46	68.92	108.78	220.1
1920	22.81	66.99	98.59	72.42	90.80	99.29	258.9
1930	23.46	70.05	104.09	79.49	94.02	158.40	269.9
1941	49.24	100.18	103.58	111.47	118.07	205.91	343.5
1949	26.97	68.74	90.40	83.11	119.42	270.04	387.5
1960	41.98	95.40	126.26	146.59	170.02	380.71	463.4

C) Az 1949. évi adatokhoz mért növekedés %-a (1949 100 %)

1960	11.82	15.80	18.83	34.67	23.06	29.91	15.43
------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------

3. számú tábla

Az állami ipar megoszlása a fontosabb dunántúli városokban az 1960. évi népszámlálás adatai szerint

A város megnevezése	A telepek száma	Munkások és alkalmazottak száma	Ebből munkások száma, otthon dolgozók nélkül	Egy telepre jutó munkások száma
Győr	91	29.771	22.941	252
Kaposvár	77	8.102	6.260	81
Kőszeg	21	1.733	1.442	69
Nagykanizsa	58	5.493	4.284	74
Sopron	50	8.863	6.988	140
Sz.fehérvár	68	13.268	10.217	150
Szombathely	66	11.136	8.834	134

1963. XVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Mollay Károly: Macskakő–Katzenstein Feudális anarchia és huszitizmus Sopron környékén (1440–1465.)

122 Mollay Károly: Macskakő–Katzenstein Feudális anarchia és huszitizmus Sopron környékén (1440–1465.)

1. Házi Jenő levéltári kutatásai és Nováki Gyula ásatásai (SSz. XVI, 332–348) tisztázták, hogy az 1464-ben lerombolt *Macskakő* (németül: *Katzenstein*) nevű vár nem lehetett a Kis- és a Nagy-Tómalomtól keletre húzódó Szárhalmi erdő részben, miként ezt egy tudálékos helyi hagyomány tartotta, hanem Fertőrákos határában, a *Katzendorfer*-dűlő területén vagy ennek közvetlen közelében keresendő. Házi Jenő számos eddig ismeretlen levéltári adattal gyarapította a vár történetére vonatkozó ismereteinket. A következőkben ezeket az eredményeket új részletekkel, összefüggésekkel és szempontokkal szeretném kiegészíteni.

2. Házi Jenő egy 1760. évi kéziratot térkép alapján meghatározta a *Katzendorfer*-szőlők fekvését: „*Katzendorffer* szőlődűlő kb. 20 kh nagyságú területet foglal magában és egyik oldalával a Fertővel, másik oldalával pedig a meggyesrákosi erdővel határos”. Pontosabban: a dűlőt északon a Meggyes és Rákos közti határ (ma: országhatár), nyugaton a Meggyesről Rákosra vezető országút, keleten pedig a Fertő menti rétek (a térképen: *Wisen*) szegélyezik. Német feliratú térképek itt a dűlőn kívül még a *Katzendorfer Bründl* nevű forrást tüntetik fel, a XX. században is. A dűlő telekkönyvi neve a XX. században: *Untere-Katzendorfer-Weingärten* (magyarul: *Alsómacskakő*) és *Obere-Katzendorfer-Weingärten* (*Felsőmacskakő*). Soproni forrásokban 1400-tól kezdve sűrűn szerepel a dűlő neve, mivel soproni polgároknak voltak szőlőik *ze Katzendarff* (SoprOkl. II/1,45 stb.).¹⁰⁰ A német dűlőnév tehát már a XIV. században élt. A soproniak a győri püspök birtokában lévő rákosi határnak csak a soproni határral szomszédos dűlőiben szereztek szőlőt. A rákosi határ északi részén ilyen volt a *zu Katzendorf* nevű dűlő, amely Sopron 1385-ben megszerzett jobbágyközségének, Meggyesnek (ma: Mörbisch) határával volt szomszédos: déli részén pedig a *Saubrunn* nevű dűlő, amely a soproniak által 1317–1324-ig megszerzett *Págya* nevű birtokkal (ma a város fertői határa) volt határos. E birtokviszonyokból adódtak a határpercek a győri püspök és Sopron város között.

A „*weingarten zu Katzendorf*” fogalmazású helyrajzi megjelölésben nyilvánvalóan egy elhagyott, elpusztult, eltűnt falu neve rejtezik. E falu magyar neve a győri püspök és a soproniak közti első, 1254. évi határperben bukkan ¹²³elő. Sopron ekkor jogilag még nem „szabad királyi város”, hanem a megyei ispánnak alárendelt királyi vár: a nem katonáskodó várbelieknek azonban már önkormányzatuk van, saját bírójuk (*maior villae* ’falunagy’, *villicus* ’bíró’), aki az esküdtekkel együtt a polgári lakosság érdekeit képviseli a megyei ispánt képviselő katonai parancsokkal, a várnaggyal szemben. A per a fertői vám miatt keletkezett, amely Omodé győri püspök (1253–1267) szerint a rákosi Boldogasszony-templomot, a soproniak szerint őket illette meg. Az ügy eldöntésére a király határjárását, Rákos határjeleinek leírását

rendelte el. Ennek alapján 1254. június 4-én a győri püspök javára döntött. A per nem a fertői vám miatt tanulságos, hanem azért, mert azt bizonyítja, hogy a soproniak már 23 esztendővel a várossá emelés előtt terjeszkedni igyekeztek a városuk körüli birtokokon.

Az 1254. évi oklevél már nincsen meg, de tudjuk, hogy Molnári Kelemen győri püspök az 1428–1429. évi újabb határperben, az 1333. évi határper azóta elveszett egyik oklevelével együtt eredetiben bemutatta.²⁽¹¹⁾ Zsigmond király 1429. nov. 3-i oklevelével a csornai konventet újabb határjárásra utasította, egyben az ügy előzményeit, azaz az 1254. évi és az 1333. évi oklevelek kivonatát is közölte. E kivonat szerint Rákos északi határa 1254-ben ott kezdődik, ahol nyugati határa Cinfalva (ma: Siegendorf), régi nevén *Peresnye* határát eléri: „abhinc regrederetur versus orientem super metas *Machka* vel *Madascad* viam magnam civitatis, que descendit in possessionem Megyes”.³⁽¹²⁾ Azaz a határ „innen keletnek fordul (és halad) *Macska* vagy *Macskád* határa felett a Sopronból Meggyesre vezető út felé”. A *Madascad* változat a várható *Machacad* helyett nyilván az 1429. évi íródeáknak tulajdonítandó, aki az oklevél keltezésében is 1244-et (*quadragésimo quarto*) írt 1254 (*quinquagesimo quarto*) vagy 1253 (*quinquagesimo tercio*) helyett, pedig az oklevélben említett Omodé csak 1253-ban lett győri püspök. Az 1429. évi oklevélkivonat az eredeti, márciusban kelt oklevelet IV. Béla uralkodásának 18. évéből („regni autem sui anno decimo octavo”) keltezi, noha ez már 1253. októberének derekán lejárt. Mindenesetre bizonyos, hogy a magyar *Macska* vagy *Macskád* és a német *Katzendorf* egymásnak nemcsak nyelvi, hanem helyrajzi szempontból is megfelelnek.⁴⁽¹³⁾ Itt, Macskád–Katzendorf területén fedezték fel egy sziklabarlangban a III–IV. században használt Mithras-szentélyt, amelyet a feliratok tanúsága szerint Carnuntumban (Deutsch-Altenburg) állomásozó római tisztek emeltek a perzsa napistennek.⁵⁽¹⁴⁾ Carnuntumból ugyanis Scarbantián (Sopron) át vezetett az északeurópai borostyánkő-lelőhelyeket Itáliával összekötő római hadi és kereskedelmi útvonal. A főútvonal Szentmargitbányán (ma: St. Margarethen) át ért Scarbantiába, egy mellékútvonal a Fertő partján, a Mithras-szentély mellett ¹²⁴haladt és Sopronkőhidánál torkolt ismét a fővonalba. A Mithras-szentély, Macskád–Katzendorf és Macskakő–Katzenstein ugyan csak helyrajzilag tartoznak össze, még pedig természeti adottságok (útvonal, egyik oldalán művelhető, a másikon könnyen védhető, sziklás területtel) alapján, ezek az összefüggések azonban arra figyelmeztetnek, hogy ásatások ezen a területen még nemegy meglepetéssel szolgálhatnak.

3. A *Macskád* helynév az ómagyar *macska* 'Felis catus; vadmacska' szóból *-d* földrajzinév-képzővel alakult, amely az *-s* képzőhöz hasonlóan a valamiben való bővelkedést, valamivel való ellátottságot jelenti. A *Macskád* földrajzi név tehát vadmacskában, a *Meggyes* név meggyben, a *Rákos* rákban bővelkedő területet, patakot (*Kroisbach*) jelent. A *-d* helynévképző korhatározó értékű: „E képző korai: azokon a vidékeken, amelyeket a magyarság a XII. század után szállt meg, már ritka”⁶⁽¹⁵⁾. A *Macskád* földrajzi névnek – az 1254/1429. évi adatot is figyelembe véve – tehát legkésőbb a XII. században kellett keletkeznie. Figyelemre méltó e három, lényegében egyazon típusú helynév együttese, amely teljesen elüt a szomszédságában levő helynevek típusától. Meggyes német *Mörbisch* neve kétségtelenül a magyarból származik, de Rákosé (*Kroisbach*) és Macskádé (*Katzendorf*) sem keletkezhetett párhuzamos, azaz egyidejű magyar–német névadással. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a Fertő keleti partján is volt egy *Macskád* nevű település (1324: *Machakad*; 1330: *Machkad*): ez a vele szomszédos Potfalvával (ma: Podersdorf) együtt 1330-ig a heiligenkreuzi (Alsó-Ausztria) ciszterci apátságé lett, amely ugyancsak szomszédos barátudvari (ma: Mönchhof) uradalmához csatolta.⁷⁽¹⁶⁾ Ennek a Macskádnak is *Katzendorf* volt a német neve. A *Katzendorf* nevű helyek Alsó- és Felső-Ausztriában nem is olyan ritkák és lényegében a magyarhoz hasonló szemlélet alapján keletkeztek. A magyarban a *macska* szó szláv eredetű, a németben a *Katze* latin eredetű: a középkorban mindkettő elsősorban 'vadmacská'-t jelent, de jelenthet valami hitványat is (*macskaméz*, *macskaló*; *Katzengold*, *Katzensohn*).⁸⁽¹⁷⁾ A magyar *Macskád* alapján azonban

mind a Sopron, mind a Moson vármegyei *Katzendorf* esetében csak az első értelmezésről lehet szó, mivel e német nevek csak az elsődleges magyar név fordításai lehetnek.⁹⁽¹⁸⁾

4. A Fertőrákos és Meggyes közti Macskád-Katzendorf területén volt egy feltűnő szikla, amely a magyar *Macskakő*, ill. a német *Katzenstein* nevet viselte. Ilyen nevű szikla máshol is volt, olyan is, amelyre várát építettek.¹⁰⁽¹⁹⁾ A Fertőrákos és Meggyes közti szikla neve csak a rajta épült vár és ennek lakói nevében fordul elő. A vár neve magyarul 1452: *Machkakw* (olvasd: *Macskakû* SoprOkl. 1/3,357 stb.); németül 1443: *das haws Katzenstein, haws zu Katzenstein*; 1450: *burggrauen zum Katzenstein*; 1451: *der phleger cze dem Kchaczzenstain*; 1464: *Coczstein, Kaczestuen* (I. h. 233, 236, 289, 343; 1/5, 127; II/4, 240); lakói 1442: *Kaczestainer* (I. h. II/3, 364 stb.). Különösen jellemző ebből a szempontból a soproniakhoz intézett egyik 1452. évi levélnek a részlete: „Mer wisset, daz auf heüt oder morgen ettlich geraisig vnd fussknecht *auf den Katzenstein* kommen sullen vnd sullen euch vnd gmain stat Odemburg an schaden sein” (I. h. 381). Az idézett 1464. évi adatok a név első, ill. második tagjának német nyelvjárási ejtését tükrözik, a többi német adat kancelláriai nyelvű. A *Macskakő* vagy a *Katzenstein* elnevezésnek nem minden esetben ugyanaz az alapja. A mi esetünkben nyilván a *Macskád-Katzendorf* falunevek analógiája is közrejátszott a szikla elnevezésben. E szikla és a rajta épült vár közelebbi helyét illetően csak annyit tudunk, hogy ott keresendő, ahonnan a Fertő is könnyen megközelíthető, mert Grafenegger Ulrik soproni ispán és városkapitány 1463. április 16-án ezt írja a soproni tanácsnak: *Eüch ist wol wissennnd, das vom Kaczestain auss auf dem wasser grosser schad beschiht* (I. h. I/5, 63). III. Frigyes német császár jólétesült udvari énekmondója és krónikása, Michael Beheim 1466-ban írt rímes krónikájában pedig egyenesen a Fertő partjára helyezi: *es lag in ainem grossen se / siben meilen lang oder me.*¹¹⁽²⁰⁾ Terepbejárással és ásatásokkal a vár pontos helye bizonyára még ma is megállapítható lesz.

Macskakő–Katzenstein várának szereplése Sopron 1441–1463-ig tartó elzálogosításával függ össze, lényegében tehát a soproni várostörténetnek egyik, nem is jelentéktelen epizódja.

5. Macskakőről 1442-ben hallunk először. Augusztus 18-án Ernst Konrád városi jegyző Zaundürr Mihály tanácsbélivel indul IV. Frigyes német király bécsújhelyi udvarába *von des fridts, auch Kaczestainer vnd Harrenstainer wegen*, azaz „a fegyverszünet, valamint a macskaköiek és a szarvköiek miatt” (I. h. II/3,364). Egy hónap leforgása alatt a városi jegyző még háromszor tette meg lóháton ezt az utat, mert a városnak még Pálóczi Simonnal, I. Ulászló főlovászmesterével és Sopron vármegyei ispánjával, Kőszeg új urával is meggyűlt a baja (I. h. 364–5).

Pálóczi Simon a borsmonostori (ma: Klostermarienberg) apátság Sopronba menekített ereklyéit és kincstárát, továbbá – a győri püspöki szék üresedése miatt – I. Ulászlótól neki átengedett soproni bordézmát követeli a soproniaktól, *quomodo illa vestra civitas de hoc regno Hungarie existat*, „minthogy városotok Magyarországhoz tartozik” (SoprVmOkl. II. 308, 310). Sopront ugyanis másfél évvel azelőtt, 1441. február 25-én Habsburg Albert király (1437–1439.) özvegye, Erzsébet királyné elzálogosította IV. Frigyesnek, aki a hathetes korában (1440. máj. 15.) megkoronázott V. László gyámja lett. A jogerős székesfehérvári koronázást a visegrádi fellegvár kincseskamrájából vakmerően kilopott koronával egy soproni nő, Wolfram Ilona, Székeles Péter († 1431.) soproni patrícius özvegye, utóbb Kottanner János bécsi polgár felesége tette lehetővé. A 31 éves királyné ezáltal fia számára biztosította a trónt, és megakadályozta, ¹²⁶hogy az országnagyok az erősebb párttal rendelkező és egy másik koronával ugyancsak megkoronázott (1440. júl. 17.), 16 éves Ulászlóval kötendő házasságra kényszerítsék. A két párt harcából születő feudális anarchia egyes részleteit éppen Kottanner Jánosné híres emlékiratából ismerjük.¹²⁽²¹⁾ Ebből azt is megtudjuk, hogy Erzsébet és udvarának Habsburg-párti főurairól szerint Sopron az ország birtoklásának egyik kulcsa (*ain slussl zu dem lant*). Ulászló híveinek előnyomulása miatt ezért

vitték V. Lászlót Sopronba (1440. jún. 3–júl. 3.), s csak azután IV. Frigyeshez. Nem véletlen, hogy IV. Frigyes a megszorult királynétól éppen Sopront csikarta ki zálogul a 8000 aranyra rúgó kölcsön fejében, hiszen Magyarország megszerzésére törekedett. 1441. március 6-án, tehát alig egy héttel a zálogbavétel után, – a soproniak kérésére – már megerősíti Sopront minden kiváltságban (SoprOkl. I/3,213). Ulászló és az országnagyok a Vas vármegyei Márványkő várának aljában ütött katonai táborból március 14-én, Pozsonyból pedig a szabad királyi városok erélyesen tiltakoztak ugyan az elzálogosítás ellen¹³⁽²²⁾, de eredménytelenül. Március 29-én Ernst Konrád városi jegyző elindul első diplomáciai küldetésére az éppen Grácban időző német királyhoz (I. h. II/3,257), április 11-én pedig IV. Frigyes tanácsosát, Ebersdorfer Zsigmondot nevezi ki városkapitánnyá, akinek a város már a kinevezés másnapján – hódolata jeléül – hallal kedveskedett (I. h. I/3.217; II/6.163; II/3,258). Az új városkapitányt május 19-én iktatták be, 1442. február 1-én azonban már Pattendorfer Albert kapja a soproniak jelképes ajándékát, halat és 10 pint bort, s március 2-án át is veszi városkapitányi tisztét, amelyet 1444. december 6-ig tölt be (I. h. 337; II/6,163; I/3.235).¹⁴⁽²³⁾ 1442. augusztus 18-án, amikor először hallunk Macskakőről, Ebersdorfer tehát nem soproni városkapitány, de már lefoglalta magának a soproni bordézmát (megelőzve az Ulászló-párti Pálóczi Simont), továbbá Rákos falu minden jövedelmét. Alkalmat erre a győri püspöki szék betöltetlensége, ürügyet Macskakő–Katzenstein várának birtoklása szolgáltatta. Az előző győri püspökről, Zólyomi Benedekről utolsó adatunk 1440. szeptember 25-ről,¹⁵⁽²⁴⁾ az új győri püspökről, Salánki Ágostonról az első adatunk 1446. november 25-ről éppen Rákos falu jövedelmével és a soproni bordézsmával kapcsolatos. A soproniak, akiknek a rákosi határban volt szőlőjük, 1440-ben kifogásolták, hogy a püspök rákosi várnagya a rákosi hegyvámot a soproninál 14 pinttel nagyobb mértékkel (*mensura*) méri; a rákosi mérték a püspök szerint azonban csak 4 pinttel nagyobb.¹⁶⁽²⁵⁾ A soproniak még arra is hivatkoztak, *quod totus comitatus* ¹²⁷*Soproniensis se regit iuxta mensuram civitatis Soproniensis*, „hogy egész Sopron vármegye a soproni mérték szerint igazodik” (I. h. 203). Ha ez ebben a formában nem is volt igaz, annyi bizonyos, hogy Kálmán győri püspök közel egy évszázaddal korábban, 1345-ben Sopronban kiadott oklevélben már elrendelte, hogy a rákosi szőlőtulajdonosok hegyvámját a rákosi várnagy ne a nagyobb mértékkel (*cum maiori mensura*) mérje, hanem azzal, amellyel a soproni polgárok bordézsmáját is beszedik, ti. a rákosi határban (SoprVmOkl. I, 183). Mindez azt mutatja, hogy a fent (vö. 2.) említett 1254., 1333. és 1428. évi határpercek a győri püspök és a soproniak között nemcsak a vitás területek hovatarozása, ¹²⁸hanem azok ugyancsak vitás szolgáltatásai miatt is folytak. Láttuk, hogy az egykori Macskád–Katzenstein határa régóta Rákos püspöki birtoknak ilyen vitatott része volt. Nem lehetetlen tehát, hogy e vitás terület biztosítására már Sopron 1441. évi elzálogosítása *előtt* épült Macskakő–Katzenstein vára, amelyet Ebersdorfer Zsigmond 1441-ben megszerzett magának. A soproni és a rákosi (katzendorfi) bordézsmát mindenesetre 1441-ben szerezte meg, bár ez ügyben közte és Pálóczi Simon között csak 1442-ben folyt vetélkedés. A soproni városbíró 1442. június 21-e után küldi futárját IV. Frigyes udvarmesteréhez Bécsújhelyre *von der zehendwein wegen*, azaz „a bordézsmá miatt” (SoprOkl. 11/3, 362), augusztus 18-tól szeptember 18-ig pedig – mint már említettük – a városi jegyző járt több ízben a bécsújhelyi udvarban, sőt futárokat menesztettek Ebersdorferhez *von der Kaczenstainer wegen*, meg Pálóczihoz is. A Kanizsaiak szarvkői várnagyához is ment levél a soproni kereskedők ellen elkövetett hatalmaskodás miatt, amely ellen a soproniak szintén a bécsújhelyi udvarban kerestek védelmet. Mindez arra mutat, hogy Sopron és jobbágyfalvai (Meggyes, Kelénpatak, Somfalva, Ágfalva, Bánfalva, Harka, Kópháza, Balf) térségében ekkor IV. Frigyes, ill. Ebersdorfer Zsigmond helyzete Ulászlóval és híveivel szemben már megerősödött. Esoproni birtokok körülfozták Rákost, amelyre Ebersdorfer mint IV. Frigyes teljhatalmú megbízottja – a győri püspöki szék üresedése miatt – könnyűszerrel rátehetette a kezét. Sopronnak György napján (ápr. 24.) esedékes 400 magyar aranyforintnyi adóját, továbbá a kötelező újévi ajándékot (3 vég löveni posztó) IV. Frigyes az 1442. évre szintén Ebersdorfernek engedte át. Az ehhez szükséges 448 forintot a városi tanács

kölcsönből teremtette elő, amelyet szokatlan módon az 1441. évi bordézsmajegyzék alapján vetett ki, akónként 1-1 magyar aranyforintot számítva.¹⁷⁽²⁶⁾ Bár ezt a kölcsönt a városi tanács a szőlőtulajdonosok rendes évi adójába utóbb beszámította, mégis feltűnő, hogy két polgárnál *zu Kaczendorf* esedékes bordézsmajukat is beleszámította a kölcsönbe. Mindebből talán szabad arra következtetni, hogy az 1441. évi Márton napja (nov. 11.) körül esedékes soproni és rákosi (kaczendorfi) bordézsma már Ebersdorfer kapta Rákos falu minden jövedelmével együtt.

6. Addig ezzel nem is volt baj, amíg a győri püspöki szék üres volt. 1446 őszén azonban Salánki Ágoston lett a győri püspök, aki a városra a legsúlyosabb egyházi büntetést, a kiközösítést mondta ki, mert a Márton napján (nov. 11.) esedékes bordézsma nem kapta meg. A kiközösítés miatt IV. Frigyes egyházi doktori tanácsára követték, Eneas Silvius Piccolomininek, a híres humanistának útján a pápa tanácsát kérte ki, amiről Sopron 1446. november 25-én értesítette. Eneas Silvius követségéről visszatérően, 1447. május 5-én a győri püspökhöz írt levelében megegyezést ajánlott, mert szerinte nem kétséges, hogy idővel minden javát visszakapja, ha IV. Frigyes jóindulatát és kegyét megőrzi: a soproniakat mindenestre ne zaklassa, a kiközösítést a pedig Mihály napjáig (szept. 29.) vagy más ünnepig függesse fel¹⁸⁽²⁷⁾. Salánki Ágoston június 21-én értesítette a soproni városplébánost, hogy kiközösítést szeptember 1298-ig ideiglenesen felfüggeszti (HazOkm. IV, 344). A megegyezés létre is jött, amint ez IV. Frigyesnek 1450. október 5-én a győri püspökhöz intézett leveléből is kitűnik: *die von Ödenburg nu etweil jar den zehent ainthalben dir vnd anderthalben dem von Eberstorf auf Kreuspach oder Kaczenstein geben haben müssen* (SoprOkm. I/3, 298). A soproniak tehát 1447 Márton napjától kezdve a bordézsma részben a győri püspöknek, részben Macskakő, ill. Rákos urának fizették: pontosabban soproni termésük után az elsőnek, rákosi (kaczendorfi) termésük után a másodiknak. Ezt bizonyítja az 1447. évi bordézsmajegyzék (I. h. II/3, 378–385), amely most már 20 soproni polgárnál feltünteteti Sopronban és külön *zu Kaczenstein* lerovandó bordézsmaját.¹⁹⁽²⁸⁾

Salánki Ágoston természetesen nem egyezett bele a kényszerű egyezésbe. Ezt annál is inkább megtehetette, mert 1447-től kezdve lényegesen megváltozott Sopron országos politikai helyzete. IV. Frigyes az 1445. évi hadjárat során ugyan bekebelezett 7 megerősített nyugat-magyarországi helyet, köztük Sopronkertest (ma: Baumgarten) és Macskakőt,²⁰⁽²⁹⁾ de az 1446. évi júniusi rákosi (Pest m.) országgyűlés és Hunyadi János kormányzósága az addig a német és a magyar érdekek között vergődő Sopron számára is új helyzetet teremtettek. Mintha csak a rákosi országgyűlésnek a városok függetlenségét kimondó határozata²¹⁽³⁰⁾ valósult volna meg: Sopronnak 1446. december 6-tól kezdve nincsen városkapitánya, IV. Frigyesnek nem fizet adót, nem ad újévi ajándékot, peres ügyeiben a szabad királyi városok feljebbviteli bíróságához, a tárnokmesteri ítélőszékhez fellebbez, amit a német király rossz néven vesz tőlük, *nachdem vns das benant gesloss Ödenburg mitsambt seinen leüten, herlichkaiten vnd zugehörungen verphenndt ist* (I. h. I/3, 266).²²⁽³¹⁾

Ebersdorfer Zsigmond is védte szerzett jogait. Ebből adódott az a dézsmaviszály, amelyet Házi Jenő részletesen leírt. Ennek folyamán figyelemre méltó, hogy Ebersdorfer Zsigmond 1451 szeptemberében Ziegler János soproni városi jegyzővel folytatott tárgyaláson azt állítja, *das ir in* (ti. a bordézsma) *von alter her vnd auch bey meinen zeiten, do ich zu Ödenburg was, albeg gen Krewspach gegeben habet vnd darnach zum Kaczenstein*, „hagy ti a bordézsma régtől fogva és az én időmben is, amikor Sopronban voltam, mindig Rákosra adtátok és azután Macskakőre”. A városi jegyző viszont kitart amellett, hogy a soproniak a bordézsma régtől fogva mindig a püspöknek, azaz Rákosra adták: *Man hat den zehent von alter albeg dem pischolf gegeben*. A városi jegyző tehát nem állítja, hogy 1441 előtt nem létezett Macskakő vára, Ebersdorfer viszont határozottan leszögezi: *Ich... wil das gesloss inhaltten, als ich es*

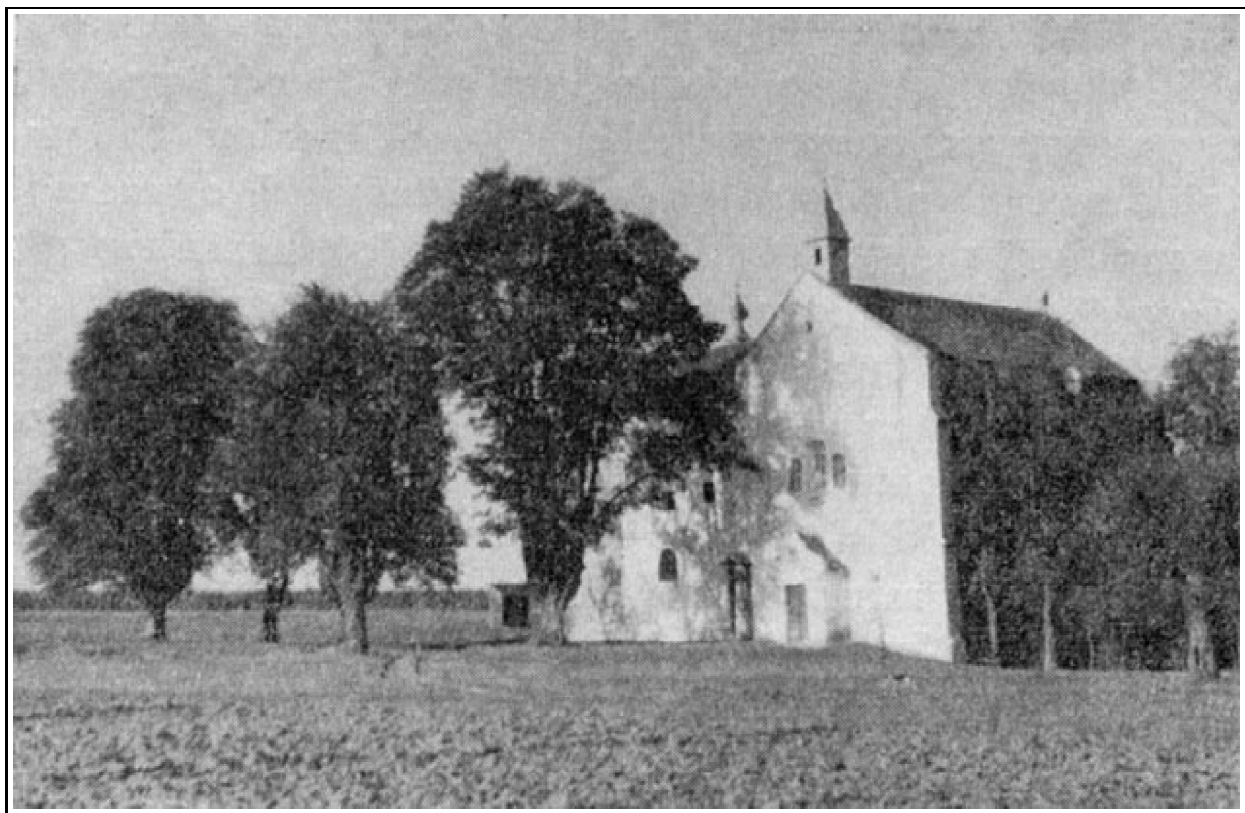
gefunden hab, „úgy akarom megtartani a várat, ahogyan átvettem” (I. h. I/3, 332).

Tanulságos az is, hogy Ebersdorfer még kijelentette: ebben az ügyben sem IV. Frigyes királyhoz, sem másához nem fordul. IV. Frigyes ugyanis már egy évvel azelőtt megparancsolta Ebersdorfernek, hogy a bordézsmá miatt a soproniakat ne háborgassa és szüretjüket ne akadályozza (I. h. I/3, 297). Macskakő vára a német király számára ekkor már elvesztette korábbi jelentőségét: ekkor [130](#) nagyobb jelentőségű tárgyalásokat folytat Hunyadi Jánossal és a magyar rendekkel, amelyeknek végső célja a Habsburgok magyarországi uralmának biztosítása volt.[23\(32\)](#) Ebersdorfer Zsigmond e tárgyalások befejezését, pontosabban az 1452. szeptember 1-i magyar–német megegyezést már nem érte meg. Nem meglepő tehát, hogy Frigyes (ez év március 16-a óta III. Frigyes néven már császár) szeptember 11-én a soproni bordézsmá ügyében a győri püspök javára dönt, és Macskakő urának (Ebersdorfer Zsigmond testvére, Albert) csak a soproniak rákosi hegyvámját, meg Rákos falu jövedelmét hagyja meg (I. h. I/2. 381–3). Érthető, ha Ebersdorfer Albert már október 26-án eladja Macskakő várát és Rákos falut Ladendorfer Jánosnak, III. Frigyes pedig 1453. március 26-án „ünnepélyesen” lemond róla.[24\(33\)](#) Macskakő vára ezzel teljesen a feudális anarchiának erőssége lesz.

7. Házi Jenő szerint Macskakő vára „rablóvár hírnevébe csupán azóta került, hogy Ladendorfer János birtokába ment át”. Ladendorfer Alsó-Ausztriában (Gramatneusiedl, Turn stb.) volt birtokos, Macskakő várát alig három évig, 1455. június 25-ig bírta. Azok a hatalmaskodások, amelyeket Ladendorfer macskakői emberei a III. Frigyesel ekkor még szembenálló Kanizsaiak birtokai és alattvalói, sőt Sopron ellen elkövettek,[25\(34\)](#) egyáltalán nem lépik túl a Kanizsaiak és embereik által elkövetett rablásokat és hatalmaskodásokat, más magyar nemesurak hatalmaskodásait a vármegye, az ország területén. Sopron városa Ladendorfer Jánossal éveken át jó viszonyt tartott fenn.[26\(35\)](#) A bordézsmá miatt sem támadtak súrlódások, mivel Salánki Ágoston győri püspök a soproni dézsmakerület (*messer*) bordézsmáját bérbe adta: 1453-ban Cillei Ulrik grófnak, 1454-ben pedig Weispriacher Zsigmondnak, Lánzsér (ma: Landsee) várurának. 1453-ban a rákosi határban (*auff Krewspacher grunden*) Weitracher Konrád és Gileis Farkas vették albérletbe a bordézsmát, 1454-ben pedig – nyilván a rossz termés miatt – *gab man kainen zehent auff Krewsspacher grunden*.[27\(36\)](#) Ezért valószínű, hogy Weitracher és Gileis már 1453-ban is mint Ladendorfer emberei Macskakőn tartózkodtak, s részük volt azokban a hatalmaskodásokban, amelyek miatt a Kanizsaiak kapuvári várnagyai a soproni tanácsot már-már a macskakői „gonosztevők” (*malefactores*) pártfogóinak (*fautores*) tartják, III. Frigyes pedig Ladendorfer Jánost – menlevéllel – V. László udvarába akarja idéztetni (I. h. I/4, 7, 14).

Weitracher családja az említett Sopronkertesén és Kishöflányban (ma: Kleinhöflein), Gileisé pedig az akkor Magyarországhoz, ma Alsó-Ausztriához tartozó Hof községben volt birtokos.[28\(37\)](#) 1455. június 25-én megvették Macskakő várát és az előző évek gyakorlata alapján – csalárd módon – a rákosi (katzendorfi) bordézsmát megint beszédtek, úgyhogy a soproniaknak ebben az évben még külön a püspöknek is, tehát kétszer kellett rákosi szőleik után a bordézsmát beszoigáltatniok (I. h. 126). Érthető, ha 1456-ban és 1457-ben kereken [131](#) megtagadták Weitrachernek a bordézsmá beszoigáltatását, annál is inkább, mert a szokásos szolgáltatásokon felül egész szőlőnként még 4 magyar aranyforintot követelt (I. h. 153, 202, 215, 219, 222, II/6, 191). Nemcsak Weitracher Konrád rovására írandó ezeknek az éveknél feudális anarchiája, amelyet eléggé jellemez az a tény, hogy 1456 októberében Csornai Péter és Kanizsai László jobbágyait „gonosztevő fegyveresek” Sopron valamelyik birtokán (Balf, Kópháza, esetleg Harka) megtámadták és a soproni vásárra szánt marháikat elvették (I. h. I/4, 133). 1457 márciusában pedig Ladendorfer János, Macskakő volt urának egyik megbízottja Ausztriából (Turn) nem mert elindulni Sopronba, mert *es yecz gar vnfridlich sey auff den strassen*: csak a nyugtalanító hírek (*die fromden mār*) elmúlásával óhajtotta

lőháton az utat megtenni (I. h. 147). Hunyadi Mátyás magyar királlyá választása 1458-ban (jan. 24.) ezen a helyzeten semmit sem változtatott,²⁹⁽³⁸⁾ 1459-ben pedig III. Frigyesnek magyar ellenkirállyá történt megválasztása (febr. 17.) miatt egyenesen romlott, hiszen Sopron vármegye leghatalmasabb birtokosai, a Kanizsaiak is a pártütők között voltak. Július végén Sopron városa nem mer a csepregi tanács két tagjának Sopronba szóló menlevelet adni, *wen ir* (ti. a soproniak) *nicht möcht versprechen fvr das frend volck vnd yeczvnd vili rauber waren auff der strass* (I. h. 372). Bár a győri püspök az 1459. évi dézsmát Grafenegger Ulrik vármegyei ispánnak és soproni városkapitánynak adta bérbe, III. Frigyes a soproniak kérésére mégis szükségesnek látta, hogy Macskakő urát, Weitrachert figyelmeztesse, ne akadályozza a soproniak szüretjét és ne háborgassa őket a szüret után sem, *es sey vmb zehent oder annders* (I. h. 388, 390–3). Amíg Mátyás a Délvidéken a török ellen, a Felvidéken pedig Giskra János fővezér és cseh huszita zsoldosai ellen volt elfoglalva, azaz legkorábban 1462 májusáig, addig nem is történhetett lényeges változás. Giskra és kapitányai ekkor meghódoltak ugyan Mátyásnak, de a Felvidék nyugati részét és Alsó-Ausztriát előzönlötték a „cseh testvérek”. Véleményem szerint Macskakő ura most, 1462 pászodik felében szövetkezett a huszitizmussal.³⁰⁽³⁹⁾

Sopronkertes (Baumgarten). Pálós kolostor (Hidvégi F. felvétele)

1328. Mai tudásunk szerint a huszitizmus vallási köntösben jelentkező feudalizmus-ellenes mozgalom. A huszita hadviselés nem öncélú, pusztító, zsákmányszerző hadjárat, hanem egy vallási, politikai, társadalmi forradalom eszköze. A husziták sem a pápát, sem a császárt nem ismerik el a kereszténység fejének, meghirdetik az emberi egyenlőséget, az egyházi vagyon elkobzását, a dézsma megtagadását, az egyházi kiközösítés semmibe vevését, a házasság felbonthatóságát stb.³¹⁽⁴⁰⁾ Érthető, hogy a feudális „rend” szempontjából „latrok”, „rablók” voltak, amint ezt a feudális szemléletű források állítják; de érthető a

sikerük is, főleg a kizsákmányolt parasztok és a városi plebejusok között. A Sopronban is járt Kapisztrán János már 1456-ban megállapította, hogy Magyarországon a huszitizmusnak sok titkos híve van. A már említett (vö. a 11. jegyzetet) Beiheim Mihály szerint Weitracher Konrád is huszita „testvér” volt. Sopron vármegyében azonban nemcsak Macskakőn, nemcsak Ausztriából, pontosabban Waltersdorfból beszivárgott husziták tartózkodtak, hanem voltak magyar nemzetiségű husziták is. Marcus Bandinus (Bandulovich) bosnyák származású ferences szerzetes, marcianopoliszi (ma: Preslav Bulgáriában) érsek, a moldvai katolikusok adminisztrátora 1646–1647. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvében, a moldvai magyarság legbecesebb összeírásában a moldvai Huss (ma: Husi) városról többek között a következőket írja: „Korvin Mátyás, Magyarország királya az Úrnak 1460. esztendeje körül Tráciában a törökkel hadakozott, s mikor győztesen visszatért Budára, országában *Sopron* és *Pozsony körül* sok magyart és németet talált, akik a Huss-féle eretnokség ragályával meg voltak fertőzve. A prédikátorokat elevenen földbe ásatta, nehogy a tévely pestise tovább harapózzék, mindazokat, akiken ez a ragály fogott, Magyarország határaitól Moldvába száműzte, kik közül az előkelő magyarok e helyen telepedtek meg és vezérük emlékére lakhelyüket *Hussnak* nevezték el. Ez idő kovásza, hogy a husziak eddig magyar nyelven végezték a misét és a vecsernyét, mit mi, a nép meglegedésére úgy módosítottunk, hogy minden, ami a miséhez tartozik, latinul legyen, mise előtt és után egyes istenes énekek a nép áhitatáért magyarul hangozzanak”.³²⁽⁴¹⁾ A moldvai magyarok tehát még a XVII. század negyvenes éveiben is huszita módon, azaz nemzeti nyelven tartották istentiszteletüket. Ismeretes, hogy a moldvai magyarok számára készült Tatros városában a legrégebb magyar nyelvű bibliafordítás és öröknaptár, a magyar nyelv egyik legbecesebb emléke, amelynek kézírata, az ún. Müncheni Kódex a XVI. század első felében feltehetően Nádasdy Tamáshoz, Nyugat-Magyarország leghatalmasabb főúrához került (vö. Mollay: SSz. XVI. 216). Ugyancsak a XVII. századból, 1615-ből ismeretes az az adat, amely szerint a győri püspök elmozdította Nagyhöflány (ma: Grodhöflein) plébánosát *ob suspicionem Hussitanae sectae*, „huszita eretnokség gyanúja miatt”.³³⁽⁴²⁾ E tekintetben tehát még van feltárni és tisztázni való.

Forrásaink, miként ez Házi Jenő cikkéből is kiderül, csak 1464 májusában szólnak először arról, hogy *Bohemi, scilicet qui fratres dicuntur, copiose venissent in castrum Machkakeu*, tehát „csehek, akiket ,testvérek’-nek mondanak, csapatostul érkeznek Macskakő várába” (I. h. I/5, 118). Weitracher Konrád embereit azonban a soproni tanács már egy esztendővel azelőtt, 1463 júniusában még a külvárosba sem engedte be, még vásárlás céljából sem (I. h. 72). Már ekkor az alsó-ausztriai Waltersdorf környékén, Schranawand községben tevékenykedik Tannfeld Hinko (I. h. 73), aki Beiheim krónikája szerint ugyancsak huszita volt, sőt az ő apósa, Hans Rohrbacher zálogosította el Waltersdorf várát a huszitáknak. III. Frigyes 1463. március 4-én adott parancsot Grafenegger Ulriknak Macskakő elfoglalására, *nachdem vns, vnsern landen vnd leüiten nu meniger lanng zeit her von dem gesloss Kacznstain schaden vnd rowberey zugeczogen sein vnd fur vnd fur beschiecht* (I. h. 59). Mindezek alapján a husziták beszivárgását legkésőbb 1462 második felére teszem.

A továbbiak részben már ismeretesek Házi Jenő cikkéből: Macskakő sikertelen hathetes ostroma, III. Frigyes és Mátyás békekötése (1463. máj.). Sopron felszabadulása a zálogjog alól (júl. 19.), a macskakőiekkel való tárgyalás Sopronban (1464. aug. 7.), Weitracher Konrád és a Waltersdorfból érkezett Vaclav Vulczko, valamint néhány társuk elfogatása (aug. 8.), bár szabadságukat előzőleg szavatolták. Joachim Jakab soproni polgármester 1463–1465. évi számadáskönyvéből³⁴⁽⁴³⁾ azonban azt is megtudjuk, hogy Török Ambrus, Mátyás király soproni városkapitánya az említett tárgyalás előtt levélben fordult III. Frigyeshez, *das man den Kaczentuen vernichtten scholt*. A huszita vezérek elfogatása után a német császár nyilvánvalóan azért is kérte Mátyástól a foglyok kiszolgáltatását. A soproni polgármester számadáskönyvéből kitűnik, hogy a huszita vezéreket – bár nemesek voltak – a várostorony börtönében

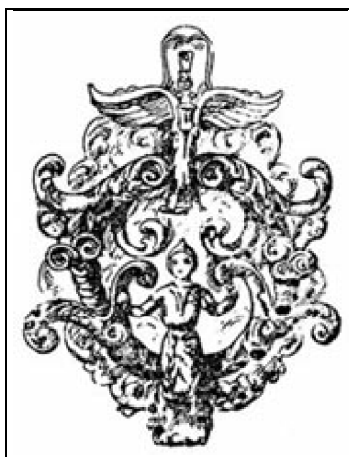
vasra verték ugyan, a börtön rácsait, a kapu lakatjait és öreg láncait is megerősítették,³⁵⁽⁴⁴⁾ a 134 foglyok egyik éjszaka mégis összetörték vasaikat (*springer* ‚eiserne Stange mit vier Schellen’), leverték a lakatokat, hogy kitörjenek. Beheim Mihály krónikája szerint ez Vaclav Vulczkonak sikerült is. Szeptember 28-án ismeretlen helyről küldött levelet még fogva tartott társai ügyében a soproni tanácsnak, kérve, hogy (az előbbi súlyos vasak helyett) legalább vaskarikákhoz (*ringer*) láncolják foglyaikat, *damit sew alle mit gesundtem leyb ledig auss ewerr statt kommen* (I. h. 140). A városi tanács ekkor küldte Schöttel Gáspár tanácsbélit *van des Waczla wegen* Magyaróvárra, nyilván Bazini és Szentgyörgyi János grófhhoz, aki a soproniak és a husziták között addig is közvetített. A számadáskönyvnek ezt a bejegyzését közvetlenül az a bejegyzés követi, hogy a polgármester 1 dénárfontot adott borralalól (*zw vertrinken*) azoknak a kőműveseknek, akik Macskakő várának tornyát lerombolták. Ebből az is következik, hogy a tornyot nem a soproni tanács költségére, nem is Török Ambrus városkapitány romboltatta le, hanem III. Frigyes, aki az 1463. évi soproni béke értelmében – Sopron kivételével – nyugat-magyarországi várait, köztük Macskakőt is megtarthatja. Az augusztus 7-i soproni tárgyalás előtt Török Ambrus ezért kérte III. Frigyest a vár lerombolására, most, októberben pedig a német császártól jogilag már független város tanácsa – ismét a számadáskönyv szerint – ezért értesítette, hogy a husziták állítólag visszatértek és megszemlélték a vár romjait (*pürckstal*). Beheim Mihály krónikája „Wie kaczenstain zerbrochen wart” című fejezetének vége is erre enged következtetni: *Kaczenstain saczet sich geleich /wider den kaiser vnd das reich,... dar umb/ wart es nider gebrochen.*³⁶⁽⁴⁵⁾

9. Mátyás király véglegesen 1464 novemberében tért meg délvidéki hadjáratából, ezért csak ezután, pontosabban 1465-ben fordíthatta figyelmét a nyugati országhatárra. Február 28-án adja vissza a győri püspöknek Rákos birtokot és rendeli el, hogy a „zavaros idők”-ben (*his preteritis disturbiorum temporibus*), tehát a feudális anarchia idején Rákosról elmenekült jobbágyokat mindenünnen engedjék visszatérni (I. h. 162–3), áprilisban és májusban Sopronban tevékenykedik Pozsony város kölcsönként hóhéra (I. h. 180), szeptember 7-én pedig a már említett Tannfeld Hinko csapatával lerohanja Sopron külvárosát, kirabolja és felgyújtja (I. h. 202). Véleményem szerint 1465 tavaszán vagy nyarán számolt le Mátyás a huszitákkal, ekkor történhetek azok az események, amelyeket Bandinus érsek említett jelentése az 1460. esztendő tájára tesz.

A husziták támadása Mátyásnak mindenestre kitűnő ürügyül szolgált, hogy ékes latinsággal írt levelében a pápánál magyarországi legátusánál, a velencei doge-nál, továbbá a rouen-i bíboros-püspöknél panaszt tegyen III. Frigyes ellen, Frigyest meg figyelmeztesse a Sopron külvárosát ért támadás miatt (vö. Mollay: SSz. IX. 71).

Bizonyos, hogy a husziták bosszúja nagy károkat okozott Sopronnak. A város nagymérvű gazdasági leromlását mégsem egyedül a huszitáknak tulajdonítanám. Véleményem szerint ez egyenes következménye volt az 1440 óta dúló feudális anarchiának, amely a huszitizmussal együtt a feudális társadalom mély válságát tükrözi. Sopron 1440–1465-ig történetének egyik legnehezebb szakaszát éli át: a magyar és a német hatalmi törekvések összeütközésének ¹³⁵gyújtópontjában áll. E szakasz története úgy indul, hogy a városi tanács Erzsébet királynétól, a csecsemő V. László anyjától, Frigyes német királytól, a város zálogosurától, és az elzálogosítást el nem ismerő I. Ulászló királytól szinte egyazon időben egymásnak homlokegyenest ellentmondó parancsokat kap. A városi tanácsnak azonban az egész szakasz folyamán résen kell lennie, hogy az egymással szembenálló erőket (a német és a magyar uralkodót, ezek főurait, a vármegye nagyobb és kisebb birtokosait, a huszitákat) ügyes diplomáciával a maga szempontjából egyensúlyban tartsa. Ebben a diplomáciában a városi tanácsnak nagy segítséget jelentett a mindenkori városi jegyző, nevezetesen Ernst Konrád († 1450) és utóda, Ziegler János. A szakasz legvégén, 1465-ben

bekövetkezett huszita támadást leszámítva Sopront nem is érte közvetlenül nagyobb csapás. Súlyosabbak voltak ennek a szakasznak közvetett gazdasági kihatásai. Ilyen szempontból még meg kell vizsgálni a részleteket.³⁷⁽⁴⁶⁾ Most csak egyet emelnék ki. 1462. november 27-én, tehát három évvel a huszita támadás előtt, Grafenegger Ulrik, III. Frigyes soproni városkapitánya közli a soproni tanáccsal, hogy az (április 24-e óta esedékes) évi adójukat kérésük ellenére sem fogadhatja el borban, hanem csak pénzben, mert a saját borát sem tudja eladni (I. h. 50). Ez az első eset, hogy Sopron városa rendes évi adóját borban kívánja leróni. Ez az eset rávilágít arra, milyen nehézségekbe ütközött már 1462-ben a bor értékesítése. Ezzel pedig a soproniak egyik legfontosabb jövedelmi forrása apadt el. A részletek tisztázásához és megértéséhez azonban jobban kell majd ismernünk Alsó-Ausztria történetét az 1440–1465-ig tartó években.

1963. XVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Bóna István: VI. századi germán temető Hegykőn (Befejező közlemény)

136 Bóna István: VI. századi germán temető Hegykőn (Befejező közlemény)

A hegykői langobard temető 1959-ben elkezdett és 1960-ban nagy ütemben folytatott feltárását¹⁽⁴⁷⁾ 1961-ben és 1962-ben két kisebb ásatással kiegészítettük, illetve befejeztük. A harmadik ásatásra 1961. szept. 4–10. között került sor a Mező utca 17. sz. ház udvarán és kertjében.²⁽⁴⁸⁾ 12 sír kibontása után itt elértük a II. sírcsoport és ezzel együtt a temető északi végét. A következő 15. sz. kertben még 1960-ban ellenőrző kutatást végeztünk s megállapítottuk, hogy a temető ebben az irányban nem folytatódik. Hasonló munkát végeztünk 1961-ben a temető déli végén a Mező u. 25. sz. kertben, – itt sem akadtunk további sírokra. 1962. okt. 22–24 között a negyedik ásatás alkalmával ismét a 19. sz. kertben, tehát a temető közepén tevékenykedtünk.³⁽⁴⁹⁾ A temető széleinek megállapítása végett az eddigi feltárások területét keleti és nyugati irányban kiszélesítettük. Ennek során bukkant elő a temető utolsó 5 sírja.

Az 1962. évi ásatással a hegykői temető feltárása befejeződött. Eredményeként Közép-Európában első ízben tárult fel a régészeti kutatás előtt egy teljes egészében és a mai követelményeknek megfelelő módon kiásott langobard temető. A nemzetközi népvándorláskori kutatásban máris jól ismert Hegykő 81 sírjával

egyúttal pillanatnyilag a legnagyobb langobard temető a Dunavidéken.⁴⁽⁵⁰⁾

Befejező beszámolómban a korábbi számszerűen is nagy eredményekkel szemben mindössze 17 sírról adhatok tájékoztatást. Ez a 17 sír azonban érdekességben, sőt leletek terén sem marad el a másik ásatás nagyszámú sírja mögött.

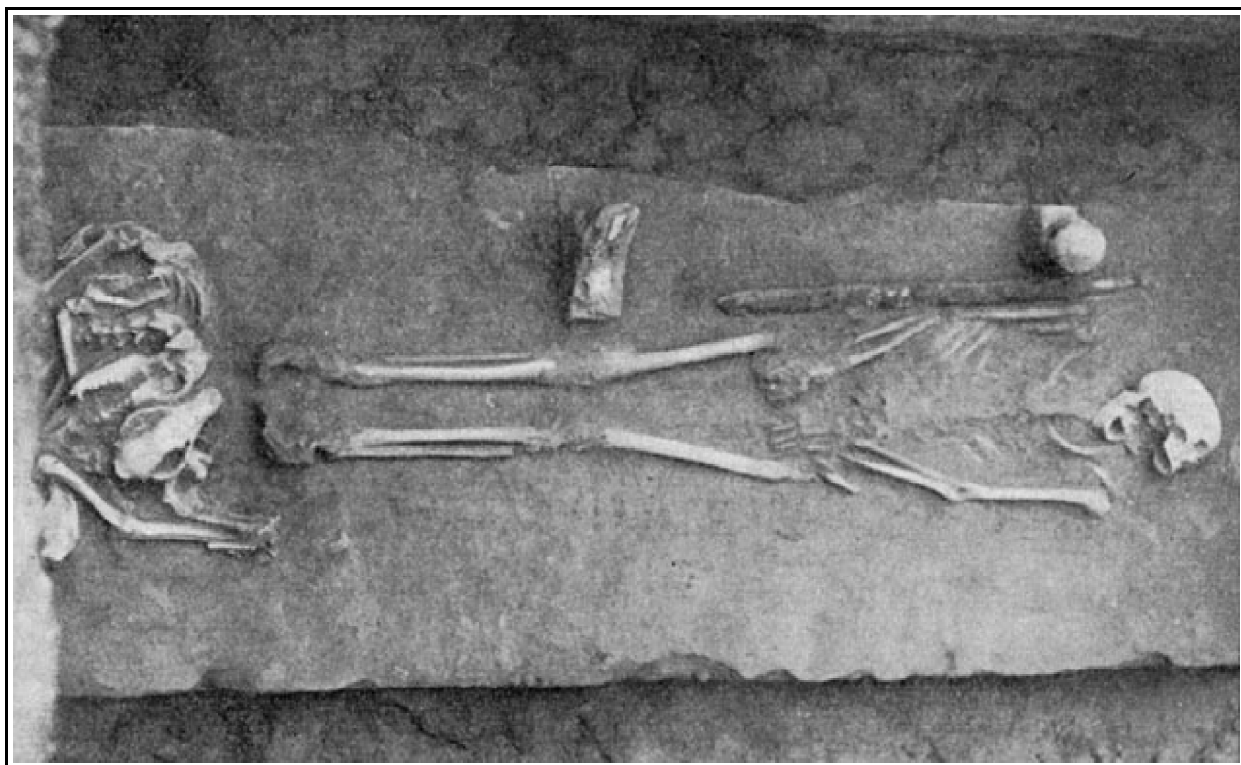
Az 1961–62. évi ásatások során 6 férfi, 4 női, 3 ifjú és 4 gyermek, illetve csecsemő temetkezést találtunk.

A férfisírok közül különösen a 70. és 73. harcosok emelkednek ki.

A 70. sírban fatörzsből kivájt koporsóban temették el a szélesvállú, középtermetű férfit. A koporsó tetején kis bögrét találtunk, amely nyilván útravalónak szánt italféléséggel volt megtöltve. A koporsó felett még juhcsontokra is bukkantunk, a pogány szokás szerint másvilági útra adott húsétel maradványait találtuk meg.

137A koporsóban az elhunyt jobb válla és jobb karja mellé fektették szokatlanul széles pengéjű, hosszú, kétélű kardját. A harcos viseletének további tárgyai egyszerűek voltak: bronzcsattal záródó, övre erősíthető, bőrtarsoly maradványaiból állottak, benne kis késsel, kovával és acéllal. Lándzsáját, a hegykői temetőben szokásos módon, a sír végébe döfve találtuk meg, ez alkalommal a jobb láb felőli oldalon. Itt akadtunk a sír meglepő leletére is.

A koporsó és a sír vége között két nagytermetű, hatalmas fogazatú kutya egymásra helyezett teteme került elő (1. kép). Egyes germán törzseknél, pl. a thüringeknél gyakori, hogy gazdájuk halála után kedvenc vadászebét is leölik és sok esetben csataménjével együtt közös sírban elküldik a másvilágra.⁵⁽⁵¹⁾ Gazdájával egy sírban eltemetett kutyáról azonban eddig csak az Itáliába költözött langobardok köréből volt tudomásunk. A nocera umbrai temető 42. sírjában⁶⁽⁵²⁾ a harcos lábánál, de különálló gödörben, helyezték sírba, nyakán nagy vaslánccal felövezett kutyáját. A hegykői 70. sírban találoztunk először azzal a szokással, hogy a kutyákat gazdájukkal közös sírba temették, mégpedig párosan.

1. Langobard harcos sírja

A 73. sírban, amely éppúgy padkás szerkezetű volt, mint az előző, ismét koporsóban temették el a halottat. Ezt a koporsót azonban nem fatörzsből vajták ki, hanem, mint a 18. sír „nagyasszonyának” koporsóját, deszkából ácsolták össze. A két koporsó fej felé egyenletesen szélesedő alakja is megegyezett. Itt, a párhuzamra gondolva, már a koporsó alakja és szerkezete alapján is előkelő temetkezésre számítottunk. Várakozásunkban nem is csalódtunk. A koporsó bal oldalán csakhamar előbukkant a fa pajzs közepére erősíthető vas pajzsdudor, az előkelő germán harcosok védőfegyvere. Magában a koporsóban azonban 138a bal kéz mentében végigfektetett hosszú kardon kívül csupán egyszerű vas övcsatot találunk. A sír jobb láb felőli végében, ugyanott, ahol a 70. sírban, volt bedőfve a rövid nehéz lándzsacsúcs.

Megcsaltak volna a külső jelek? Nem is lenne ez előkelő, rangos férfi ilyen puritán egyszerűségű felszereléssel? Alig valószínű. Az 1955-ben, még az ásatások megkezdése előtt feldúlt nemzetségfői sír után, 7(53) kétségtelenül a 73. sír férfiúja volt a rangsorban következő. Sőt tekintve, hogy (az I. sírcsoportnál-nemzetségnél minden tekintetben szegényebb) II. sírcsoport legjelentősebb harcos temetkezésének bizonyult, alighanem a csoport, a nemzetség főnökére bukkantunk rá. Felvetődhet azonban ismét, hogy miért? – Vajon ugyanebben a II. sírcsoportban a 64. sír harcosa nem viselhette-e ugyanezt a méltóságot? Az is hatalmas, 180 cm-en felüli testmagasságú erős férfiú volt (ami a nemzetségi társadalom felbomlása időszakában a katonai vezetők egyik gyakori ismertetője), szintén karddal, lándzsával és pajzsdudoros pajzssal felszerelve. Mi különbség van a két hatalmas termetű harcos között? Több lényeges különbség is akad. A 73. sír harcosa mélyebb, padkásszerkezetű sírban feküdt. Másodszor e korszakban igen drága, ácsolt és megvasalt deszkakoporsóba temették el. Harmadszor sírja, éppen úgy, mint az I. sírcsoport nemzetségfőjé és asszonyáé, éppen nem a csoport belsejében, a sírok sűrűjében, hanem a temető szélén, a többiektől kissé elkülönülten, feküdt. A 73. sír harcosában, egyszerű öltözete ellenére, a II.

sírcsoport nemzetségfőjét láthatjuk.

E két kiemelkedő harcoson kívül még három fegyveres sírt találtunk.

A 67. sírban 17–18 éves ifjú feküdt, övében hosszú törrel, lábánál karcsú, könnyű lándzsával.

A 75. sírban legfeljebb 10-12 év körüli fiúcska nyugodott. A bokájánál talált két nyílcsúcs és az övében tarsolyban viselt kés és tűzszerszám mégis arra utalnak, hogy már az ifjúvá avatottak közé tartozott.

A legnagyobb meglepetést mégis a 80. sír ifjú harcosa okozta. Gondosan ásott pacikás sírban feküdt. Először az arca és melle felett a padkán átfektetett pajzs, vas pajzsdudorjára bukkantunk rá. A pajzsdudor valamennyi eddigi pannóniai langobard párjánál kisebb méretű. Ugyanakkor peremét nagy kerek ezüst szögek díszítik, ilyeneket pedig eddig csak a legelőkelőbb langobard harcosoknál (Várpalota, Tököl, Mannersdorf)⁸⁽⁵⁴⁾ találtak Pannóniában. Nem fordult elő hasonló Hegykőn sem, még a nemzetségfő pajzsdudorján sem.

A sír bal alsó sarkában a bontás során füles korsó került elő, az eddigi legnagyobb méretű pannóniai langobard edény. Mellette csakhamar másik edény is napvilágra jutott, ezúttal egy nagyméretű tál. Végül a sír jobb alsó sarkába döfve rátaláltunk a lándzsára is, finom pengéjű „kedves” kis fegyverre, az eddigi legkisebb pannóniai lándzsahegyre.

A váz teljes kibontása után meglepetéssel tapasztaltuk, hogy a gazdag edénymellékletek és a felnőtt, rangos harcosra utaló fegyverek alatt 13-14 éves fiú nyugszik. Egyszeriben megvilágosodott, miért volt a lándzsa és a pajzsdudor annyira szokatlanul kisméretű, miért nem találtunk rá a harcos mellett bontás közben kardjára, holott eddig még nem volt példa rá, hogy pajzsdudoros **139**harcos ne lett volna karddal is felszerelve. Ez a kisfiú a méternyi hosszú langobard kardoknak még nem sok hasznát vette volna!

A 80. sír ifjú harcosának sírjában sok mindent tanultunk. Mindenekelőtt fényt vetett a pannóniai langobard társadalom fejlődésének egy eddig nem teljesen világos kérdésére. Ez a fiúcska aligha vitézségéért kapta a szép fegyver- és edénymellékleteket. Ezek a fegyverek különben sem valami félelmetes harci eszközök, hanem szép, díszes, de mégis veszedelmes játékszerek, helyesebben szimbólumok. Egy társadalmi réteg, a harccal foglalkozó nemesség jelvényei. Ez a harcos nemesi réteg, mint a 80. sír temetkezése bizonyítja, már Pannóniában kinőtt a nemzetségi társadalom, legalábbis névleges egységeiből. Hatalma, helyzete, vagyona öröklődővé vált. Gyermekai már születésük pillanatában a nemesi réteghez tartoztak, ifjúvá avatásukkor pedig többet kaptak, mint a szabad harcosok gyermekei, a lándzsa mellé a nemesi réteg hatalmi jelvényét, a pajzsot is viselhették, és joguk volt a sírba is „magukkal vinni”.

2. Ezüst fibula

A másik tanulság nem kevésbé érdekes. Az ifjú pajzsa, mint említettem, a sír padkáján volt átfektetve. A pajzsdudor és a hosszú vas pajzsfogó úgy feküdt a sír felső végében, hogy a pajzs elpusztult farészeinek méretét és alakját meg lehetett állapítani. Ez pedig nagy ritkaság. Pajzs méretének és alakjának megfigyelésére eddig csak a rácalmási 15. sírban volt lehetőség. Ott a felnőtt harcos 60×130 cm-es ovális pajzssal volt felszerelve.⁹⁽⁵⁵⁾ A hegykői ifjúnak viszont 140¹⁴⁰ mintegy 60 cm átmérőjű kerek pajzsa volt, igen hasonló ahhoz a valamivel nagyobb méretű kerek langobard pajzshoz, amelyet az itáliai Castell Trosino 142. sírjában találtak.¹⁰⁽⁵⁶⁾

A női sírok közül is kettő emelkedik ki. A 65. sír asszonya nyakánál és mellén eddig ismeretlen típusú brossok (fibulák) díszítették a ruhát. Az egyik fibula sas alakú, felülete rekeszekre van bontva, a rekeszek fehér üveglemezekkel vannak kitöltve. Valószínűleg itáliai keleti gót készítmény. A másik, két madárnyakból összetett, jellegzetes langobard, ún. S-alakú fibula volt. S-alakú fibulák nagyon gyakoriak a hazai langobard temetőben (kivéve a hegykőit), de nem ilyen típusok. Hasonlókat a langobardok korábbi hazájából Morvaországból ismerünk, nyilván még az első foglalók hozták Hegykőre. Épp úgy mint a hegykői 4., 18. és 20. sírban, itt is a medencén kerül elő az előkelő langobard asszonyok legdíszesebb ékszere, a nagyméretű fibula (2. kép). Sajátos alakja arra utal, hogy nyugati, alamann vagy keleti frank ötvösműhelyben készült. E sírban tehát a korabeli nemzetközi ötvösipar és ékszerkereskedelem valóságos találkozhelyére lertünk. A nő ékszerei déli, nyugati és északi készítményekből állottak.

A 72. sír asszonyában, gyanúm szerint, a II. sírcsoport nemzetségfőjének feleségét láthatjuk. A temető

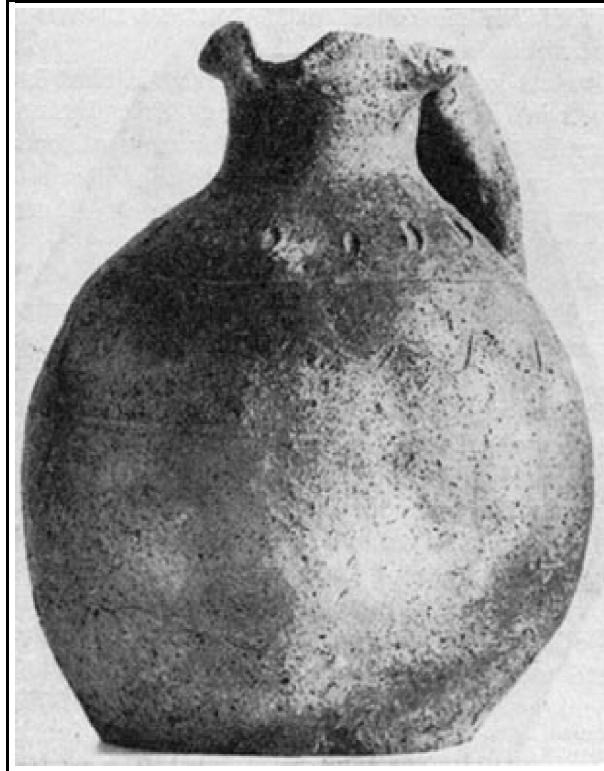
szélén került elő, nem messze a 73. nemzetségfő sírjától. Sírja meglehetősen mély volt, koporsóra ugyan nem találtunk benne, de ezen a részen a talaj olyan színű volt, hogy nem is lehetett észrevenni. A halott nő társadalmi helyzetét mégsem könnyű megítélni. Amit a sírjában találtunk, az az előkelő női viseletnek megfelelően rendben a helyén feküdt. Maga a csontváz is sértetlennek tűnt. A teljes kibontáskor azonban kitűnt, hogy a medence alsó részein kisebb sérülések láthatók, másrészt feltűnt, hogy a medencétől a térdekig tartó szakaszon a sír földjétől elütő sötétebb humuszos talaj húzódik és ebben a részben, szöges ellentétben a felsőtest és a lábszárak gazdag ékszereivel, semmiféle leletre nem bukkantunk. Annál sajnálatosabb ez, mivel a sír asszonyának és a 18. sír nemzetségfő feleségének viselete és leletei között több közös vonást találunk. Térdei között díszes – méltóság jelző – kulcsok voltak („ezüstkulcsos dáma”), bal combján kívül megtaláltuk az ugyan csakszimbolikus, rangjelző vonókést is. Mellén talált ékszerei is díszesek voltak. Az egyik kis fibula közeli rokona a 65. sír madár-alakú brassának, a másik pedig egy nagyméretű (Pannóniában eddig legnagyobb) ékkövekkel díszített korong alakú fibula volt. A nyak körül megtaláltuk a női sírokból elmaradhatatlan gyöngyöket, a lábak végében pedig még egy kis bögre is előbukkant.

Az ezüstkulcsok úgy feküdtek a két térd között, hogy okvetlenül valamilyen szalagról kellett lecsüngenüek. A szalagra ezüst karikával voltak felerősítve, ám ennek a karikának csak az alsó fele került elő. A felsőt akkor metszették el, amikor a sírba kis aknaszerű nyíláson át, egyenesen a medencére ástak és az elhunyt díszes nagy fibuláját vagy fibula-párját a róla függő szalaggal együtt kiemelték.

A sír-rablás tényét figyelembe véve kétségtelen, hogy a 72. sír asszonya a II. sírcsoport leggazdagabb női temetkezése volt. Mint több ízben mondtam, a II. sírcsoport lényegesen szegényebb volt az I.-nél, ilyenképpen pedig egyáltalán nem kizárt, hogy a 72. sír női halottját tekintsük e sírcsoport nemzetségfője feleségének.

141A 77. sír női halottja a gazdagabb közrendű temetkezés újabb példája. Fémékszerei nem voltak. Helyettük feltűnően gazdag gyöngy nyakláncot viselt (az ékszeres sírokból a nők nyakláncá mindig egyszerű!), övéről is gyöngyökkel kivarrt szalag függött le. A szalag végén pompás hegyikristály gomb csüngött.

A csecsemősírok közül feltétlenül említésre méltó a 68. sír néhány hónapos leánykája. Ruházatához nemcsak nyaklánc tartozott, hanem különös módon egy nagy kés is. Feje mögött korsó (3. kép) és egy nagyméretű tál foglalt helyet. Ugyancsak edényt és kést találtunk a 79. sír 3-4 éves fiúgyermeke mellett.

3. Korsó gyermeksírból

Érdekes az a körülmény, hogy a hazai langobard fazekasság készítményeit túlnyomórészt csecsemő vagy gyermeksírokból ismerjük. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy a különböző ókeresztény felekezeteknél a keresztelezés csak felnőtt korban történt, tehát a szülők (akik különben is csak felületesen vagy éppen sehogy sem voltak keresztények) keresztelestlen gyermekeiket, a pogány szokásnak megfelelően, élelemmellékletekkel temették el.

Mint az elmúlt évek ásatásai során, most is találtunk olyan minden melléklet nélkül eltemetett férfi és női halottakat, akiknek a keze a medencén vagy a test előtt össze volt kulcsolva. Az ilyen sírok száma Hegykőn elég nagy, az összes temetkezések mintegy 1/10-e. Ha azonban ideszámítjuk azokat az ékszemléletes női halottakat is, akiket szintén összekulcsolt kezekkel temettek el, akkor a temetkezések mintegy 1/6-át teszik ki. Mármost felettébb feltűnő az a jelenség, hogy Pannónia keleti felében, az eddig feltárt többszáz langobard [142](#)sírban sem ilyen melléklet nélküli réteggel nem találkoztunk, még kevésbé a szokással, hogy kezeiket összekulcsolják.

Melléklet nélküli, összekulcsolt kezű temetkezéseket a Duna völgyében a szomszédos Noricumban a lauricum (Enns, Ausztria) IV–V. századi temetőből nagyobb számban ismerünk.[11\(57\)](#) Továbbhaladva nyugat felé az Inn és Isar közötti VI–VII. századi bajor temetőkből, de különálló temetőkből is, gyakran találunk melléklet nélküli összekulcsolt kezű halottakat. Gyakran kőlapokból összeállított kőládákban, kőkoporsókban nyugosznak, épp úgy, mint Lauricumban. Ez az összefüggés már csak azért is nagyon fontos, mert még egy 1070. évi bajor forrás is megemlékezik azokról a „római leszármazottakról”, akik a bajorok közt abban az időben is éltek.[12\(58\)](#)

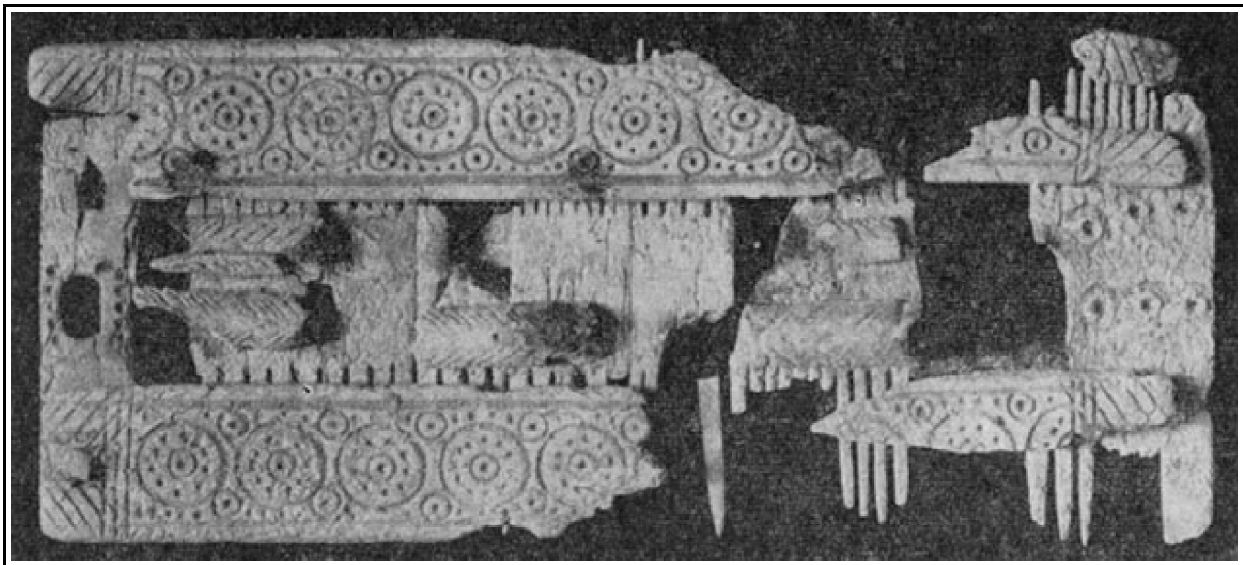
Noha az itt felvetett kérdés még további vizsgálatokat igényel, mégis határozottan fel kell vetnem azt a lehetőséget, hogy Pannóniának az Alpok keleti peremvidékéhez simuló területein a langobardok még a keresztény provinciális lakosság maradványaira találtak. Ezeket alávetették, illetve a langobard nemzetségek kötelékében, mint szolgák vagy felszabadok élhettek anélkül, hogy vallásukban háborgatták volna őket.¹³⁽⁵⁹⁾

Már csak ebből a szempontból is sajnálatos, hogy a Hegykőtől mintegy 20 km távolságban, Fülesen (Nikitsch) a 30-as években osztrák régészekről feltárt langobard temető ma sincs közölve.¹⁴⁽⁶⁰⁾ Amennyire az eddig közölt néhány leletből meg lehet állapítani, a fülesi temető szinte pontos párja a hegykőinek. Több olyan fibulát, korongalakú fibulát, edényt és fegyvert ismertünk meg, amely a pannóniai langobardok körében eddig csak Hegykőn és Fülesen található. A két közeli temető, helyesebben falu népe tehát szoros kapcsolatban élhetett egymással, talán azonos nemzetségbe tartoztak. E tekintetben, továbbá a felvetődött egyéb problémák terén azonban csak a fülesi temetkezési szokások ismeretében nyilváníthatnánk részletesebben véleményt.

Az a szokás, amelyet az I. sírcsoport bemutatásánál részletesen leírtam, hogy a csoportban elkülönítve temették a férfiakat és a nőket, a II. sírcsoportnál is megfigyelhető volt. Itt is a sírcsoport K–DK-i felében kerültek elő a női temetkezések, míg a Ny–ÉNY-i felét férfiak népesítették be. A férfitemetkezések száma azonban a II. sírcsoportban jóval felülmúlja a nőkéét, az arány 1/3–2/3.

¹⁴³Végül mint érdekességet említem még a temető nyugati szélén talált 5 főből álló fiatalkorú sírcsoportot, amely a felnőttek temetkezési tömbjétől észrevehetően elkülönült. Hasonló „gyermektemetőre” a rácalmási langobard temetőben találtam¹⁵⁽⁶¹⁾ példát.

A hegykői langobard temető tudományos feldolgozása még több évet vesz igénybe, valószínűleg együtt kerül közlésre a most feltárás alatt álló szentendrei temetővel. E beszámolókkal tehát elsősorban az ásatások során felmerült problémákkal igyekeztem az olvasót megismertetni.

4. Kétoldalas csontfésű díszes tokban

Germanisches Gräberfeld aus dem 6. Jahrhundert in Hegykő Zusammenfassung

Die im Jahre 1959 begonnene Ausgrabung des Gräberfeldes von Hegykő wurde 1960 weitergeführt und im Herbst 1962 beendet. Insgesamt wurden 81 Gräber freigelegt; es ist anzunehmen, daß die Zahl der ursprünglich hier bestatteten kaum mehr betrug. Die Gräber waren – mit Ausnahme von 2–3 Grabstätten, bei denen ein Räuberschacht festgestellt werden konnte – ungestört.

Unter den Begräbnisstätten, die in den letzten Jahren ausgegraben wurden, verdienen es folgende Gräber hervorgehoben zu werden: Grab 72, ein in einem Baumsarg mit Schwert, Lanze und Schildbuckel bestatteter Krieger, mit Hundeskeletten am Fußende. Ähnlich ausgerüstet war auch der in einem Holzsarg beigesetzte Krieger des Grabes 73. Dem kaum 15 jährigen Jüngling im Grab 80 waren Waffen, wie sie Männern gebühren, mitgegeben worden: eine Lanze und der Schildbuckel eines runden Schildes.

Unter den Frauengräbern möchten wir Grab 65 erwähnen, das S- und Vogelfibeln und eine fränkische Bügelfibel ergab. Grab 72 lieferte – obwohl es ausgeraubt worden war – Vogel- und Scheibefibeln, ferner silberne Zierschlüssel.

Die Kinder- und Säuglingsgräber zeichneten sich vornehmlich durch ihre Gefäßbeigaben aus.

144 Von dem Langobarden-Gräberfeld konnte nach seiner vollständigen Freilegung festgestellt werden, daß mehrere eigenartige Gefäß- und Schmuckformen eine enge Verwandtschaft mit den Funden des langobardischen Friedhofes von Nikitsch, unweit von Hegykő im Burgenland aufweisen. Es ist zu bedauern, daß dieser bereits seit Jahrzehnten ausgegrabene langobardische Friedhof der Forschung noch immer nicht zugänglich ist, so daß keine Möglichkeit eines Vergleiches der Grabfunde und der Bestattungssitten besteht.

Az árpási románkori templom

1963. XVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Szigeti Kilián: Középkori hangjegyes kódextöredékek a Soproni Állami Levéltárban (Folytatás)

145 Szigeti Kilián: Középkori hangjegyes kódextöredékek a Soproni Állami Levéltárban (Folytatás)

1963. XVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Szigeti Kilián: Középkori hangjegyes kódextöredékek a Soproni Állami Levéltárban (Folytatás) / A töredékek eredete

A töredékek eredete

Említettük, hogy az ismertetett kódextöredékek Sopron város hivatalos könyveinek költségtáblájául szolgáltak. Ez kétségtelenül bizonyítja azt, hogy a XVI–XVIII. században a kódexek Sopronban voltak. Afelől sem lehet kétség, hogy nem könyvkötés céljaira hozták a nehéz pergamenkódexeket Sopronba. Radó Polikárral valljuk, hogy a város a maga hivatalos könyveinek, a Sz. Mihály és Sz. György temploma számadáskönyveknek bekötésére a Sopronban levő és már nem használt középkori kódexeket vette igénybe.⁷⁽⁶²⁾

A kérdés azonban tovább folytatható. Vajon magyarországi, pontosabban soproni eredetű kódexekkel van-e dolgunk, vagy külföldről beszerezve Sopronban pusztán csak használták azokat?

Mivel a kódexek nagyon hiányos töredékekben maradtak ránk, így minden egyesről külön-külön nem lehet kimutatni a magyar eredetet. Mégis viszonylag annyi magyar nyomot találunk a pergamenlapokon, hogy azoknak *magyar eredetét általánosságban bátran állíthatjuk*. Ilyen magyar jelleget tükröző adatok:

Az 5. számú töredék XIV. sz.-i misekönyv, melyben szept. 2-án megtaláljuk Sz. Imre ünnepét.

A 66. számú töredék XIV–XV. sz.-i misekönyv kalendáriuma. Ebben jún. 27-én Sz. Lászlónak piros ünnepe szerepel, aug. 27-én pedig Sz. István nyolcadának ünnepe (az aug. 20-i rész hiányzik a kalendáriumból).

A 125. számú töredék XIV. sz.-i misekönyv maradványa. Benne jún. 27-én Sz. László miséjének egy részlete Nove laudis attollamus... szekvencia) található.

A 203. számú töredéken egy XV. sz.-i misekönyvből Sz. István aug. 20-i miséje maradt ránk.

Igaz ugyan, hogy ezek mellett találunk olyan kalendárium-töredékeket is (pl. 193, 259, 270. sz. töredék), amelyekben a magyar szentek nem találhatók meg, de ilyen eset előfordul más, biztosan magyar eredetű kódexekben is, főleg a nemzetközileg központosított szerzetesrendeknél. Így pl. bár név szerint tudjuk, hogy Hunyadi Kelemen (Clemens de hwnyad) ferences írta Marosvásárhelyen a csíksomlyói ferences könyvtár 1522-i Nocturnaleját és 1524-i Gradualeját, mégis a magyar szentek egyikben sem szerepelnek.⁸⁽⁶³⁾

Kísérjük meg most pontosabban meghatározni az egyes hangjelzett kódexek keletkezési helyét, valamint használatának körülményeit.

Kartauzi Antiphonale

Legjellegzetesebb a 19. szám alatt fentebb ismertetett Antiphonale. Ez a többi soproni Antiphonától eltérően monasztikus jellegű. Ez azt jelenti, hogy Sz. Benedek Reguláját követő szerzetesek használták. Mivel pedig a XIX. sz.-ig nem voltak Sopronban monasztikus szerzetesek, így az Antiphonale kétségtelenül máshonnan került ide.

Egy oklevél jön segítségünkre a kérdés megoldásában. Mária királynőnek 1526. szept. 21-én Pozsonyban kelt levele, amely a leveldi (mai kislódi) kartauzi szerzeteseknek már Sopronba mentett egyházi tárgyai érdekében védelmet kér a várostól.⁹⁽⁶⁴⁾

A leveldi kartauziak tehát a Mohács felé közeledő török elől templomi értékeikkel együtt Sopronba

menekültek. A veszély elmúltával – úgy látszik – visszatértek Levedre, mert még ugyanezen év nov. 14-én a leveldi perjel és konvent már visszakeri a Sopronba mentett tárgyakat.¹⁰⁽⁶⁵⁾

Az idevonatkozó oklevél szavai világosan mutatják, hogy karimádsághoz szükséges dolgokról, tehát éppen Antiphonaleról van szó.

Úgy látszik, hogy a török támadások megismétlődésével az Antiphonale újra Sopronba került, majd a török megszállás állandósulásával és a leveldi kartauzi kolostor pusztulásával végleg ott is maradt, mint azt a ma is tényleg ott levő Antiphonale-töredékek igazolják.

Köztudomású, hogy a XIV–XV. században élénk könyvmásoló tevékenység folyt a kartauzi kolostorban.¹¹⁽⁶⁶⁾ Kézirataikból szépszámmal találunk a budapesti Egyetemi Könyvtárban.¹²⁽⁶⁷⁾ Hangjelzett kódexeik közül azonban a soproni töredék az egyetlen fennmaradt emlék. – Nincs kizárva, hogy az Antiphonale írója azonos azzal a leveldi Mátéval, aki 1467-ben az Egyetemi Könyvtár Cod. lat. 72. jelzetű kódexét írta.¹³⁽⁶⁸⁾

Ferences kódexek

A ferences hangjegyes kódexírásnak három korszakát különböztetjük meg Magyarországon. Az első a ferences rend magyarországi elterjedésétől, a XIII. sz.-tól a XV. sz. közepéig tart. Ez az első nagy lendület kora, amely aztán a XV. sz. elején hanyatlásba megy át. – Kódexírását jellemzi a gótikus szövegírás (scriptura gotica textualis formata fracta) és a quadrata hangjegyírás.

A második korszak a ferences reform kora, a XV. sz. közepétől a török időkig. – E korszak ferences kódexeit jellemzi a kerekded betű itáliai gótikus (vagy ha úgy tetszik, korai humanista) rotunda írás, (scriptura gotica textualis formata rotunda), és a szebben formált, rendszerint nagyobb alakú quadrata hangjegyírás.

A harmadik korszak a megkésett gregorián kéziratoknak és a többszólamúságnak kora a XVII–XVIII. században.

A soproni töredékek között található ferences kódexek mind az első korszaknak termékei.

¹⁴⁷Az ismertetett kódexek közül mindenekelőtt és föltétlenül ferences eredetűnek tartjuk a 17. és 18. sz. alatt említett két Antiphonale a XV. sz. elejéről. Ferences eredetüket a következőképpen bizonyítjuk. – Nagy kórus használatára szánt Antiphonale káptalani vagy szerzetesi zsolozsmázó kórust tételez fel. Magános pap vagy plebániái templom nem használt nagyalakú, hangjelzett Antiphonale. Mivel pedig Sopronban a XVIII. századig nem működött káptalan, sem kórusmondó szerzet nem volt a ferenceseken kívül, így a két Antiphonale ferencesnek vallhatjuk.

Ezt megerősíti a kódexek hangjelzése. Quadrata hangjegyírást csak a szerzetesek használtak Magyarországon, főleg az „új” szerzetesrendek: ferencesek, ágostonos remeték, domonkosok, kartauziak. A bencés monostorokban csak később hódított a quadrata hangjegyírás, a káptalanok keretében pedig – eddig ismert kódexeink és töredékeink szerint – a középkor végéig nem találjuk nyomát. Azok megmaradtak a töretlen fejlődés útján gótikus, majd a rombikus hangjegyek mellett.

A két Antiphonale ezek alapján ferences eredetűnek tartjuk. A velük való hasonlóság alapján, az írásmód és hangjelzés megegyezése révén ugyancsak ferences kódexeknek valljuk a 9. és 10. szám alatt ismertetett két Graduale. Ugyanezen alapon gondoljuk ferencesnek azt a kis misekönyvtöredéket (lásd a 6. szám

alatt), amely a Pater noster bevezető részét őrizte meg quadrata hangjegyekkel. Végül valószínűleg a ferencesek használták a levéltári töredékek közt található két nagy Psalteriumot (13–14. szám).

Soproni templomok kódexei

Azoknak a töredékeknek eredeti tulajdonosát, amelyek nem sorolhatók a szerzetesek könyvei közé, Sopron város ősi templomai között keressük. Ezek között első helyen gondolhatunk a Sz. Mihály templomra, mint plebániatemplomra, továbbá a Sz. György templomra és a Szentlélek kápolnára. Ez utóbbi kettő csak a XIV. sz. vége felé épült, így a korai kódexekkel kapcsolatban nem jöhetnek szóba.¹⁴⁽⁶⁹⁾ Azért is tulajdoníthatjuk a töredékeket főképp a Sz. Mihály és Sz. György templomnak, mivel több töredéken olvashatjuk: „S. Michaelis Khirchenraittung”, vagy: „S. Georgen Khirchen Raittung”. Tehát ezek a templomok maguk kötötték a számadási könyveiket a már használaton kívüli kódexeikbe.

Ezek alapján a Sz. Mihály templom ősi énekeskönyvének gondoljuk azt az eddig ismert legősibb magyarországi Gradualet, amelyet fentebb 7. szám alatt ismertettünk (lásd 1. képen!). Vele kb. egyidős a vasvár-szombathelyi káptalannak hasonló Gradualeja, amelynek egy fóliója ma a szombathelyi Egyházmegye volt könyvtárában található. Az írás és hangjelzés tökéletes egyezése arra enged következtetni, hogy a két Graduale ugyanazon másoló műhelyben, scriptoriumban készült. A XIII. sz. elején még nem túlságosan nagyszámú magyar scriptoriumok között körülnézve, talán a győri káptalant tarthatjuk a két kódex keletkezési helyének, mivel mindkét hely a győri püspökség alá tartozott. De az sem lehetetlen, hogy a vasvári káptalan műve.

Hasonlóképpen a Sz. Mihály templom jön elsősorban számításba, ha a XIII. sz. eleji Breviarium notatum (lásd fentebb a 15. szám alatt ismertetve) eredeti birtokosát keressük.

¹⁴⁸A soproni templomokban használhatták a 2., 3., 4., 5., szám alatt ismertetett misekönyveket, valamint a 11. és 12. számú Gradualet. Jellegük harmonikusan beleillik a magyarországi kódexek gyakorlatába.

Nem tudjuk pontosabban meghatározni eredetét annak a XIII. századi Antiphonalnak, amelynek töredékét az 1490-ben Veronában nyomott misekönyv előzéklapján találjuk (16. szám alatt ismertetve). Kétségtelenül magyarországi kódexeknek alapja, mert abban az időben a nyomdák a misekönyvet kötetlenül szállították a megrendelőnek. De hogy a misekönyvet hazánkban hol kötötték, és hol került bele a töredék, azt már nehéz volna meghatározni.

Idegen eredetű kódexek (?)

Két kódex van a soproni töredékek között, amelyekkel kapcsolatban felmerül a gondolat, hogy idegenből kerültek Magyarországra.

Egyik az 1. szám alatt tárgyalt XIII. századi Missale notatum. Kerekded közép-italiai (rotunda) írása, ugyancsak itáliai hangjelzése nem volt otthonos a magyar scriptoriumokban, legalábbis a ránk maradt emlékek ezt mutatják.

A másik a 8. szám alatt ismertetett Graduale. Sajátos gótikus hangjegyei, neumái, amelyek kissé eltérnek az átlag gótikus hangjegyírástól, valahányszor előfordulnak a magyarországi kódexek és töredékek között, legtöbbször Németország nyugati részére, a Rajna-vidék felé mutatnak.¹⁵⁽⁷⁰⁾

Radó Polikárp a soproni liturgikus könyvek könyvkötés céljaira való felhasználását a protestantizmussal hozza kapcsolatba.¹⁶⁽⁷¹⁾ Mi azt tapasztaltuk, hogy bár a hitvitákból fakadó kölcsönös ellenszenv sok érték

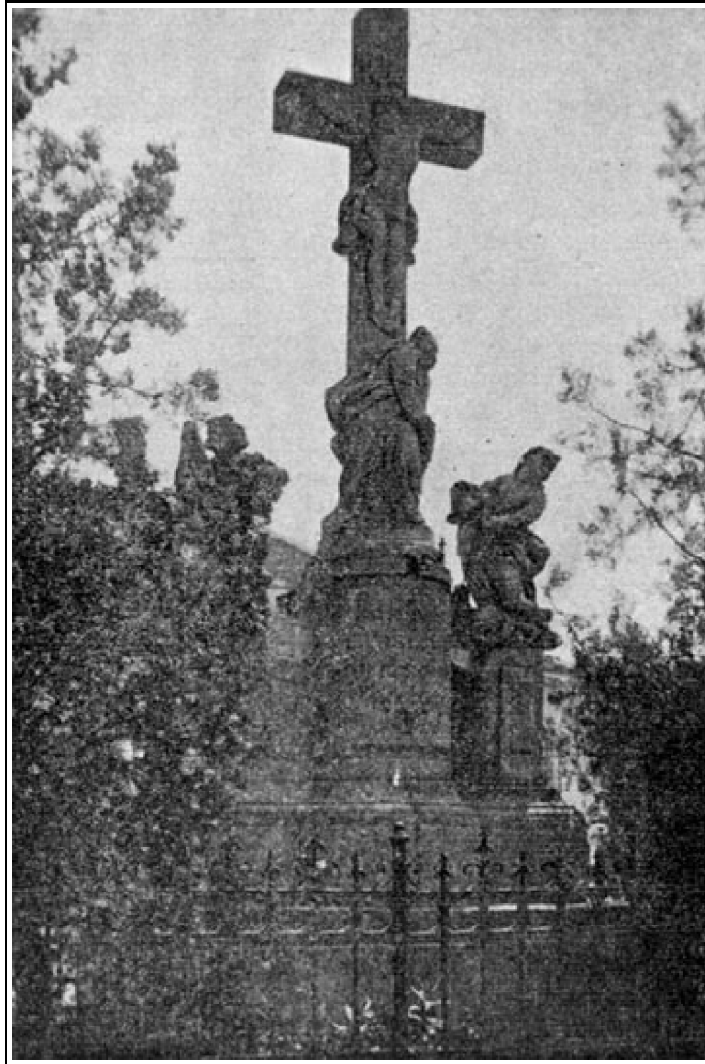
elpusztítására vezetett, mégis az egyházi kódexeknek könyvkötésre való felhasználása kb. ugyanilyen arányban megtalálható mindenütt a káptalanok és szerzetesházak részéről is.

Így pl. a győri XVI. sz. eleji művészi ún. Zalka-Antiphonale gazdagon díszített fólióit megtaláljuk a győri székeskáptalani magánlevéltárban épp úgy, mint a hiteleshelyi levéltár 15 felvallási jegyzőkönyvének tábláján, sőt egy-egy lapja úgy látszik eljutott a szombathelyi és az egri káptalan levéltárába is.

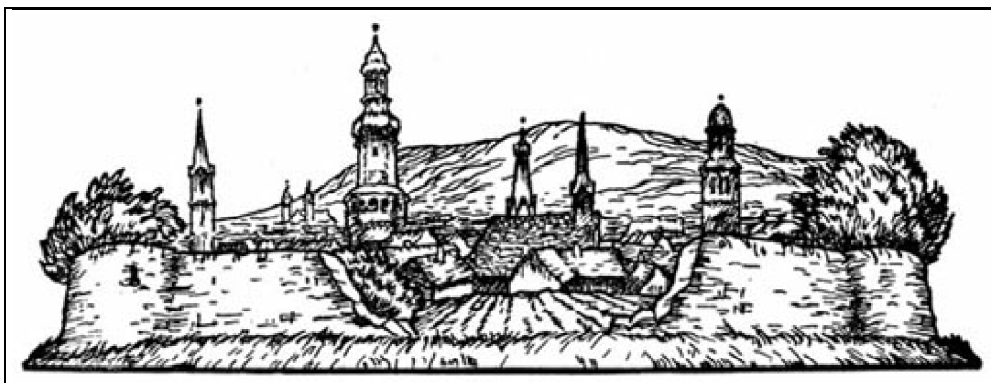
Gyöngyösön a ferenceseknél 1755-ben F. Timotheus Boshardt testvér F. Juniperusszal és F. Aegidius Kamliger-rel bekötötték könyvtáruk megrongált könyveit, kötéstáblául felhasználva a régi Psalterium fólióit, valamint egy Graduale pergamenlapjait, amelyből 90 kötetet fedeztünk fel töredékeket.¹⁷⁽⁷²⁾

Valami hasonlóknak kellett történnie Sopronban is, mert a ferences kolostornak a II. József-féle felosztás előtt, 1787-ben készült könyvtárkatalógusában semmiféle középkori kéziratnak, kódexnek nyoma sincs.¹⁸⁽⁷³⁾ Azoknak egy részét a város rendelkezésére bocsátották – mint fentebb láttuk –, másrészt azonban maguk a ferencesek használták fel. Ezt kézzel foghatóan bizonyítja az a tény is, hogy a soproni ferences rendház könyveiből a XIX. sz. folyamán ¹⁴⁹Pannonhalmára került kötetek között Graduale-fólióba kötött könyvet is találunk (Bejegyezve: Pro Conventu Soproniensi 1665.).¹⁹⁽⁷⁴⁾

Igazában azt kell mondanunk, hogy a középkori kódexeknek könyvkötésre való felhasználása nem helyi sajátosság, nem is magyarországi különleges eljárás, hanem Európa-szerte általános gyakorlat volt, mint azt a hozzánk elkerült számtalan nyugat-európai könyv ottan kötött kódex-töredék táblája bizonyítja.

Fertőszentmiklós. Feszület a 19. század elejéről

1963. XVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Juhász Gyula Annájának soproni szereplése

Kovács József: Juhász Gyula Annájának soproni szereplése

1. Anna örök... De nem Schall Anni, a színésziskola tehetséghiány miatt elbocsátott növendéke és nem Sárvári Nusi, a váradi éjszakák mulatók segédszínésznője. *Anna, a költő szerelme* vonul be a halhatatlanságba. Ő az egyetlen, ő a felejthetetlen. Aki miatt a költő félrecsúszott nyakkendővel jár, eltéveszti a köszönést, és széttepi a másnak írott leveleket. Azért az Annáért, aki már évek óta ifjúságuk városában, egy szatócsüzlet pénztárában ül. Ide jutott, és nem a színpadi sikerhez, amit a fiatal segédszínésznőt rajongóan túlértékelő Juhász Gyula jósolt meg neki.¹⁽⁷⁵⁾

Anna alakjára Juhász Gyula baráti köre haraggal, keserű szavakkal gondol vissza. Legkevésbé hihető a nagyobb részt fiktív és torzító emlékirat szerzőjének, Eörsi Júliának a könyve, aki *Örökké tiéd c.* – címében is jellemző – könyvében kizárólag magának szeretné a költőt kisajátítani, s így Annát is rosszindulattal jellemzi. Ha nem is duhajkodó statisztának, de megszorult szegény nőnek tartja, aki úgy élt, ahogy tudott. Keserű vád hangzik Emőd Tamás versében is, melyben az Anna ablaka alatt fagyoskodó költő alakját idézi:

*„Váradon tél volt, hogy egy szőke
[r.... ő
ablaka táján verselt minden éjjel”²⁽⁷⁶⁾*

Nem bocsát meg Dutka Ákos sem. A Holnap városára emlékezve, előtte is az érvényesülést hiába kereső segédszínésznő néha elbotló élete jelenik meg. „...én láttam és látom ma is, olcsó, rikító szőkeségét ráborulni, puha vágykeltő érzéki arcára. A mindig érvényesülést hiába kereső vidéki segédszínésznő férfit uszító eleganciájában. ...egy-két találkozás után eltűnt a költő életéből, hogy megnőjön a nő, a szerelem illanó távoli káprázatává, s maradjon a tiszta örök szerelem bálvány, melyhez a költő harminc év távlatából is, mikor «nem tudja már milyen volt szőkesége», még mindig visszasír. És Anna ment a maga útján... Mit tudta, mit jelentene Juhász Gyula szerelme az ő számára.”³⁽⁷⁷⁾

Valóban nem tudta. Maga is megérezte, hogy nem hozzá, a valóság naponta botló hőséhez, Sárvári Nusihoz, hanem a költő lelkében élő álmoképzethez, Annához szólnak a költő síró, vágyakozó, zokogó sorai. „Ismerősök lépten nyomon gratulálnak a versekhez. Én csak akkor döbentem rá nagyon, hogy nekem ezekhez **151** az Anna-versekhez semmi de semmi közöm. Ezek a csodálatos versek csak a szőke hajamnak, kék szememnek és Juhász Gyula elképzelt ideáljának szóltak, de nem nekem, és nem hozzám” – vallja Anna egy kései riportban, vallja a szintiszta valóságot, még ha bizonyos fokig a riportter szavaival is, hús napokkal a költő halála után.⁴⁽⁷⁸⁾

2. A költő hiába tagadta meg a valóságot, Sárvári Nusit, a lelkében élő álomképtől, Annától sohasem szakadt el.

Pedig egyszer lázadni is próbált az önmaga emelte bálványkép ellen. 1924 tavaszán visszavonult Makón barátja lakásába, és több mint tíz év távlatából megírta a végvári (szakolcai) évek tanárának, Orbán Gergelynek, valójában önmagának, Juhász Gyulának emlékeit. Orbán Gergely kimondta, amit Juhász Gyula soha, hogy csak kegyeletből őrzi a reménytelen szerelmet, mert abból nem lehet kiábrándulni. Orbán Gergely kimondhatta, hogy Sárossy Adrienn gyenge színész, kinek tehetsége nem futja többre, csak epizód szerepre. És Sárossy Adrienn, a várhelyi színész, „fű-fa kitartottja, csak neki elnyerhetetlenül”⁵⁽⁷⁹⁾ úgy lemezteleníti magát a kisregény kocsmái jelenetében, ahogy Juhász Annát nem leplezte le soha. „Állandóan epizód szerepeket sóznak rám, most is csak az Izidórát kapom a Bánk bánból. Ez nem nekem való, ez a vacak szerep... Direkt sértő rám nézve. Azután hangosan panaszkodott, hogy az új cipője szorít, egy számmal nagyobb kellene neki, majd a lakbér miatt kesergett, és közben mohón szürcsölgette a zizegve gyöngyöző aranylét, és végezetül hosszú keserves ásításba fűlt a hangja.”⁶⁽⁸⁰⁾ „Elhízott, szeplős arca erősen kifestve, a hangja rekedt és durva, mámoros szeme üresen, únottan pislogott körül, nagyon közönséges volt.”⁷⁽⁸¹⁾ Mindezt csak Orbán Gergely figyelte meg, Juhász Gyula sohasem vehette észre... „Bátrabban realista itt, mint bármikor előtte, vagy utána”⁸⁽⁸²⁾ – állapítja meg Szalatnai Rezső.

Mi lehetett a forrása ennek az egyszeri lázadásnak? Benne volt-e annak az éjszakának az emléke, fájdalma, mikor a költőt barátja, Korda Sándor kijózanító szándékkal Anna kedvese, Juricskai Barna ablaka alá vitte? „... még láthatta az imádott Anna szőkeségét. Egyszerre ott benn kialudt a lámpa, s Juhász a lámpaoszlopot átölelve zokogott az ablak alatt”⁹⁽⁸³⁾

Egyszer tehát kényszerű tanúja volt álomképe közönséges, naponkénti bukásának ... Vagy az ellen a hajnal ellen lázadt, amikor verset ír Anna ablaka alatt, míg a színésznőnél vidám társaság mulat? „a kezem megdermedt – vallja Eörsi Júliának –. Odafent mulattak, kihallatszott a dárídó... fölrohantam és megráztam az ajtót: hajnal van Anna! Ittas férfiak buktak ki onnan.”¹⁰⁽⁸⁴⁾ Ha több nem is, a mulatózó társaság bizonyára igaz, az ablak alatt ácsorgó költő alakjával egyetemben, mert ilyen emlék az Orbán lelkében is található. „Szerenádokat adott neki az ablaka alatt, míg ő valamelyik babájával pihent babárain, a kis tehetségtelen” – próbálja kiábrándítani Orbán Gergelyt – Juhász alteregóját – színészbarátja, Bokády, a tenorista.¹¹⁽⁸⁵⁾ De a váradi éjszakában fagyoskodó Juhász Gyuláról Sárvári Nusinak is vannak emlékei. „Ezidőben történt azután, hogy nálam a lakásomon víg társaság gyűlt össze és a hírnökök arról beszéltek, hogy künn a fagyos téli estében az utca túlsó oldalán toporog, fagyoskodik Juhász Gyula, a fiatal tanár” – vallja 1937-ben, a Magyar Hírlap riporterének.

A költő tehát egyszer lázadt az önmaga teremtette álomkép ellen. 1925 szeptember 15. és okt. 1. között megjelentette a kisregényt a Pesti Naplóban. Ebben a regényben „A valóságot keresi alakjai körül, érzelmek és gondolatok igazát ¹⁵²vizsgálja, és saját szenvedését is a realizmus hitelével ábrázolja.”¹²⁽⁸⁶⁾

Minden hiába, Anna örök... A költőnek nincs ereje, hogy végleg megtagadja az álmok Annáját. Hiába maradt el az emlékeiből lassan. Ha nem is ment utána az élet egyre mélyebb erdejébe, Anna a költő lényének elszakíthatatlan része lett, aki elhibázott életében élt és uralkodott örökkön. Egy év sem telt el az igazságot kereső és emlékeket égető kisregény megjelenése óta, s a költő megírta 1926-ban a legszebb lírai megbánást az Anna örök című versében.

Az álmok Annáját, aki csak lelkében élt, változatlanul szerette. Az élő Nusinak azonban egyik öngyilkossági kísérlete után ajtót mutatott, látni sem akarta, mikor őt a Rókus kórházban

meglátogatta.¹³⁽⁸⁷⁾ De álmai hősnének Velasquez Mária Anna képének másolatát küldte el, „Megint Annára gondolt, s ezt a briliánsokkal ékes Annát küldi a szépséggel ékes Annának – a költő.”¹⁴⁽⁸⁸⁾

3. Annát, a költő szerelmét az irodalomtörténet s a köztudat közepes színésznőnek tartja. Része van ebben az Orbán lelke sorain kívül bizonyára a költő barátai jellemzéseinek is. De így beszél róla pl. utoljára egy nemrég megjelent Juhász Gyula arcképvázlat, Grezsa Ferenc tanulmánya is, Annát egyszerűen harmadrangú, könnyűvérű segédszínésznőnek tartja. Juhász Gyula Annája egy évig, 1918–1919 válságos, forradalmi évadjában soproni színész volt. Bizonyára nem lesz érdektelen, ha Anna színészi munkásságát egy év soproni színházi kritikáinak tükrében megvizsgáljuk. Mindez azért is szükséges, mert az egymással szembenálló, ezidőben megjelenő két magyar és két német nyelvű napilap kritikáiból, melyekhez hozzávethetjük az évad három rövidéletű színházi lapját is, Anna színészi teljesítményeit értékelve elismerő, egybehangzóan dicsérettel elemző – tehát a kialakult képpel ellentétes – színészi arckép és értékelés alakul ki.

Balla Kálmán igazgató a Sopronvármegye aug. 4-i számában az új évadról, az új társulati tagokról színházi levelet ír. Sárvári Nusi ekkor még nem szerepel a társulat tagjai között. Szeptember 13-án az Oedenburger Zeitung Balláék várható áremelése ellen tiltakozik, azért is, mert a jövedelem „legnagyobb része az előadásokkal keveset törődő igazgató zsebeibe folyik”.

Ugyanakkor nincs lakás a színészek számára: „hiába járják be a várost, megüresedő hónapos szoba nincsen egész Sopronban. Sem magánházaknál, sem szállodában... Ha a város nem segít, a hatvan tagból álló színtársulat hajléktalanul marad” (Svm, 1918. IX. 26.). Sárvári Nusi végül is a Pannónia szállóban kapott egy „udvari és szükös hotelszobát”. Ezt a Soproni Hétfő színházi mellékletében (okt. 21.) a róla szóló egyetlen riportban olvashatjuk. A művész szénhiányra és lakásínségre panaszkodik, de „az emlékek világánál felmelegedett”. Elmond a riporternak néhány dolgot, „ami a közönséget is érdekli”. Pesten aratta legszebb sikereit. Hat évvel ezelőtt indult útnak – nyilván vidékre – és akkoriban Szomaházi István írta róla a legszebb recensiót. „...a háború ötödik éve Sopronba vezetett. Pedig azelőtt mindig nagy társulatok tagja voltam. Kolozsvár, Nagyvárad, Budapest, főleg Budapest voltak stációm. És minden stáción mennyi virágos siker. Anna Karenina volt egyik legjobb szerepem. Valóságos diadalmenetre vittem magammal ezt az orosz hölgyet... Aztán a klasszikusok.” Majd sajnálkozik, hogy legjobb drámai szerepeiben nem ismerheti meg a közönség. A Soproni Hétfő névtelen riportere írása végén Sárvári Nusi hangját dicséri: „én már csak magát a művésznőt figyeltem. A beszédének lágyágát, orgonáló mélységét”. Ez a szám Nusi fényképét is közli. Nusi hangját dicséri Bisson Válás után bírálata is az Svm-ben (X. 11.) „megállapíthatjuk, hogy tisztán beszélő színész”. A Soproni Napló megjegyzi róla, hogy „elegáns mozgású színész. Kevés ábrázolni való volt szerepében.” Ezt ismeri el az Oe. Ztg. is (X. 12.). „Jól képzett beszédtehetséggel rendelkezik. Várjuk bemutatkozását saját területén is.” A következő fellépés címszerep, Bródy Sándor: Szerető c. drámájában Anna alakítása, ^{153a} herceget Jávor Ervin alakította. „Azokban a jelenetekben, amelyekben a hűvös rutinon túl megszólalt a szívük is, némi szín lopódzott a játékukba” (Svm, X. 16.). Elismerően ír az Sn.: „A drámai személyzetnek Sárvári Nusi játéka vonzó ereje lesz.” De hozzát teszi: „A drámai mértékhez azonban hozzátartozik, hogy az alvó szenvedélyek kifejezésére stílust kell keresni”. A Grenzpost szerint a cselekmény vontatott. „Sárvári Nusi eredménytelenül küzdött Serfőzi emléke ellen.”(?) Ezt követte Kárpáti Aurél–Vajda László Kömives Kelemenje. Az Svm bírálója szerint vidéki színpadon nehéz ilyen archaisztikusan szép drámát stílusosan játszani. Itt is kiemelik a szépen beszélő Sárvári Nusit. Az Sn szerint: „Méltán tapsoltak a művésznőnek, aki a női lélek mélységéből sokat nyújtott.” A Gr. keményebb hangot használ: „vajjon nem lenne-e kedve a drámai együttesnek, hogy egyszer kivételesen jobban megtanuljon egy darabot, mert a sugólukhoz való kapaszkodás és ragadás idővel

ingerültté teszi a közönséget...”

Balla Kálmán társulata ellen általános volt a panasz. A társulat nem tud klasszikust előadni, az igazgató nem hoz fővárosi vendégművészeket szerepelni. A Svm X. 27-én kéri a várostól, hogy csináljon rendet(!) a színházban. Művészetről már tavaly sem lehetett beszélni, sem a társulat összetétele, sem az előadott darabok silánysága miatt. Jellemző az Sn elégikus megjegyzése: „Operett, operett, heteken át!” (XII. 11.). Az Oe. Ztg heteken át nem ír a színházról, nincs mit! Október 25-én két hétre spanyoljárvány miatt bezárják a színházat, a kenyér nélkül maradt színészek kabaré előadásokat tartanak vidéken (Sn, X. 26.).

Rosszul szervezett társulat, gyéren látogatott előadások, készületlenség jegyei – sorolja fel a kifogásait az Sn kritikusa: „a helyzet a színészekre nézve tarthatatlanná vált”. Ilyen körülmények között alakították meg a színészek a színésztanácsot (XI. 12.), az intézőtanácsnak Sárvári Nusi is tagja volt. November folyamán Nusi alig alakít a maga szerepkörében, népszínművekben szerepel, Rátkay Felhő Klári-jában és a Falurosszában, ahol Bárti Tercsit alakította. Az Aranyemberben Terézia mamát, erről írja az Sn, „Sárvári Nusi játéka olyan volt, aminek kellett lennie, egy darab románc...” – a többről hallgat a bíráló. Még operettben is szerepel, a Stambul rózsájában epizódszerepe van, a társalkodónő.

December folyamán Nusi kétszer szerepel a színházi krónikában. A kasszadarab Vasgyáros-ban, itt együtt említik Tompa Irmával és Guthi Sárival, mint akik igaz művészettel, pompás rutinnal alakították szerepüket... A másik – jelentős színészi képességeket igénylő dráma, Biró Lajos Hotel Imperial-ja. A bemutató estjén az első felvonás közepén kialudt a villany, a társulat gyertyafény mellett játszott. Az Svm szerint a színészek csak épp hogy leadták szerepeiket, „Sárvári Nusi, Vámos Jenő, Jávor Ervin, Tompa Irma és Budai Sándor jutottak sok tapshoz”. Az Sn igényesebb kritikusa szerint „Sárvári Nusi ma is tudott jó drámai színésznő lenni, kivált abban, amiben őt figyelni kell: az ő néma játékrészleteiben, amelyhez arcának és szemének ritka kifejező skálája van”. Ezt dicséri a Fáklya bírálója is. „Sárvári Nusit csodáltuk legfőképpen, különösen azokban a jelenetekben, amelyekben a nagy lelki vajadások hangtalan megjátszását adta, s szó, beszéd nélkül, egyetlen mozdulatával, arcának vergődő megrándulásával, a nyílt, fájdalomban kitégult szemének beszédes rebbenésével belemarkolt a szívekbe s a drámai jelenetek egész tragikumát minden ízével átültette a hallgatóságba.” Az Oe. Ztg a bemutatóról megállapítja, hogy gyengébb volt egy közönséges főpróbánál (XII. 29.). Két nap múlva Sárvári Nusiról így ír: „...voltak egyes igen jól sikerült jelenetei, de egészében bebizonyosodott, hogy szerepével keveset foglalkozott, és ez volt a többi szereplő hibája is.” Azt reméli a kritikus, hogy a darab legalább addig műsoron marad, amíg a színészek úgy-ahogy megtanulják a szerepeiket.

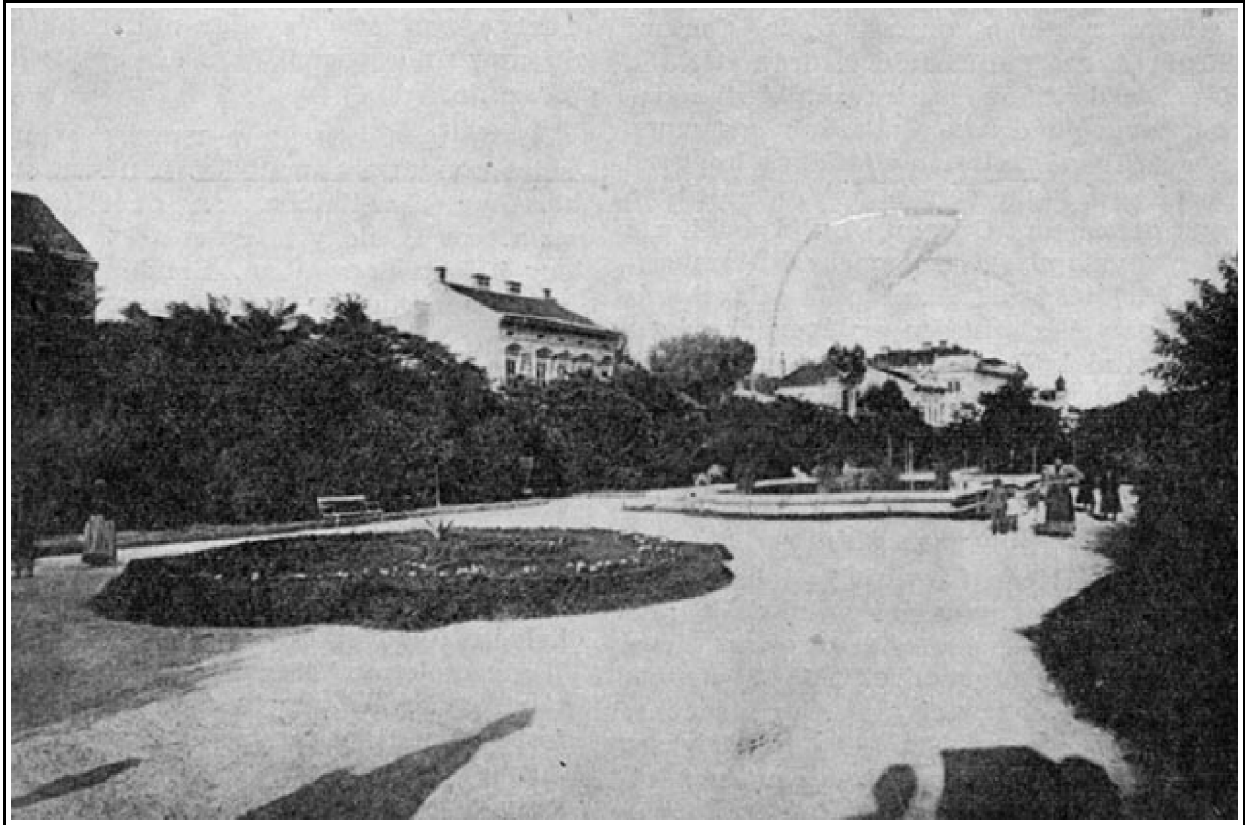
Az Svm kritikusa 1918 szilveszteri kabaréját, az előző évek műsorával összehasonlítva, gyengébbnek találta. A jót mégis elismeréssel jegyzi fel: „drámai erővel szavalt Sárvári Nusi.” A Fáklya így ír: „Sárvári szavalata drámai erővel, sokszínű hanglejtéssel nyúlt a hallgatók szívébe.” Harsányi: A káplár c. versét szavalta.

Rövidesen sor került Heyermans nagy szociális drámájára, a Reményre is. Hősei 154kétkezi munkások, halászok. Az előadásról Richly Rezső írt lelkes kritikát. „Mint egy hatalmas veszedelem leselkedik a tenger, a háttérben a tőke, a tenger, a csipős illatú szörnyeteg, amely a húst is lerágja kezéről, cápáit küldi ellene, és telhetetlen gyomrába sülyesztí a halászbárkákat. Sárvári Nusi kitűnő mindvégig, csupa frissesség beszédében” (Svm, I. 12.). Az Sn kritikusa Sárvári drámai erejét dicséri, mint játékstílusának lényegét. A dráma a Szociáldemokrata Párt szocialista matinéinek sorozatában került színre, előtte Bors László mondott bevezetőt. Ezzel vitatkozik az Sn kritikusa is: „Heyermans darabjának színre kellett kerülnie. L’art pour l’art, kiemelve a vörös célszerűségről, amelybe Bors László sok igaz, artisztikus, de egyszersmind a

maga egyoldalú kritikája a darabot beállította. A szociáldemokrata párt után jöjjön az irodalomszerető közönség” (Az Sn színikritikusának méltatlankodása érthető, az új irodalomszerető közönség, a munkásosztály, amely megtöltötte a színházat a Remény előadásakor, valóban szokatlan volt a polgári közönséghez szokott színikritikusnak). Ezt a drámát játszotta különben a társulat a Tanácsköztársaság győzelme után, amikor Kellner Sándor rövid bevezetőjében azt hangsúlyozta, hogy a kultúra emelésére s a proletariátus nevelésére csak ilyen darabokat szabad rendezni. Le kell állítani a giccses kasszasikereket, olcsó belépődíjak mellett nyújtsanak a művészek az emberi szellemet nevelő előadásokat (Gr. IV. 1.). Az Svm kritikusa még az első előadások idején rendre utasítja Berg Miksa bárót, aki a szájában cigarettacsikkkel, tüntetőleg hátat fordított a színpadnak (I. 19.). – A báró két napon belül sajtó útján bocsánatot kért a viselkedéséért. A Reményt egy gyenge színmű, Lakatos László Férj és felesége követte. A színikritika egybehangzó véleménye szerint csak a második felvonásban volt a művésznőnek lehetősége valamilyen játékra „és itt kihozta Sárvári Nusi a játékból, ami a könnyebb”. Jól jellemzi a színművet a Fáklya: „Lakatos darabja egy intelligens férj és feleség civakodása három felvonáson keresztül. Sárvári Nusi is igen jó volt, igazi ravaszkodó, a flirtöt hajhászó, de alapjában véve mégis csak szerető jóságos asszony volt”. A szocialista matinék következő darabjaként az Éjjeli menedékhely színrehozására vállalkozott a társulat jan. 26-ra, majd kénytelenek az előadást febr. 16-ra halasztani, ekkor is elmarad, végül febr. 23-án kerül színre először. A dráma színrehozásához sem a díszletállomány, sem a szereplőgárda nem volt kielégítő. Az Sn az előadás után nem akart komoly kritikát mondani, mert a darabot három próba után(!) játszotta a társulat. Az előadás így is élményszámba mehetett. Az Sn költő-kritikusát megdöbbenette a meglehetősen üres nézőtér. A kaszinóban egyidőben bál volt, az épület a zsúfolásig telve emberekkel. Mi lett volna – veti fel Mészáros Sándor a gondolatot –, ha Gorkij megjelenik a mulatók előtt? „És kinyitotta volna a nagyterem ives ablakát, és kimutatott volna a messzeségbe, amelynek perspektívájában vonaglik, vibrál, üvölt és szenved a nyomor.” Megnyomorodott emberek dörömbölnek a társadalom lelkiismeretén „én vagyok az ember, a mezítelen ember, kit ti elhagytatok, élni akarok, hagyjatok élni! A színészek játékában gyakran érvényesül az író gondolata egy-egy beleélésben”. Főként Jávor Ervin színészét, Tompa Irma Natasáját és Sárvári Anna Vaszilisszáját dicséri a kritika. Nem került sor Hauptmann: Takácsok, Barrie: Egyenlőség és Tolsztoj: Sötétség országa előadására, amire szintén a szocialista matinék keretében gondoltak. Gábor Andor Princét a kritika megróta. „Gábor Andor ezzel a princel megkésett. Unatkozott is a közönség. Egyes friss és formásabb jelenetek kivételével olyan szürke, közhelyekben bővelkedő ez a színdarab, aminőt ma már csak Gábor Andor ír Magyarországon. Sárvári Nusi mindvégig dicséretre méltó” (Richly Rezső kritikája még túlzásában is jellemző a kor újat akaró szellemének).

Jelentős alakítás a kor sok port felkavart drámája: a Szenvedély. Richly Arcübasev drámájáról írt kritikája ismét a kort tükrözi. A Szenvedély megírásához „Orosz írónak kellett jönnie, mert ma minden új igazság orosz föld felől érkezik.” Jól jellemzi Richly a dráma atmoszféráját is: „...az ember semmivel sem külömb az erdei tóhoz párzásra induló hímszarvasnál...” „Amilyen zseniális, erős, nyers és sokszor erőszakos Arcübasev drámája, olyannak kellett lennie 155 az előadásnak is. Legkülönb a harmadik felvonás nagy jelenete. Ebben főleg a nők, Sárvári Nusi, Tompa Irma és Balázs Mancsi kifogástalanok”. A Fáklya Nusi alakításában az érzéki légtér robosztus, vérbő ábrázolását dicséri. Nusi „Larimában az érzéki szerelmet domborítja nagyon erős vonásokkal, célt nem tévesztő erővel... Sárvári Nusi a testiség, a merészvonalú lendület heroinája, az új drámák túlfűtött, vérbő, pompás testű asszonya, aki körül tépett idegű intellektueket kóvályogtat a szerző. Ha lejön közénk az életbe, finom és jópajtás, és távol áll tőle minden komédia. Az ott marad a színpadon...” Az Sn szerint a Szenvedély nem emelkedik felül az átlagdrámán. Sárvári Nusi játékában a szenvedélyek éles párviadalát figyelte meg a kritikus. A Grenzpost (II. 20.) nem érti, hogy miért került sor a soproni előadásra? Talán azért, mert ezt játsszák a budapesti Vígszínházban?

Sárvári Nusi játékával sincs a kritikus megelegedve. „Ha parókája lángvörös, s ha lábait térdig mutogatja, attól még nem lesz démoni nővé! (Pedig Sárvári kisasszony körülbelül így képzeletben ezt el!)” Ezt a darabot választotta Sárvári Nusi búcsúfellépésének is. „Szorgalmas színésznő – állapítja meg az Svm kritikusa – nem emlékszünk olyan szerepére, amelyre nem a legnagyobb gondtal készült volna. Sokszor megdicsértük ügyes játékát, és szívesen állapítjuk meg búcsúestjével kapcsolatban, hogy a szezon kezdete óta komolyan fejlődött.” Az Sn kritikusa szerint Nusi vonzódott a szerephez, „amelyben a női lélek belső krátereinek pirossága kiizzik az átlagos színészi ábrázolás eszközein át is, és bevilágítja éles profillal az előadót. Sárvári(!) most is tanulmányának fogta fel szerepét, nem kéziratnak... Mint drámai színésznő, magasabbrendű feladatok előtt áll, ezért sikere sem külsődleges, sem könnyed. A tragikus álarcon végigremegő indulatokkal nehezebb sikert elérni a szubrett szerepkörhöz képest. Különös érdeme, hogy szerepét elmélyedten alakítja még a karzat zavarása közepette is... Így ha dicséretet találunk Sárvári alakításaiban, az súlyban is jelentősebb” – fejeződik be Mészáros Sándor kritikája. [156](#)A Gr.-ból megtudjuk, hogy a felvonások végén szép virágcsokrokat kapott tisztelőitől. Ismét vígjáték: Gábor Andor Majd a Vicá-ja. Cél az, hogy egy-két óráig jól mulasson a közönség – olvasható az Svm találó értékelésében. A kritikák Szigeti Irént, és Sárvári Nusi primadonna alakítását dicsérik. A következő alakítás: Hajó Sándor darabjának (Az ötvenéves férfi) főszerepe, Gizella. A Fáklya szerint „Sárvári igazi forradalmárnő volt, az utca lánglelkű apostola, szívvel-lélekkel, megértéssel játszott. Igazán örömmel néztük jelenéseit. „Szocialista matinén mutatták be Garami Ernő: A megváltás felé c. drámáját III. 9-én. A kritikák szerint sötét, vigasztalan levegőjű dráma, hatása mégis nagy, Sárvári Nusi „teljesen eltalálta a hangot.” A vélemény mégsem osztatlan, a Fáklya szerint „nem Garami Lujzáját hozta elénk, valami egészen más nőt domborított ki játékával”. A második színrehozás alkalmával is szívesen emlékeznek meg a gondos alakításról. „A közönség hűvösen távol volt. Úgy tetszett, mintha a nézőtér Sopron lelkének, gondolkodásirányának, vagy közömbösségének jelképe lett volna...” A darab újra színre került IV. 6-án, a vörös katonák napján.

A mai Május 1 tér (Deák tér) 1890 körül. Rupprecht M. felvétele.

Március 18-án Sárvári Nusi és Tompa Irma kezdeményezésére színészbált rendeztek. A báli tudósítás szerint „Nusi szőke feje a sütemények fölött virított. Ő sütötte a sok ennivalót, meg főrendező is volt a bálon.” Az újságok szívesen emelik ki: a színészek mindent megtettek, hogy a résztvevők jól érezzék magukat (Svm, III. 18.).

A március 22-i újságok közlik, hogy Balla Kálmánt a Tanácsköztársaság elmozdította a színigazgatóságából, és Kellner Sándor Jávor Ervin drámai színészt bízta meg a társulat vezetésével. Ugyanakkor arról is hírt kapunk, hogy a szociáldemokraták a tanítógyűlés alkalmából Ady-ünnepélyt rendeztek, az előadást Marcsek Tibor tanár tartotta, „Sárvári Nusi sok finomsággal néhány Ady verset szavalt”. A következő jelentős színmű: Molnár Ferenc Liliomja. Sárvári Nusi Muskátnéját nagy skálájú komikai tehetségéért dicsérik, mivel elragadóan érvényre juttatta Molnár ragyogó pesti humorát (Sn, IV. 13.). Az Oedenburger Arbeiterrat is mint két remekül átgondolt szerepről emlékezik meg: Sárvári Nusi Muskátné és Parlagi Béla Ficsur alakításáról. IV. hó 25-én Földes Imre Hivatalnok urak Renéjéért dicséri meg a Soproni Munkástanács (az Sn utóda) Sárvári Nusit. „Szalóki bensőséges Roth bácsija és Sárvári finom, elegáns Renéje vezették az előadást” –, melyet ismét kétségbeejtően zavart meg, hogy a színészek közül többen rosszul tudták a szerepüket. Csak megemlíti a kritika Nusit, mint a Névtelen asszony mellékszereplőjét, s csak a színlapról tudjuk, hogy szerepelt Földes Imre Kuruzslójában (Csáthné) s egy német vígjáték magyarításában. A postásfiú és húga c. komédiában Pálmay Ilka paródiáját, Almay Milkát játszotta.

4. Május folyamán a magyar színtársulat már útra készülődik. A német színtársulat érkezőfélben van, de felvetődik az a terv is, hogy játsszon a két társulat egy időben Sopronban. Gondolnak nyári színikör építésére, szóba került az is, hogy a színtársulat tartsa előadásait az Erzsébet-kerti vendéglő teraszán, de mindez csak terv maradt. Május 8-án közli a Soproni Vörös Újság, hogy a magyar színtársulat május 15-e után már Tatán fog játszani. Közben megérkezett a német színtársulat, de a közoktatási népbiztosság egyidejűleg úgy rendelkezett, hogy a magyar társulat maradjon a helyén. A következő napi Soproni Vörös Újság csak mellékesen említi meg a két társulat ügyét, „amely szerintünk a mai forradalmi időben nem a proletariátus legnagyobb gondja” (V. 16.). A huszadiki szám arról számol be, hogy a színtársulat elutazott, a Remény előadásával búcsúztak el a közönségtől.

A Vörös Hétben (rövid életű színházi lap) Jóna Imre búcsúzik a társulattól. „Búcsúzom örökre a grófoktól, báróktól, a frakkos semmirekelőktől. A házi baráttól, a szeretőktől, a férjtől, aki mindent tud, a férjtől, aki semmit sem tud. Búcsúzom tőlük örökre, mert tudom, hogy másképp jönnek vissza. Jönnek, mint proletár művészek, akik átérzik szívvel-lélekkel hivatásuk nagyságát. Egy új kor előtt állunk, amelyben a volt festett és elkülönített világnak porba kell dűlnie. A dráma legyen emberi dokumentum, amelyben semmi más nem érdekelhet minket, csak az ember” (V. 24.).

A felsorolt színművek nagyobb részének drámai hősnője Sárvári Nusi. Művészetének [157](#) megítéléséhez a kritika kevés fogódzópontot ad ugyan, annyit azonban világosan láthatunk az egymással szembenálló, Sárvári Nusi művészetét mégis egyaránt kedvezően megítélő két magyar és két német nyelvű napilap, illetőleg ahárom egymás után megjelent színházi lap bírálatai alapján, hogy Sárvári Nusi feltétlenül jelentékenyebb művészegyéniség, mint aminek őt a hibásan kialakult köztudat tartja. Tehát pártatlannak tarthatjuk a bírálatokat, s még az sem merülhet fel, hogy a közönség kedvenceként kaphat kedvező megítélést, az évad színházi pletykái alapján az operettprimadonna kapja a szerelmes leveleket, s a szépségverseny pontozásában 250–300 ponttal vezet, Sárvári Nusinak 1(!) pont jutott a Fáklya tudósítása alapján.

Hangját gyakran dicsérik. Szépen, tisztán beszél, hangja széles skálájú, lágy, orgonáló mélységű. Arcának és szemének ritka kifejező ereje lehetett. Néma arcjátéka kifejezi a lelki vajúdat, a tragikus nagyságot. Szemei beszédesen kitágulnak a fájdalomban, de léghörög, hangulatot is célt nem tévesztő robosztus erővel tud ábrázolni. Játékstílusának lényege a drámai erő. A tragikus álarcon végigremegő indulat, a szenvedélyek lenyűgöző kifejezése esetenként új levegőt hozott a színpadra. Ki tud lépni drámai szerepköréből is, mint komikai tehetség is megállja a helyét. Ha kell, finom és elegáns, máskor archaikus hangot üt meg, sikerülten ábrázol nyomorgó halászlányt, gyűlöletes nyomortanyatulajdonost, érzei hősnőt és ligeti apacsnet. Szorgalmas színésznő, szereptudásában kivetnivalót alig talál a kritika. A társulatot búcsúztató Vörös Hét is a legjobb öt színésznő közé sorolja nevét. A Fáklya így ír róla a Szenvedély színrehozása után:

„Nem régi ismerősünk, máris lebilincselte a színházlátogatókat nagy átérzésű, mindig a szívből, az átélések igazságából kialakult nagyszerű játéka. Amikor nagy lelki vajúdat gyötri, olyankor, amikor az ólmos érzések elnyomják a hangot, akkor egy-egy néma arcjátéka, egy-egy megvonagló mozdulata igazi tragikus nagysággal érvényesül nála.

Emlékszünk még a «Hotel Imperiál» Annájának mesteri megelevenítésére, magunk előtt látjuk a «Testőr» színésznőjét, de különösen a Reményt, a szomorú, elnyomott nép gyermekében, az apát, a kedvest-elvesztés fájdalmának görcsösen vonagló élénk beállításában a legigazibb művészetet nyújtotta.” Kellott, hogy valami legyen az egyéniségében, amiért a költő is felfigyelt rá. Anna emlékét sokszor idézik,

legtöbbször türelmetlenül. A harmadrangúnak vádolt színész a költő életében mindvégig elsőrangú szerepet játszott. „Annának víg bukását, könnyű vesztét” meg kellene végre bocsátani, a költő sem csitította el soha Anna-kérő szívét, legszebb sorai, versei sohasem születtek volna meg enélkül.

Juhász halála után egy év múlva Sárvári Nusi is megelégette a megkopott földi életet, elment a hajdani, ablaka alatt fagyoskodó fiatal tanár után, akit valójában sohasem vett észre. S ha igaz a legendaszerű újságírói történet, nővére az eszméletlen Anna mellett Juhász kötetét találta, benne a dedikáció: Annának, örök szerelemmel.¹⁶⁽⁸⁹⁾

1963. XVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Csatkai Endre: A pesti árvíz 1838-ban és Sopron városa

158 Csatkai Endre: A pesti árvíz 1838-ban és Sopron városa

A régi rossz közlekedési viszonyok folytán az ország egyik legnyugatibb végén fekvő városa, Sopron, kevés kapcsolatot tartott fenn Pest-Budával. Hivatalosan amúgy sem volt még Pest-Buda a főváros. Sopront még csak az 1840-es években kötötte össze postajárat magával Győrrel is, odáig az út rossz időben egy hétig is eltartott.¹⁽⁹⁰⁾ A pesti hírek inkább Pozsonyon vagy Bécsen át érkeztek. Az 1838. március 13-án támadt nagy árvízről március 20-án értesültek a soproniak az alább ismertetendő levél szerint.

Ez a város nem fekszik folyóparton, csak az Ikva nevű patak szeli át, csakhogy a hegyekből érkezik a városba, és így néha nagyon megdagad, sőt elég gyakran okozott már árvizet, azonban főleg csak a mellette fekvő házakat öntötte el, vagy a városon kívül a mezőséget.²⁽⁹¹⁾ Így, ha nem is tudtak a soproniak a maguk tapasztalatai alapján az árvizek szörnyűségeiről, a pesti, budai és esztergomi árvíz mélységes megrendülést okozott még olyan körökben is, amelyeknek nem voltak különösebb kapcsolatai e városokkal.

Heckenast Dániel soproni neves ötvös (1775–1840) különösen nagy aggodalomban élt napokon át; fivérének, Mihálynak, a kassai papnak Gusztáv fia, az ismert könyvkiadó és annak egy nőtestvére élt Pesten, de nemcsak ezekért aggódott, hanem a tulajdon fia, Gusztáv is ott szolgált Koszgleba László kereskedőnél néhány hónapja; teltek a napok, és semmi hírt nem kaptak a soproni hozzátartozók. Az öreg ötvös tehát tollat fogott és március 24-én Koszgleba úrhoz intézett pár sornyi levelet: „Besonders Hochzuverehrender Herr von Koszgleba! Da ich in tausend Sorgen und Kummer sarat meiner Familie bin, so bitte ich inständig mit naechsten Posttag um Nachricht, ob Sie alle samt und sonders sarat meinen Sohn bey Leben geblieben sind. Verbleibe dero Ergebenster Daniel Heckenast m. p. Gold und Silber Arbeiter.

^Nbene Wenn vielleicht mein Sohn geschrieben haben sollte, so muss der Brief in Verlust gerathen seyn.” Az apa ugyan hasztalan várhatta fia levelét, nem vezett az el, meg sem íródott, csak március 30-án érkezett a fiatal embertől írás. A következő napon az apa hosszan leírja válaszában, milyen aggodalmakat állott ki 20-tól 30-ig, míg a biztos életjel meg nem érkezett, még az álmai is gyötrelmesek voltak. Egyébként túl a baráti körön, vevői is egyre érdeklődtek, van-e már híre fiáról. Pest megközelíthetlenné vált, akadt, aki kerülővel igyekezett megközelíteni, volt, aki visszatért Várpalotáról. A levelet is alkalommal juttatja el az apa a fiához.

„Lieber Gustav! Ich habe schon manchen Kummer ertragen, manches Unglück bey Feuer, Feinde und Todesfaelle von Verwandten erlebt, aber aehnliches als das Pester Unglück noch nie, natürlich war ich bey jeder Gefahr gegenwaertig, im schlimmsten Fall auf Rettung bedacht, oder gefasst, aber hier glich ich einen

Menschen, der zum Tode verurtheilt ist, besonders bey jeden herannahenden Posttage, wo ich nach allen diesen traurigen Nachrichten aus Briefen und Zeitungen nichts anders erwartete, als du bist samt deinen Hensleuten mit Haus und Hof versunken Von 20t bis zum 30 dauerte diese Angst, also zehn Tage, da haette ich gerne für einen Brief mit diesen 3. Worte (Vater ich lebe) 1 f. C. M. bezahlt, aber umsonst, es kam nichts, den 8ten Tag war schon hin und wieder die Rede, du waerst ertrunken, den 9ten noch staerker, jeder 159ten früh Freund Rozsa die erste Nachricht brachte, du seyest am Leben und auch gesund, gleich darauf erschien mit Franco der ausgelernte von Giefing³⁽⁹²⁾ selbst der rettende Engel, wir weinten Freudenthraenen, waere das nicht geschehen, ich haette mich müssen niederlegen, zum Geschaeft war ich gaenzlich nicht mehr zu brauchen etc. etc. Was du in die 4 Schreckenstage gelitten haben wirst, können wir uns leicht vorstellen, ich habe halbe Naechte darüber nachstudirt, wo du waerst, ob du zu Essen zu Trinken hattest, ob du auch schlafen kontest, ob du nicht auch wo irgend auf freyen Gasse ausgetzt warst etc. etc.

Az Iqva a szabályozás előtt 1900 körül

Du erwaehtest in einem deiner Briefe, 160 dass in eurem Pest so wenig Religion hersehe, an eine Kirche

wird da gar nicht gedacht, ich glaube, nach so einen graenzlosen Unglück wird mancher in sich kehren, wird es Strafe Gottes betrachten, gehe also hin zu die Feyertage, verrichte deine Andacht, dancke Gott vor die Erhaltung deines Lebens, den der Verlust des deinigen haette ganz gewiss meinen baldigen Tod herbeygeführt etc. etc.

Sonntag den 8-ten April 1838 Abends 7 Uhr
wird von dem
hiesigen Musik-Verein
zum Besten, der durch Wasser verunglückten Armen, in
Sech und Sien
ein großes
CONCERT
im großen Casino-Saale gegeben.

Erste Abtheilung:		Zweite Abtheilung:
1. Quartett zur Oper: Massanello, von Catala.	☞	1. Quartett zur Oper: Jampa, von Orsch.
2. Quarta auf der Oper: Die Nachtweiblein, von Bellini, gefangen von Ferdinand Pauline Knops.	☞	2. Solo auf der Oper: Die Partener, von Bellini, mit Orchester-Begleitung vertragen von Marie Freya von Jenck.
3. Rondeau brillant, von D. Peri, für das Pianoforte mit Quartett-Beglei- tung, vertragen von Fräulein Caroline Sieber.	☞	3. Introduction und Variationen für die Violine von J. Teubner mit Be- gleitung des Pianoforte, vertragen von Herrn Peter Hofler.
4. Cantabile et Thema varié für das Violoncello mit Quartett-Begleitung, von G. Namburg, vertragen von Hrn. Johann Uhl, fürstlich Kärnthner- schen Kammermusici: in Violoncello und Hrn. August des Leidenburger Musik-Vereins.	☞	4. Der Witt mit dem Wogen, Ballade von Ludwig Schick, vertragen von Della, Leopoldine Vogel.
5. Quartett und dritter Satz (Romance et Rondeau) auf dem Geige von Eckstein, für zwei Violinen, vertragen von Herrn Aug. Cenghe, Kapellmeister und Hrn. Fausch.	☞	5. Ständchen Lieder für das Violoncello mit Orchester-Begleitung von G. Namburg, vertragen von Hrn. Johann Uhl.
6. Duett auf Norma, von Bellini, mit Orchester-Begleitung vertragen von Marie Freya von Jenck und Fräulein Pauline Knops.	☞	6. Ober zur Joor Nibel Tages, gedichtet von Hrn. L. Peitz, Prediger der Leidenburger evangelischen Gemeinde, in Musik gesetzt von Hrn. Carl Engelmann, Kapellmeister an der Violin- und Geige-Abtheilung des Leidenburger Musik-Vereins.

Das Comité, welches die Stadt Pesth beim beschriebenen Concerte betheilt hat, machet einen tiefen, einen unerschütterlichen Eindruck auf jeden, der nicht ohne Mitleid ist, und sich in die Lage der barmherzigen zu versetzen mag. Der schon lange Unterlag der bösen Verwüstung, und auch in dieser Stadt Anzeichen ersichtlich werden, bei denen die edelsten Menschen Leidensgeister werden, hat sie bei jedem Schritte Schläge, die glücklich das ganz Land mit sich fort, nicht ungerührt gelassen hat. Die von Wohlthätigkeit aus einem neuen Antriebe zu verhalten, hat es daher auch die unermüdete Arbeit der hiesigen Musik-Vereins für sich, das von denen der Stadt, und insbesondere der Wiener Kunst, die auch wieder verunglückten Armen in Pesth und Wien, in der Hoffnung dass ihnen von irgend-woher Unterstützung litten, der Verein-Gesellschaft über den Abgang dieser Concerte durch beschriebene Concerte in Pesth zu leisten, um es nicht zu lassen, die einige Mitglieder einen Theil der Kosten dieser Concerte und Quartett zu geben, und Herr Joh. Dreierich von Gallos-Wald emigriert von Musik-Vereins beizugehen sein, und zwar alle Zwecke der Kunst, so wie auch die Wohlthätigkeit ersichtlich anzugehen werden.

Von dem leitenden Ausschuss des Musik-Vereins.

VEREIN DER VEREIN:

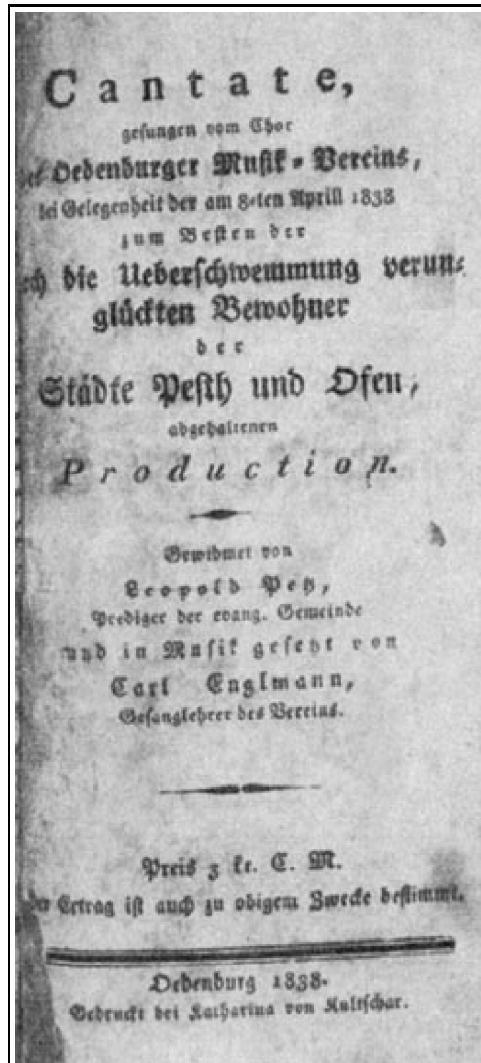
Eintrittsgeld ist bei Anfang der ersten Nacht in der Verbindung des Herrn J. Wagnar zu haben, und zwar:
Für das 1. Quartett und die Orchester-Partitur zu 10 fl. C. M., für das 2. Quartett und die Orchester zu 5 fl. C. M.
Für das 3. Quartett und die Orchester zu 10 fl. C. M., für das 4. Quartett und die Orchester zu 10 fl. C. M. — Gegen Vorlegung der Eintrittsgelder.
Die in diesem Breche gedruckte und componierte Cantate ist von jedem Orchester um 3 fl. C. M. zu haben.

Ich habe dir in meinen Schreiben von 8ten Febr. gemeldet, dass ich dich zu die Pfingstfeyertage besuchen werde, nun geschieht es desto bestimmter, ich will nicht Pracht und Luxus sehen, dergleichen vergaenglichen Tand habe ich genug betrachtet, ich möchte das Graeuel der Verwüstung in Augenschein nehmen, ich wurde gerade 1775 geboren, in meinen Kinderjahren hörte ich immer von den damaligen graenzlosen Wassernoth erzaehlen, ein Zeitraum von 63 Jahren, was muss damals zu Grunde gegangen seyn, bey damaligen noch sehr schlechten Anstalten, es ist sonderbar, ich wohne in Oedenburg, aber ich war gewiss immer besorgt für euer Unglück, den mich betrog(?) immer die Nachricht, dass nachdem in Wien und Pressburg der Eisstoss ohne Überschwemmung wegging, die Ofner und Pester, alwo er noch

steht, übel daran seyn werden, welches auch wirklich in Erfüllung ging etc. etc. Vielleicht kommt auch mein Bruder von Caschau um diejenige Zeit, berichte mir solches, da könnten wir uns in der Familie alle beysammen herrlich besprechen und selig unterhalten. Vielleicht das letztmal auf dieser Welt etc. etc.”

Még érdeklődik az öregúr unokaöccse, a kiadó iránt, szemrehányást tesz a fiának, hogy február 8-i levelére nem felelt és zárja sorait. Azonban terjedelmes utóíráttal látja el, mert alkalom adódik magánúton való küldésre.

„So eben wollte ich den Brief auf die Post expediren, so vernehme ich, der junge Eduard Tschurl⁴⁽⁹³⁾ ist gestern angekommen, morgen als den 1. Apr. gerade nach Pest hinunter reiset, und so gefaellig ist, den Brief an dich mitzunehmen, er versicherte mich auch, dich ¹⁶¹frisch und gesund gesehen zu haben, o welcher Trost für uns alle! wir leben aufs neue wieder auf. etc. Am 12. Maerz schrieb ich einen Brief an dich durch Petschacher, er wolte über Pest wieder zurück nach Caschau zu seinen vorigen Herrn reissen, machte schreckliche Umwege wegen überall ausgetretenen Wasser, kam nur bis Palota unweit Stuhlweissenburg, musste also nol. volens umkehren, brachte mir nach acht Tagen mein Schreiben wieder zurück, es ist ein Oedenburger köpenek⁵⁽⁹⁴⁾ schneider mitgefahren nach Pest Tücher einzukaufen, ich machte dich aufmerksam, wenn du etwas zu schicken haettest zur reparatur etc. etc.”

Most néhány soproni hír után jótanácsok következnek: „übrigens lieber G. lasse es dir an gar nichts fehlen, was zu deiner Gesundheit dient, die Wohnungen werden feucht seyn, die Luft beyrlahe von die vielen tödten Menschen u. Thieren ungesund, lebe frugal u. diaet, ich will dir gerne etwas beysteuern, dass du nur gesund bleibst. Der H. Rittmeister Schmidt laesst fragen, ob das Kagl'ische Haus in der Göttergasse⁶⁽⁹⁵⁾ noch stehen blieb, wo er einst loschirte.”⁶⁽⁹⁶⁾ Ezek után még a helyi gyűjtésről számol be az ötvös apa és várja, hogy fia mielőbb részletesen értesítse a történekről.

Olyan könnyen nem lehetett napirendre térni a szerencsétlenség felett. Heckenast április 7-én írt levelében jóformán az árvíz a vezérszólam. Felemlíti, mennyire sajnálja fiát, hogy oly rövid pesti tartózkodás után annyi jajt és bajt ért meg, lesz mit elmondani majd unokáinak is. Egyébként aki ilyesmin átment, az megerősödött lélekben és könnyen elviseli, amit még az életben el kell túrnie. Fia hanyagsága miatt tesz némely szemrehányást, máig sem tudja, hol lakik és milyen körülmények közt; csak annyit említett fia, hogy a külvárosban, valamely ismerős szerint az Országúton.⁷⁽⁹⁷⁾ Heckenast Gusztáv, az unokaöcs megküldte Bulwer regényeit, éppen az árvíz napján érkezett a Pompéi utolsó napjai, nézegette az öreg ötvös, de mivel

a leírás vágott a pesti szerencsétlenséggel, hát úgy borzadott, hogy le kellett tennie a könyvet. Mindenholnan érkezik segély a két városba, csak a kiosztásnál becsületes emberek működjenek! Tán a fiú boltja is megszűnik. Úridivat bolt, viszont az előkelőség otthagya Pestet. Egyébként ismét emlegeti a kétség nehéz napjait. Március 14-én Heckenast leánya egy soproni hangversenyen szólót énekelt, de az apa nem ment el, otthon szomorkodott, mert a fia régen nem adott életjelt, példa jutott eszébe, hogy ez csak betegséget jelenthet. 16-án megmaradt egy darab mandulás rétes ebédkor, mondták is a lányok, ez ízlenék Gusztávnak, mire az apa azt mondta, ízlene bizonyára, de hát nem szenved szükséget, és íme akkor volt a fiú a legnagyobb nélkülözések [163](#)közt. De még álmaiban is megjelent a fiú sírva és megtörtén. [7a\(98\)](#)

[162](#)Színezett metszet a pesti árvízről a Soproni Széchenyi Könyvtárban

Metszet a Soproni Geiger kosárfonó krónikájában

Az egyes ember hangulata a polgárság összességéét is tükrözi. A városi tanács március 24-én tartott ülésén került szóba az árvíz és határozatot hoztak, hogy gyűjtést kell városszerte rendezni, a begyűlt pénzből kétharmad Pestnek, egyharmad Budának jusson. Azonkívül a városi pénztárból is kell juttatni a testvérvárosoknak, de a szintén sújtott Esztergomnak is, ha a magasabb helyről⁸⁽⁹⁹⁾ erre engedély érkezik. A gyűjtést maga a polgármester, Vághy Ferenc irányítja.

Egy kissé a büszkeség hangzik ki az elsőség folytán abból a válaszból, amelyet a tanács a megyének III. 26-án kelt átiratára III. 28-án ad: „Minekutánna a Város, azon kívül hogy az érintet(!) Buda és Pest Városokbéli a Duna kiáradása által nyomoruságba ejtett s elszegényedett Lakosok felsegállítására a folyó évi és hó 24-ről a Jegyzőkönyv 1092. száma alatt lévő Tanács végzésnek következtében a Kebelében ugysis már pénzt gyuitett é végre a Város Köz Cassából is, mellybe az Uradalmi jövedelmek is bé-folynak,⁹⁽¹⁰⁰⁾ segedelmet ajánland, melly Sommák a Tanács által szokott módon egyenesen az illető Városi Hatóságoknak leküldetni fognak, amik okáért ez eránt a Ns Vmegyének iratni fog.”

Önérvetesen hivatkozhatott a város a helytartótanácsnak 9974 III. 20. keltű leiratának vételekor is, amelyet március 31-én tárgyaltak, hogy a gyűjtést már megindították és ugyanaz napon érkezett József nádor leirata

is ez ügyben. Megtartották a községi ülést is, amely 1000 ft segélyt szavazott meg a városi pénztárból, mégpedig 500-at Esztergomnak, 500-at az ikervárosnak, úgy, hogy egyharmada jusson Budának, kétharmada Pestnek, Esztergomnak azért többet, mert a városi gyűjtésben nem szerepelt. Április 11-én el is ment az ezer ft. rendeltetési helyére.[10\(101\)](#)

De itt sem állt meg a dolog. Április elsején a színházban a német társulat a fél bevételt átadta a városnak, 263 ft. 40 krajcárt tett ki.[11\(102\)](#) Majd az 1829-ben alapított Zenetársaság (mely közel 130 évig fennállt és a mai Liszt Ferenc szimfonikus zenekarba ment át) a sújtottak javára hangversenyt adott április 8-án. Ugyanis évi hangversenyeinek egyike az egylet fenntartotta énekiskola alapját szokta szolgálni, a műsor szerint most a szűkölközőkre voltak tekintettel, a közreműködők lemondtak költségeik megtérítéséről, és a vezetőség kijelentette, hogy gazdálkodásával az énekiskola így támadt hiányát is pótolja. A városi kaszinó nagytermét a bérlő ingyen adta oda, de az is kevésnek bizonyult, mert – ahogy Heckenast értesíti fiát – zsúfolt volt. A fennmaradt műsor így hangzott:

1. Caraffa: Masaniello. Operanyitány. (A helybeli katonazene adta elő.)
2. Bellini: Alvajáró. Ária. Knöps Paula, műkedvelő énekesnő.
3. Herz: Rendo brillant. Zongora és quartett. Sieber Karolin műkedvelő.
4. Romberg: Cantablie et thema varié. Cselló és quartett. Uhl János, a kismartoni hercegi zenekar híres csellistája.
5. Lindpaintner: Koncert két kürtre. 2. és 3. tétel. Czegka katonakarmester és Fousek kürtös.
6. Bellini: Norma. Duett. Jenik Mari és Knöps Paula. Műkedvelők.
7. Herold: Zampa. Operanyitány. Katonazene.
8. Bellini: A puritánok. Ária zenekarkísérettel. Jenik Mari.
9. Pechatsek: Introduction. Variatiok. Hofer Péter, műkedvelő hegedűs, egyébként nagykereskedő.

164 Sopronban nyomott kétoldalas ponyva

165 10. Halirsch: Der Ritt mit den Wogen. Ballada. Vogel Leopoldina.

11. Romberg: Orosz dalok. Cselló. Uhl János.

12. E napra írt kórus.

A 12. műsorszám Cantate címmel kis füzetke alakjában megjelent és a címlapból kiderül, hogy szövegét Petz Lipót, Sopron neves költője és műfordítója írta, persze nagyon istenes szöveggel, hálát mondva a megmenekültek nevében. A zenét az 5 strófás szöveghez Englmann Károly énektanár írta. A műsor és a szöveg eladásából származott pénzt a bevételhez csatolták, amely 560 ft-t tett ki.¹²⁽¹⁰³⁾ Ezt, a színházi estből származott 263 ft. 40 krajcárt is átvette a város és befejezván a gyűjtést 1807 ft-t és 48 krajcárt, április 11-én továbbítottak, a leszámolás után Jurászovits Terézről érkezett 10 krajcárt is hozzácsapa.¹³⁽¹⁰⁴⁾

Voltak a pesti árvíznek vámszedői is, az ügyes ponyva-árusok. Közvetve tán használtak a hajmeresztő képekkel és a szerencsétlenség leírásával, mert fokozták a részvétet, de az elkapkodott példányok csak őket

gazdagították. Sopronnak két krónikása is megemlékezett naplójában a végzetes napokról. Michel János sekrestyés csak egy ilyen ponyvakiadást ragasztott be könyvébe. A kétlapos nyomtatvány magassága 34,5 cm. Változatosan nyomott címe: Beschreibung (der am 13-ten Maerz 1838) stattgehabten /grossen Ueberschwemmung/ der königl. Freistaedte /Pesth und Ofen./ Erinnerungsblatt für die Gegenwart und Zukunft. Most kétsoros mottó következik:

„Mit des Geschickes ewgen Maechten

Ist kein sicherer Bund zu flechten.”

Március 9-cel kezdi a rémségek előadását. A második lap végén az elpusztult házak számát állítja össze. A nyomda nem közli a nevét.

A másik krónikás Geiger Márton kosárfonó.¹⁴⁽¹⁰⁵⁾ Feljegyzéseinek 585. lapján ismert tényeket hoz fel és március 25-éről keltezett jelentés alapján adja meg az összeroskadt házak számát. Az adatok egyeznek a fenti ponyvatermékben megadottakkal, így az is csak március 25-e után keletkezett. Geiger is szerzett ponyvákat. Beragaszt egy eléggé gyenge rézrészletet ezzel a címmel: „Beyspielloses furchtbares Unglück, welches den 16. Maerz 1838 in Ofen und Pesth, nehmenloser Jammer in beyden Staedten... vastagon nyomott cím. A magyarázó szöveg 20 sornyi kezdete: Die Greuel der Verwüstung, a befejező szavak: die Summa von 3000 annehmen. Mérete 21,5×30 cm. Budavár és a pesti part képével, a zajló Dunában 2 gőzhajó, négy csónak, malomkerék, gerendaroncsok. Valószínűleg utánnomása annak a metszetnek, melyet a bécsi Ghelen nyomda adott ki.¹⁵⁽¹⁰⁶⁾ Beragasztott Geiger egy második darabot is, amelynek hossza 34,5 cm, és amelynek szövege igen csekély eltéréssel a Michelnél található példánnyal azonos, ahogy a méretben sincs különbség. A Geiger példány elhagyja a befejező adatokat, ehelyett azonban, ahogy a ponyvánál szokásos, versben foglalja össze a szöveget, hogy énekelni lehessen ismeretes dallamra. Nyolc strófás ez a Lied. Végül a nyomda megnevezése: Oedenburg, gedruckt bei Kath. Kultschar. Ez az ötödik ismert soproni ponyvatermék, egyúttal a legkorábbi is.¹⁶⁽¹⁰⁷⁾ Szintén a soproni részvét egyik jele. Valószínűleg külföldi terjesztésre szánták, erre vallanak ezek a sorok:

¹⁶⁶„Stadt Pesth im lielichen ungarschen Land,

Als immerdar blühend, der Welt wohl bekannt.”¹⁷⁽¹⁰⁸⁾

Magyar területen aligha kellett kiemelni, hogy Pest magyarországi.

Mikor 1838-ban a soproni színigazgató átadta a maga obulusait, a városi tanács elismerését fejezte ki neki. Érdekes, hogy Sopronban még 1910-ben is a színház tartotta frissen a nagy árvíz emlékezetét. Ugyanis az akkor adott Peleskei nótárius című magyar bohózat, amelyet az árvíz évében, ősszel adtak először Pesten, az utolsó felvonásban humorosan emlegeti az egyik szereplője, Baczur Gazsi jegyességével kapcsolatosan. Ugyanis az apósjelölt kefekötő volt: becsületére vált a mondásnak, hogy iszik, mint a kefekötő. „Midőn az árvíz tódulni kezdte, pinczéjébe futott, borát menteni, de látván a víz sebes áradását, csupa undorodásból, hogy majd kénytelen lesz vizet inni, meghalt.”

A hajdani Víg paraszt vendéglő (a gyermekotthon) a Bécsi utcában

1963. XVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Vizkelety András: Weiss Mihály soproni diák emlékkönyve

167 Vizkelety András: Weiss Mihály soproni diák emlékkönyve

Az Országos Széchényi Könyvtár soproni vonatkozású német kéziratait J. Hajdu Helga ismertette a Soproni Szemle lapjain (XI. 188–199. XII. 24–36.). A latin nyelvű kéziratok közül, melyek ugyancsak bőven tartalmaznak Sopronnal kapcsolatos műveket, ezúttal egyetlen darabbal, Weiss Mihály emlékkönyvével szeretnék foglalkozni (Jelzete: Oct. Lat. 131.). Az albumot sem a tulajdonos, sem a bejegyző személyek különös, híres volta, sem a bejegyzett szövegek irodalmi vagy történeti értéke, hanem inkább az a körülmény teszi számunkra értékessé, hogy benne a 18. század eleji Sopron csaknem valamennyi számottevő egyéniségének emléksorait megtaláljuk. Ha pedig még a többi bejegyzést is

hozzá vesszük, tipikus képét kapjuk egy soproni diák szülővárosából kiinduló, külföldi egyetemeket látogató, majd egy magyarországi ev. parókián megállapodó életének.

A kis, aranyozott bőrkötésű album az alapító Széchényi Ferenc gyűjteményéből került a könyvtárba. Az előzéklapon tévesen megadott terjedelem („paginarum 60.” – a kézirat valójában 136 fólióból áll) Miller Jakab Ferdinánd (1749–1823), a cím pedig („Weiss Michaelis Soproniensis album. Codex seculi XVIII.”) Mátrai Gábor (1797–1875) könyvtárörök kezétől származik. Az M. W. betűk az 1718-as évszámmal az album külső kötéstáblájába is bele vannak nyomva, a tulajdonos teljes nevét pedig a gerincre ragasztott egykorú címke mondja meg, de több bejegyző is (fol. 68, 106, 132) említi.

Weiss Mihály az 1718. évet október végéig Sopronban töltötte, 1719–23-ig Tübingenben tanult, ugyanebben és a következő évben a bejegyzések szerint Stuttgartban, Jénában és Lipcsében fordult meg. 1726-ban ismét otthon volt Sopronban, 1734-ben pedig mint „pastor Ecclesiae Kismányokiensis”-ről emlékezik meg róla a bejegyző.

Ezek az emlékkönyvből kihámozható életrajzi adatokon kívül sem Weiss Mihályról, sem pedig szüleitől vagy leszármazottjairól nem tudunk semmit. A soproni adózó polgárok 1715-ös összeírásában Weiss Jánosról és Kristófról találunk említést.¹⁽¹⁰⁹⁾ Egyikükben talán Mihály apját sejthetjük. Az 1734. évi összeírás idején már egy Ádám, három János és két Rozina viselte a Weiss nevet (U. o. 312. l.).

Egy kivétellel valamennyi soproni bejegyzés 1718 szeptember végétől október végéig, tehát kb. egy hónap időtartam alatt készült. Weiss, szokás szerint, bizonyára külföldi egyetemre való indulása előtt csináltatott magának albumot és az otthon töltött utolsó hetekben tanítóival és jótevőivel íratott bele. Jótevői pedig szépszámmal akadhettek. Bár Sopron 1720-ban már az ország hetedik legnépesebb városa volt,²⁽¹¹⁰⁾ a 18. század elejének háborúi és járványai után csak nehezen tért magához. A tanulói fűjság sorsa különösen nagyon sanyarú volt, míg a lelkes Kastenholz András soproni lelkész alapítványokat és patrónusokat szerző tevékenysége 1717-ben nem járt kezzelfogható eredményekkel.³⁽¹¹¹⁾ Hogy Weiss Mihály is Kastenholz pártfogoltjai közé tartozott, mutatják az album bejegyzett emléksorai (fol. 46):

„Sic vivendum ne frustra nos natos esse putemus.

Habes praestantissime Weissi manum, mentem, monimentum studiis tuis faventissimi Joh. Andreae Kastenholz evangelii in ecclesia patria praeconis.”

Ugyancsak megtaláljuk az emlékkönyvben a soproni tanulói fűjság másik nagy pártfogójának, Ostffy Mihálynak – mégpedig dátum szerint első – hazafias szellemű bejegyzését is Cicero: De officiis c. művéből („non nobis ipsi nati sumus, sed maximam sui partem patria sibi vindicat”, fol. 53.). A gimnázium és az evangélikus egyház részéről még több bejegyző örökölte meg magát. Így Deccard János Kristóf (fol. 68), a gimnáziumnak 1712 óta rektora, a jénai latin társaság tudós tagja, akinek a magyar evangélikus tanítók nyomorúságáról írt értekezését ¹⁶⁸ az egyházi előjáróság nem szívesen fogadta. Kastenholzon kívül a másik soproni lelkész, Meissner Mihály is szeretettel emlékezik meg az útnak induló diákról (fol. 45.). Meissner nem volt soproni születésű. A szász fejedelem csapatainak táborigazgatójaként került Nyugat-Magyarországra, és Sopronban 1691-ben tartott prédikációja nyomán hívta meg őt lelkészül az ev. gyülekezet.⁴⁽¹¹²⁾ Itt említjük meg még a soproni alumneum egy erdélyi szász diákjának Brantsod Mártonnak bejegyzését, aki Weiss legjobb barátjának nevezi magát és a latin nyelvtan konjugációs minta-igéivel alkotott kedves szójátékkal búcsúzik tőle (fol. 126):

„*Ama Deum super omnia, proximus ut teipsum,*

Doce Te inferiores, et tua institutione aliquando indigentes,

Lege doctorum approbata scripta et libros,

Audi eruditos et tibi superiores.”

A város előljárói és nevesebb polgárai közül még a következő nevekkal találkozunk Weiss albumában: Artner János Vilmos (fol. 64), Artner Vilmos (fol. 47), Asbóth Ádám (fol. 70), aki Lakner Kristóf életrajzát írta meg, Deccard Zakariás (fol. 69), Dobner Ferdinánd a sokszoros polgármester (fol. 43), Dobner János Teofil (fol. 49), Eisenreich János Rudolf (fol. 124), Hackstock Mátyás (fol. 58), Kleinrath János (fol. 61), Liebezeit János Sámuel (fol. 92), Martins János Kristóf (fol. 63), Pamer György Ferdinánd, a költő apja (fol. 94), Pauer János Ádám (fol. 62), Petritsch Mihály (fol. 57), Poch János György (fol. 48), Reichenhaller Lipót (fol. 66), Sailer György Vilmos (fol. 56), Türck Ábrahám (fol. 67), Unger Mátyás (fol. 44) és fia (fol. 66), Wohlmuth János a nagy zenepedagógus (fol. 50) és unokaöccse Wohlmuth János Konrád (fol. 84). – A tübingeni egyetemi évek alatt, 1723-ban még Serpilius János Kristóf, az utolsó soproni Serpilius-sarj emléksoraival szaporodott a soproni bejegyzők száma (fol. 99^v).

Weiss valószínűleg még 1718 október utolsó napjaiban elindulhatott Tübingenbe, mert már ez évben az egyetem inmatriculált hallgatója volt.⁵⁽¹¹³⁾ 1725-ig a magyar protestáns diákok minden megszorítás nélkül látogathatták a külföldi egyetemeket. Tübingent különösen sűrűn felkeresték, mert Eberhardt württembergi herceg révén 1659-től 2-3 magyar teológus ingyenes ellátásban részesült az egyetem szemináriumában.

Az egyetem tanárai közül – akiknek nevét az albumban megtaláljuk – legnagyobb egyéniség Christoph Matthäus Pfaff (1686–1760), a híres és világlátott biblikus és hebraista, majd Tübingenben a teológia professzora, aki sokat fáradt az evangélikusok és reformátusok egyesítésén, és emiatt mindkét fél részéről sok támadásnak volt kitéve (fol. 3). A bejegyzők között szerepel még Johann Eberhard Rösler (1668–1733), az egyetem filozófia tanára, aki a württembergi herceg kíséretében tett utazásai során 1698-ban Magyarországon is megfordult és 1723-ban – a bejegyzés idején – az ösztöndíjak, így bizonyára a magyar diákok alapítványának is kezelője volt (fol. 28). A magyar evangélikus egyházat különösen pártfogoló Osiander-család két tagjának, a Thukydides kiadó Johannak (fol. 1) és a fiatalon meghalt filozófia professzornak (1689–1725). Johann Rudolphnak (fol. 22^v).

Weiss Mihály albumába 1723-ban került az utolsó tübingeni bejegyzés. Ugyanebben és a következő évben még Stuttgartban, Jénában és Lipcsében fordult meg. Az itt töltött rövidebb idő alatt, úgy látszik, csak egy-egy tanárt hallgatott és a természettudományokat részesítette előnyben. Stuttgartban Philipp Joseph Jenisch (1671–1736), a gimnázium matematika tanára, neves polihisztor (fol. 35^v); Lipcsében pedig az egyetem fiziológia professzora, Michael Ernst Ettmüller (1673–1732), aki többek között a napfoltokról, a vérkeringésről és „*De monstro Hungarico*” értekezett, szaporította bölcs soraival a bejegyzők számát: „*Aegroto dum anima est, spes est*” (fol. 26). Jénában Johann Franz Buddeus (1669–1729) teológiai professzor, számos vitairat, morális és filozófiai raktátus szerzője, Luther leveleinek kiadója, örököltette meg magát az albumban (fol. 40).

Weiss 1724 nyarán érhetett haza Sopronba. Ez év áprilisában ugyan még Lipcsében volt, de már 1723-ban egy diáktársa mint „*in patriam abiturians*”-tól búcsúzik tőle (fol. 93). Életútjának további állomásairól csak egy-egy szórványos adatot őrzött meg az album. 1726-ban még Sopronban volt. A salzburgi Johann Christoph Ermel teológus kedves pártfogóját és tisztelt barátját köszönti itt benne (fol. 99). 1731-ből két

bécsi bejegyzést találunk (fol. 96, 136^v). Végül 1734-ben mint Kismányok (Tolna m.) „celeberrimus, clarissimus doctissimusque” pásztoráról emlékezik meg róla Seregélyesi György, a szomszédos Hidas község lelkésze (fol. 132).

Római sírkő Lajtaszentgyörgyön (St. Georgen)

1963. XVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Házi Jenő: Sopron város legrégebbi német nyelvű oklevele

Házi Jenő: Sopron város legrégebbi német nyelvű oklevele

Mindaddig Gaissel Miklós soproni városbírónak 1361-ből keltezett oklevelét tartottuk Sopron város legrégebbi német nyelvű oklevelének, amely a Soproni oklevéltár I. 1. 124–5. l.-ain került kiadásra. Újabban Bécs város gazdag levéltárából 1352. szeptember 27-i keltezéssel még régebbi német nyelvű oklevél került elő. Ennek az oklevélnek magyar tartalmi kivonata és szó szerinti szövege a következő:

1352. szeptember 27. Wolfger fia János soproni városbíró, a tanács és a város közönsége értesíti a bécsi mészárosokat és az osztrák kereskedőket, hogy a soproni Keresztes-udvarban egy nehéz vég doorni posztó után 6 bécsi dénár, egy könnyű vég doorni posztó után 4 bécsi dénár, egy hosszú vég kölni posztó

után 6 bécsi dénár, egy vég yperni posztó után 9 bécsi dénár, egy hosszú vég löweni posztó után 9 bécsi dénár, egy rövid vég ¹⁷⁰löweni posztó után 6 bécsi dénár, egy vég aacheni posztó után 4 bécsi dénár, egy hosszú vég mainzi posztó után 4 bécsi dénár, egy vég lengyel posztó után 2 bécsi dénár, egy vég loden vagy szürke posztó után 3 bécsi fillér, azaz másfél bécsi dénár a vám és nem több. Biztosítják szabad közlekedésüket a Lajta vize és Sopron városa közti térségben mindazok részéről, akik joghatóságunk alá tartoznak, és ha mégis bántódásuk esne Bécsben, efelett a bécsi városi bíróság, ha Sopronban, akkor a soproni városi bíróság fog ítélni. Végül ígérik, hogy üzletkötéseikben vasárnaptól szerda estig senki sem zavarhatja meg őket Sopron városában.

Ich Johans, hern Wolfger sun, zu den zeiten richter in Odenburch, vnd di gesworn purger mitsampt der gemain auch daselbz, geben ze mer gedenknuzz disen brief allen fflaischkern von der stat ze Wyenn vnd allen den lauten, di da arbitend di strazz auz den landen dez hochgeporn fursten hern Albrecht, herczogen ze Osterreich, ze Steyr vnd ze Karnden vncz gen Odenburch, daz di maut an dem Crauczhof ze Odenburch von alter her also chomen ist, daz si geben schuln von einem swaren tuch von Dorn sechs Wyenner phennig, von einem ringern von dem vier phennig, von einem langen von Koln sechs phennig, von einem Eyperschen tuch nevn phennig, von einem langen von Leuen nevn phennig, von einem kurczen von Leuen sechs phennig, von einem von Avch vier phennig, von einem langen von Mencz vier phennig, von einem Polanischen tuch zwen phennig vnd von einem loden oder von einem grawen tuch drey helbling. Vnd von den tuchen allen schuln si nicht mer geben, dann vorgeschriben stet. Wir haben auch den vorgeanten lauten verhaizzen, daz nieman, der zwischen vns ist gesezzen ze Odenburch oder vber den wir ze gebieten haben, si zwischen der Leyta vnd Odenburch aufhaben noch bechummern sehol weder ir leib noch ir gut, denn wa ein ieglichev wandlung geschiecht, da schol si werden gericht. Geschicht si ze Wyenn, si schol auch da werden gericht. Geschicht si ze Odenburch, si schol auch da werden gericht vnd niendert anderswa. Auch haben wir den vorgeanten lauten verhaizzen, welhi vnder in in vnserr vorgeanten stat ze Odenburch dez herytagez vnd dez mitichens vnd di tag baid vncz an di nacht in einem kauf stend, den sehol nieman, der zwischen vns ist gesezzen, in den kauf treten vncz daz si davon gend, si chauffen vmb gest oder vmb gesezzen laut zwischen vas ze Odenburch. Daz dise red stet sey vnd vnzerbrochen beleib, geben wir vorgeante purger in Odenbruch disen brief zem lempfgen gezeug vnd ze mer offenn vrchund versigelt mit vnserm stat anhangendem ins gel. Der brief ist geben nach Cristez geburt drevzehenhundert jar vnd in dem zwaivndfunfzigisten jar, des nochsten phincztagez vor Sant Michelz tag.

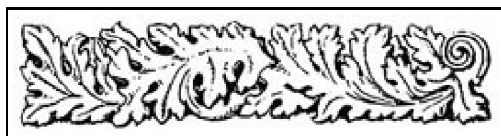
Jelzése: Bécsi városi levéltár, Urkunden nr. 414.

Hártya, melyről hártyszalagon Sopron városának szürke viaszba nyomott paizsalakú pecsétje függ le.

Az oklevél szövegében előforduló helynevek az alábbiak: Dorn = Doorn, város Hollandiában, Koln = Köln am Rein, Avch = Achen és Mencz = Mainz, városok Németországban, Eypern = Ypern, Leuen = Löwen, városok Belgiumban.

Ennek az oklevélnek regesztája már megjelent a Quellen zur Geschichte der Stadt Wien, II. Abteilung I. Band 98. 1.-án.

Meg kell még jegyezni, hogy az oklevél *a*, *o* és *u* magánhangzói feletti többnyire *e* betűs jelzéseit a nyomda visszaadni nem tudta.

1963. XVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Kelényi Ferenc: Fertőszéplaki iskolaügy 1873-ban

171 Kelényi Ferenc: Fertőszéplaki iskolaügy 1873-ban

A *Sopron* című hetilap alapításától kezdve (1871) lelkesen felkarolta a város és a megye közművelődésének ügyét. Liberális politikai állásfoglalása a nemes hagyományok iránti tisztelettel párosult, s nemegy esetben a művelődést előre lendítő kezdeményezéseknek is ez a lap adott legelőször hangot. Maró gúnnyal ostromozta a kispolgári szűklátókörűséget, az áldozatvállalástól való húzódozást, a barbárságot, a maradiságot, a felekezetieskedést, a bigottságot, egyszóval az akkori magyar kisvárosi és vidéki közélet minden visszasságát.

Az iskolaügynek, ezen belül a népoktatás ügyének abban a korban az egész országban sem akadhatott lelkesebb szócsöve a Sopronnál. Alig van olyan száma, amelyben nem olvashatnánk valamilyen oktatási vagy nevelési kérdésről. Az iskolák, kisdedővő intézetek életéről szóló tudósítások mellett nemegyszer találkozhatunk a népoktatás elmaradottságát kipellengéző cikkekkel is.

Az alábbiakban szó szerint idézek egy ilyen írást, mely a lap 1873. *évfolyamának szeptember 29-i számában Sárváry* aláírással, *Inkább nem kell tanító* címmel jelent meg.

„A mult héten utaztam Sopronmegyében, a kiszáradt Fertő mellett. Ott akadtam egy magyar falura. Nem írom ki nevét, hisz mindjárt meg tudják nevezni t. olvasóim, ha azt mondom, hogy csinos templomának két tornya van. No hát ezen »szép« falu magyar lakosairól akarom elmondani, mennyire lelkesednek a népnevelés iránt. Egy dombocskán áll magányosan iskola-épülete. A tanító lakása olyan, mint egy pusztai rongyos csárda; a gerendákat faoszlopok tartják; nád és zsupp-fedélzetével a szél játszik; tüzfala le van omolva; kapuja nincsen; kerítésen a szénásszekér könnyen bemehet, – egy szóval: én, mint vidéki, szégyenlettem ránézni. Tanköteles gyermek van abban a faluban mintegy 170. Világos, hogy az öreg tanító, ki, mellesleg mondva, azon községben már mintegy 40 év óta működik tövises, háládatlan pályáján, mondom: világos, hogy önmaga, egyedül nem képes 170 gyermeket sikerrel oktatni, azon kívül temetni, orgonálni, harangozni stb. – Azért az öreg tanító fölszólítja a község lakosait, hogy fogadjanak egy segédtanítót. »Hm! minek? vagy hát fogadjon a mester maga!« Így okoskodtak az uraimék. Szeptember 1-én jött egy 5 gymn. osztályt végzett ifju az öreg tanítóhoz, kérvén őt, hogy vegye magához szerény díjazás mellett gyakornok tanítói minőségben. Ujlag fölszólítja a tanító a községet; de a bölcs előljárók azt mondták: »Inkább nem kell tanító, mintsem ők pénzt adjanak tartására!« –

Jó. Most halljuk! Azon kéttornyú templommal bíró községben van plebános is egy káplánnal; de mivel két filiális község tartozik hozzá, a materközségiek, akikről szó van, kénytelenek évenként 15 ünnepnapon a filiálisba menni misére. Ámde miért tegyék ők ezt? Inkább bele egyeztek abba, hogy második káplán is fogadtassék és ennek tartásába évenként 170 forintot fizetendének. 1 mise kerül nekik (170 ft: 15 =) 11 ft. 33 1/3 krajcárba. Szeretem a vallásos, erkölcsös népet; szép, ha a templom oltárára áldozatokat hord; de mit mondjunk azon népről, mely egy felől vallása iránt buzgólkodik, másfelől gyermekeinek erkölcsös

neveltetésével nem törődik? ...

Felhivom az egyházi t. c. hatóságot, méltóztassék ezen ügyet figyelembe venni!"

Azt hiszem, ehhez a szöveghez nem sok kommentár kell. A legdöbbenetesebb viszont éppen az, hogy a falusi népoktatásnak, a tanítóóság nyomorúságos sorsának s a parasztság művelődés iránti rideg közönyének majdnem tipikus rajza ez az akkori időkben, még a sűrűn lakott Dunántúlnak e legnyugatibb sávjában is.

A soproni és környékbeli olvasók – a cikk bevezető soraiban található utalások nyomán – könnyen kideríthették, hogy *Fertőszéplak* községről van szó. Bár nem volt okuk a megsértődésre – inkább tenniük kellett volna valamit a fertőszéplakiaknak e barbár állapotok megszüntetése érdekében –, valaki tollat ragadott és *Fertőparti* aláírással, ugyancsak 172a Sopron hasábjain, *Izenet Sárvarinak* címmel, az 1873. *Október 25-i* számban így válaszolt:

„Széplak, okt. 7-én. Hogy szegényes az iskolánk, elismerjük; de hogy igazán szegénnyé öreg mesterünk teszi, amiről ön álmodni sem kíván, azt még úgy kölcsönben akarom, hogy ön ismerje el.

Hiába építenénk palotát iskolául, öreg mesterünket az nem fiatalítaná meg, s nemcsak bölcsebbé, okosabbá, de még jobbkedvűvé sem tehetné már a tanításban.

Egyébiránt, ha az iskolaszoba, egyáltalán az egész iskolaépület, mely korántsem oly roskadozott állapotú, mint a minőnek szándékkal festik,* kissé a bentlakók lelkiismeretes gondozási tárgya volna, még nem válnék a széplakiak gyalázatára. S ha csakugyan gyalázatukra van a rosz iskola-épület: akkor kölcsönben önnek is t. Sárvári ur meg kell engedni, hogy az iskolába járó gyermekek tapasztalt tudatlansága jó részben az öreg mesternek sem válhatik oly dicséretére, mely lelkesíteni tudna bennünket a népnevelés terén úgy, mint ahogy vallásunk nagyobb gyakorlatának kifejtésében, öndicsekvés nélkül legyen mondva egyre buzgunk.

Hogy népünk áldozatkész s nem sajnálja filléreit minden jóra és szépre, annak, dacára az elemi csapásoknak, tagadhatatlanul sok szép jelét adta; de jelen esetben nem lehet józanul akarata, hogy új iskolát építvén, fényes siremléket emeljen a népnevelésnek(?)

Helyén van, ha az iskolaépület szép és jókarban áll mi is belátjuk, de még inkább helyén van, ha az iskola maga jó és szép eredményt tud felmutatni – ez a fő, amaz csak mellékes. Amazért a főért tessék tehát buzogni elsősorban, csak aztán a mellékesért! Különben könnyen megtörténhetik, hogy éles szemrehányásai olyasmit eredményeznek, amiért öreg mesterünk, kit hiszem mélyen tisztel, éppen nem leendő háládatos.

Minket pedig, legyen szives vallásos buzgóságunkban nem sértegetni annak felszámításával, mit s mennyit áldozunk ujabban egy szent mise szolgálatáért!

Arról vádol t. Sárvári bennünket, hogy a népnevelés ügyében mitsem akarunk tenni; hogy míg a káplánság alapítására annyit áldozunk, addig egy segédtanítót, ki mint mondatik 5 latin osztályt végzett, de képezdén aligha volt, fogadni nem akarunk.

Tehát ezért lelkesedik ön annyira! Igaz nem tagadom, vonakodunk oly tanítót fogadni, ki csupán az öreg mester kényelmére legyen a szó teljes értelmében s mégis mi reánk háruljon annak fizetése, tartása stb. Míg a törvény szabályai szerint két osztályt nem építhetünk, egy második tanító fogadására, teljes ellátására nem köteleztethetünk, mert két tanító egy osztályban nem taníthatván, ismét csak ugyanott volnánk, ahol

voltunk; ugyanannyi gyermek, ugyanegy tanítóra!

Győzött azonban szivünkben az ön által gáncsolt vallásos érzet, mely az öregek iránti tiszteletet, illetőleg kiméletet, gyermekeink iránt pedig kötelességet teljesíteni parancsol. – Az idén is, mint már előbbi években, fogadtunk tanítót, s nem mondhatja senki, hogy míg az egyiket megtesszük, a másikat elmulasztjuk. Meglehet győződve t. Sárvári ur, hogy ha a népnevelés terén előre nem haladtunk, az nem rajtunk mult. Hogy ön reánk az egyházi hatóság figyelmét föl hívja, azt köszönjük, legalább segítve leendő ügyünkön. Önnek pedig azt tanácslom, ne nyuljon a darázs fészekbe.”

A döbbenetesen otromba hangnemű cikkben egy *csillag* és egy *zárójelbe tett kérdőjel* vonja magára mindenekelőtt az olvasó figyelmét. Mindkettő a *szerkesztő jelzése*. A csillaggal hivatkozott *lábjegyzetben* ez olvasható: „Bizony oly rossz az, hogy rosszabb már alig lehet, szerk.”

Ebből is kitűnik, hogy a lap szerkesztője nem a *Fertőparti* álnév alatt meghúzódó, a széplakiak nevében protestáló tollforgató – talán jegyző vagy pap – pártján áll, hanem *Sárváryéval* azonosítja véleményét. A zárójeles kérdőjel pedig egy nyakatekert fogalmazású mondat végén áll, amelyből az hámozható ki: ha a széplakiak a düledező viskó helyett új iskolát építenének, az a népnevelés „fényes siremléke” lenne. Ez az ellentmondó zagyvaság bizony megérdemli a kérdőjelet.

173Feltehető, hogy az öreg iskolamester valóban belefáradt már a tanításba, s elkedvetlenülíthette a 170 gyermek oktatásának és nevelésének eredménytelensége – hiszen ilyen elképesztően magas tanulólétszám mellett nehezen képzelhető el megfelelő eredmény –, a vele szemben alkalmazott embertelen, cinikus hang, ugyanakkor az öregek iránti tisztelet emlegetése, és a cikkíró „vallásos buzgósága” azonban semmiképpen sem egyeztethető össze.

A lap olvasói – anélkül, hogy a szerkesztő egyetlen szót is hozzáfűzött volna *Fertőparti* válaszához – könnyen eldönthették, mi az igazság. Kilencven esztendő távlatából mi is tudjuk: a feudális társadalmi rend talaján sarjadt népnyomor s ennek természetes velejárójaként szinte középkori állapotok a magyar köznevelés vonalán.

Barokk síremlék a szakonyi ev. temetőben. Csatkai E. felvétele.

1963. XVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Simkovics Gyula: Gyóni Géza soproni évei

174 Simkovics Gyula: Gyóni Géza soproni évei

Gyóni (Áchim) Géza költő „egy szebb élet fanatikus vágyója”, írói pályájának elején néhány évet Sopronban töltött mint újságíró. Pozsonyban kezdi irodalmi tevékenységét, evangélikus teológusként, 1906-ban azonban, egy szerencsétlen amerikai párbaj következményei lehetetlenné teszik tanulmányainak folytatását és hazatér Alsódabasra (Pest megye) szüleihez. A papi hivatás nem vonzotta Gyónt, csupán apja kívánságának tett belenyugvással eleget, akit nagyrabecsült és alávetette magát akaratának. A családban hagyományos volt a papi hivatás, apáról fiúra szállt, az édesapa fiában látta e hagyomány öröklésének biztosítékát. Gyóni azonban az írás mesterségét becsülte többre és a családi terv sikertelen

alakulását örömmel fogadta. A község szolgabírói hivatalában segédgyakornok, mikor 1906 tavaszán Schwarcz Lipót kunszentmiklósi nyomdász, a Kiskunsági Híradó tulajdonosa, Dabason is indít egy lapot Alsódabas és Vidéke címmel.¹⁽¹¹⁴⁾ A szerkesztői tennivalók elvégzésére Gyónit kéri meg, aki ezt az állást szívesen elvállalja. 1907 végére azonban világossá vált, hogy a járás nem biztosít megfelelő számú rendszeres újságolvasót, az érdeklődés a lap iránt hihetetlenül kicsi, az előfizetők száma inkább fogy mint nő, a kiadásokat fedezni egyre nehezebb. Schwarcz Lipót kénytelen a lapot megszüntetni és Gyónit elbocsátani. Az állástalan költő Budapestre megy azzal a szándékkal, hogy közgazdasági tanfolyamot végez és jegyző lesz falujában, de 1908 elején váratlanul hazajön és a maga szakállára újra megindítja a lapot, Dabas és Vidéke címmel. Nem tud szabadulni a szerkesztés gondolatától, tetszik neki az önállóság, de rossz üzletember, anyagi fedezet hiányában a lapot neki is meg kell szüntetnie.

Röttig Odó a legnagyobb soproni napilap, a Soproni Napló kiadója és tulajdonosa lapjához megfelelő szerkesztőt keresett. Gyónit versesköteteiből, Nagy Lajos teológus későbbi lelkész és Richly Rezső levéltári segéden keresztül ismerte meg és meghívta lapjához.²⁽¹¹⁵⁾ Szüksége volt egy íráshoz értő munkatársra, mert Gyóni előtt a szerkesztési munkákat egy gabonaügynök végezte három hónapig. Sopron sem volt ismeretlen Gyóninak, Miska öccse, akivel együtt pusztultak el Krasznajarszokban, itt tanult a hadapródiskolában. Elvállalta tehát Röttig ajánlatát, havi 160 koronáért. Először a Pannóniában lakik, majd novemberben olcsóbb lakásba költözik Borsch kárpitoshoz a Színház utca 24 alá.

Minden vagyona elfér egyetlen közepes nagyságú bóröndben, ezt viszi magával az új lakásba, ennyi a költözködés. Év végére már olyan anyagi helyzetbe kerül, hogy kényelmesebb lakást választhat, átköltözik az Orsolya térre Mracsek szabómesterhez. Ez a ház a háború alatt megsemmisült. Szállásadója nem tudott magyarul, Gyóni meg németül, így kénytelenek voltak mutogatással megértetni kívánságaikat egymással. A mesternek volt egy bájos leánya, aki igen hamar elbűvölte szőke szépségével a női nem iránt amúgy is érzékeny Gyónit. Ez az első soproni szerelme. Addig tart, amíg meg nem ismeri F-nét, a Várkerületi posta vezetőjét, a „minden asszonyok asszonyát”. Ez a kapcsolat maradandóbbnak bizonyult az előbbinél, még fogságban is gondol rá, írva hozzá verseket. F-nével gyakran sétáltak együtt a Bécsi-dombon, a Hubertusz vadászlakba be-betérve egy kis friss tejre.

Gyóni 1911 húsvétjáig dolgozik a Soproni Napló szerkesztőségében. Röttig mellett a szerkesztés tényleges munkájából nem vehette ki részét, a laptulajdonos féltő gonddal óvja teljes vezetőszeropét, erősen érezteti a szerkesztőség dolgozóival a tulajdonos helyzetéből következő ¹⁷⁵fölényét. Gyóni udvarias volt Röttiggel szemben, de hízelegni nem tudott. Röttig a költő fölényes hozzáértéséből fakadó hüvösségét dacnak minősítette, így kapcsolatuk a kölcsönös udvariasság határán nem jutott túl.

1911 tavaszán a lap anyagi helyzete miatt Gyóninak el kellett hagynia munkahelyét és Pozsonyba utazik, egzisztenciális lehetőségek után kutatva. Itt még diákkorából vannak ismerősei, ezektől remél segítséget. A Nyugatmagyarországi Híradóban ír néhány verset és a szerkesztőségben talál alkalmakként munkát. Schöpflin Aladár hívja ugyan a Vasárnapi Újsághoz Pestre a kritikai rovatot vezetni, de nem megy, bár Pestre felutazik Pozsonyból. Az ilyen hanyagságok – közöny sorsa iránt – a bohém és könnyelmű Gyóninál megszokott jelenségek, hozzátartoznak lelkivilágához.

1911 pünkösdjén Gyóni visszatér a Soproni Naplóhoz, javult a lap anyagi ereje, és Röttignek szüksége volt nyelvi műveltségére. A magasabb fizetés még kényelmesebb életre ösztönzi, nem gondol a holnapra, sokat iszik a Nika vendéglőben, de a házi borkiméréseket is szorgalmasan látogatja cimboráival. A meggondoltság, a szigor maga iránt nem volt kenyerere. Új lakásba költözik, a Lackner Kristóf utca sarkára (Ógabona tér 8), a Jäger kisasszonyokhoz. Évközben meghal édesapja, öröksége egy fekete esernyő, ez

minden, amivel a temetéséről visszatér.

A lap szerkesztésében most se érvényesül Gyóni felfogása, bár Röttig álláspontját, szerkesztési módszerét, merev és elavult újságírási fogásait elítéli, azonban túrni kénytelen. Először ez az ellentét módszerbeli, később kibővül és politikai tartalmúvá változik közöttük. 1911 júliusától jelennek meg satirikus versikéi, a Vasárnapi ódák. 1912 nyaráig minden vasárnapi számban megtalálható pár soros, néha borotvaéles iróniájú évelődése, olykor ostromozó ítélete, megvetése a város kispolgári megnyilvánulásai, a burzsoá álszenteskedés, a bürokraták álhumanista betűragása iránt. Igen gyakran továbbmegy a város belső „látványosságain”, a Tisza-kormánynak az osztrák érdekeket feltétlenül kiszolgáló szűklátókörű politikáját is tollára tűzi. Az ódáknak érezhető 48-as és ellenzéki hangja van. A lap tartalmatlanságában eleven színpaltok a Vasárnapi ódák sorai.

1911 végén Röttig helyett sógora, Ámon Vilmos, aki eddig a Felvidéken újságíróskodott, veszi át Röttig szerepét. Kétségtelenül többet ért az íráshoz nála, de elég vaskalapos és maradi ahhoz, hogy Gyóni számára ez a változás ne jelentsen semmi újabb lehetőséget. Ezután is kielégítetlen a szelleme és tiltakozó az öntudata. A Soproni Napló erősen kormánypárti, Tisza politikájának híve, pártjának, a Munkapártnak hivatalos soproni lapja. Gyóni nem azonosította magát a Napló szellemével, ez az ellenszenv nemcsak Röttig egyéni tulajdonságai következtében kiváltott szubjektív megnyilvánulása csupán, több annál, a szülői házból hozott nacionalizmusa, osztrákellenessége, nem engedte a közös vélemény kialakítását. Ettől a nacionalizmustól élete végéig sem tudott megszabadulni.³⁽¹¹⁶⁾ Harca Röttiggel, a város feudális és egyben polgári világával, tudott tehetségének félreállítására, eltávolítja az úri Magyarország idegen világától is.

„...az áriát, mely szép volt és magyar volt” nem hallgatja senki,

„...mert nem volt mögötte félezer magyar hold...”

Röttig „diktatúrája” is hozzájárult annak a vallomásnak a megszületéséhez, amely a Naplóban jelent meg:

*„Oh jó éjszaka, jó anyánk nekünk,
Imádunk téged csókos zengő ajkkal.
Fátylaid alatt igazak lehetünk,
Hazudni tanít mostohánk a nappal.”⁴⁽¹¹⁷⁾*

¹⁷⁶Gyóni és a Napló között a feszültség enyhült egy időre, amikor Röttig új lapja, a Kultúra megjelent. 1911 végén művészeti, irodalmi és kritikai folyóirat született, főleg üzleti érdekből. Ez közelálló témájával valamennyire lekötötte képzeletét, enyhítette eddig csillapítatlan vágyát a valóban művészi újságírás iránt. A lap kéthetenként tízezer példányban jelent meg, díszes formában. Országos igényű tartalommal indult, ezért ilyen nagy a példányszám. Gyóninak néhány verse is helyet kapott a lapban, különben a főszerkesztője Ámon, Gyóni csak a segédje. Ez sem igazi orvosság, de több mint amennyit a Napló jelent. A Kultúra nem volt életképes, rövid időn belül megszűnt. Országos érdeklődés nem nyilvánult meg iránta, a város nem biztosított elég olvasót és főleg vásárlót. Talaját veszítve Röttig vérmes reményei hajótörést szenvedtek. A városban a lakosság számához viszonyítva sok hírlap jelenik meg: a Soproni Naplón (napilap) kívül a Sopron (napilap) a Hétfői Hírlap (hetilap), a Nemzetőr (kétszer egy héten), a Virradás (hetilap) és négy német nyelvű napilap: az Oedenburger Zeitung, a Radikal, a Grenzpost, a Westungarisches Volksblatt. A Kultúra bukása után végleg szembekerül Gyóni Röttiggel, de nyílt lázadásra nem fajul a költő ellenállása, ennél sokkal gyengébb és kispolgáribb, maradni akar, számára ez létkérdés. Röttig tudta nélkül gyakran vállal munkát a számára megfelelőbb beállítottságú, Tisza- és

háborúellenes lapok, a Sopron és a Nemzetőr szerkesztőségében. A Nemzetőr a függetlenségi párt soproni lapja, szellemét illusztrálja a következő vezércikk-részlet:

„...Keresztülgázolnak mindenem ami jog (Tiszáék, S. Gy.) ami igazság és romboló utjukban nem ismernek megállást. Bécs pusztító karjai közé: ez a cél amely Tiszát üzi, hajtja, tarack ágyu, egyéb gyilkoló szerszám, nagy katonatiszti fizetés, ez a fő, ezekről kell elsősorban gondoskodni a többi mellékes. Mellékes, hogy az örültek száma mennyire szaporodott, mellékes, hogy félmillió tanköteles gyermek nem járhat iskolába, mellékes, hogy a tuberkolózis öl, gyilkolja a munkások ezreit, mellékes, hogy az ipar és kereskedelem pang, mellékes, hogy minden törekvés gyümölcsét az osztrák fölözi le, ...és a nép hallgasson, fizessen és tűrjön...”,⁵⁽¹¹⁸⁾

A Sopronban jelent meg híres verse is, a „Caesar, én nem megyek” című.⁶⁽¹¹⁹⁾ Gyóni a háborúellenes megmozdulásokat vezeti a városban, irányítja az ifjúság hangulatát, tekintélye van a diákok előtt, ő a Hirlapírók Országos Szövetsége soproni csoportjának ügyvezető elnöke is.

1912 nyarán Röttig felmérve Gyóni jelentőségét az újságja életében, fontos lépésre szánja el magát. Mindenképpen közelebb akarja magához kapcsolni a költőt, felelős szerkesztővé akarja tenni az időközben eltávozott Ámon helyére. Gyóni azzal a feltétellel hajlandó az ajánlatot elfogadni, ha szabad kezet kap, és Röttig semmilyen formában sem befolyásolja szerkesztői munkáját. Röttig erre nem hajlandó, és így Gyóni kilép szolgálatából. Új állást nem talál, igen nehéz helyzetbe kerül. Nyomorog, hitelben étkezik, lakbérét nem fizeti, szobájából napokig nem jön ki, egész nap ágyban fekszik. Barátai igyekeznek segíteni rajta amennyire lehet. Gelei Frigyes tanító, Ágoston Ernő festőművész, Kugler Alajos levéltáros, Rábel László és Mayer Géza újságírók a Pesten megjelent Szomorú szemmel c. kötetét árultatják a diákokkal, hogy a bevételből megélhessen.

Az év végén a Nemzetőr és a Virradás Sopron fejléccel napilappá alakul és a laptulajdonos Berecz Ábel meghívja Gyónit főszerkesztőnek.⁷⁽¹²⁰⁾ Végre teljesült a vágya, lelkiismeretének megfelelő újságot ¹⁷⁷szerkeszthet, de a tett kibontakozni nem tudott, 27 szám után a lap hetilappá zsugorodott, majd beolvadt ellenfelébe, a Soproni Naplóba. Gyóni újra állás nélkül tengődik egész télen. A legnehezebb körülmények között él. A Sopron még tartozik bérével és ezt per útján akarja behajtani. Szobáját eddig megjelent verseskötetivel fűti. Próbálkozik Szombathelyen a Vasvármegyénél, a nagykanizsai lapnál, Pesten, Kaposvárott állást keresni, de eredménytelenül. Helyzetét feltárja egyik levele, amit dr. Östör József ügyvédhez írt: „Igen tisztelt Ügyvéd ur! Méltóztatik ismerni arról az oldalamról, hogy nem tartozom a zaklató kliensei közé és nem szoktam alkalmatlankodni ügyemmel. Bizom ügyem igazságában három hónapon keresztül várom perem lefolyását és várom természetesen ezután is. Ebben az órában, mely rám nézve a tizenkettedik, nem mulaszthatom el, hogy őszintén fel ne tárjam helyzetemet az igen tisztelt Ügyvéd ur előtt.

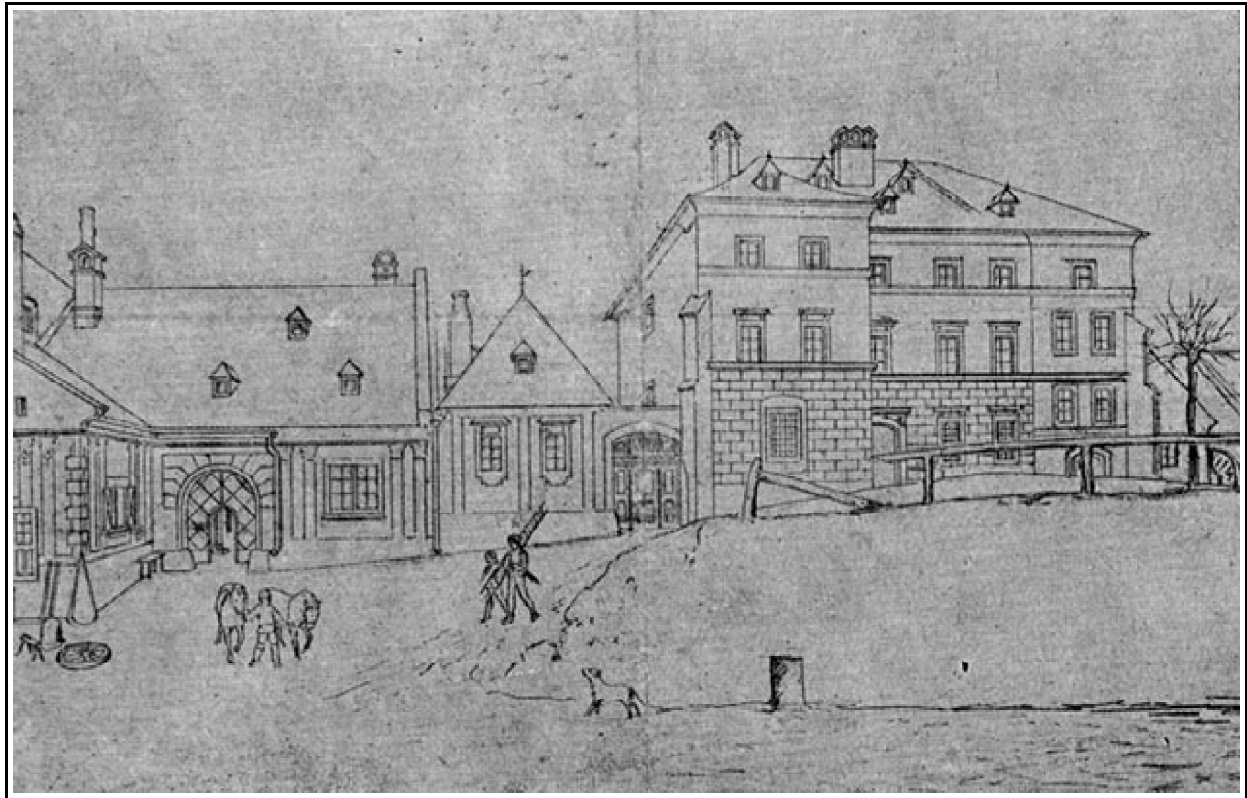

1900 körül lerombolt ház a Kellner Sándor utcában

Szégyelem leírni, de le kell immár írnom, hogy e három hónap alatt többször nem ebédeltem, mint ebédeltem és ha a böjtölés valóban érdemessé tesz valakit az üdvösségre, akkor én arra bőségesen rászolgáltam. ...azzal akarnak elütni a három hónapi béremtől, hogy én éppen olyan alapító tag voltam, mint a többiek. Ez már csak azért is abszurd feltevés, mert rajtam kiviül senkinek se jelentett kenyeret az a lapvállalat, aminthogy összeroppanása senkit se fosztott meg a kenyértől, egyedül engem ...”⁸⁽¹²¹⁾ A pert azonban elvesztette és még 62 korona perköltséget is kellett fizetnie. Ugyanakkor hitelezője, Pál Samu vendéglős 240 koronát akar megkapni tőle – mint adósságot – hasonló módon. A per még akkor is folyt, mikor Gyóni Szabadkára költözött és csak bevonulása akasztotta meg. Pál Samu követelését nem hajthatta be soha.

Gyóni keserves helyzetén azzal enyhít, hogy új lap tervét vázolja fel és ehhez próbál mecénásokat keresni. A tervezett lap neve: Sopronmegyei Politikai Napilap, a következő rovatokkal: Legújabb ¹⁷⁸hírek, kommentárok, Színház, művészet, Sport, Törvényszék előtt.⁹⁽¹²²⁾ A terv azonban ábránd maradt.

Tompa Kálmán, Nádasi József színtársulatának helyettes igazgatója is gyakran adott erkölcsi és anyagi támogatást Gyóninak, barátaival Tompa lakásán alakította meg a Fáklyások művészi társaságát. Itt olvasta fel az Élet szeretője c. készülő kötetének verseit. Azonban – ez jellemző könnyelműségére – a költemények nagy része elveszett. Osvátnak, a Nyugat szerkesztőjének akarta megmutatni és egyik színészbarátjára bízta, aki a szerkesztőt nem találta, a verseket a New-York kávéházban hagyta azzal, hogyha a szerkesztő bejön, adják oda; a füzet elkallódott.¹⁰⁽¹²³⁾

Hauser Károly: a Fövényverem utca 1900 körül (rajz)

1913 elején Nádasi segítségével a Bácskai Hírlap munkatársa lesz Szabadkán. Innen vonul be a monarchia hadseregébe, részt vesz Písemisl ostromában; hadifogságba esik Miska öccsével együtt, és 1917. június 25-én meghal Krasznójarszkban, születésnapján.

Gyóni életműve nem teljes, torzó, félbeszakadt a háború következtében. Nem volt ideje a teljes felismerésig eljutni. Ellentmondásaival és költői hibáival küzdve esett ki a lant a kezéből, rátalált a helyes út elejére, de azon továbbmenni már nem tudott. A hadifogságban megértette a szocialista forradalom korszakalkotó értelmét:

*„Zengjen a völgy és minden dús halom
Forradalom,
Téged szomjuhoztunk eleitől fogva*

*Penészes gőg, úri tivornya
Pince salak, nyomor kohó
Tenálad ágyaz minden arany tárgya
Te kelsz belőle fényvel gazdagon
Forradalom,
Nyomornak, fénynek, lánghajú leánya*

Trórijára a nép visszatér...”

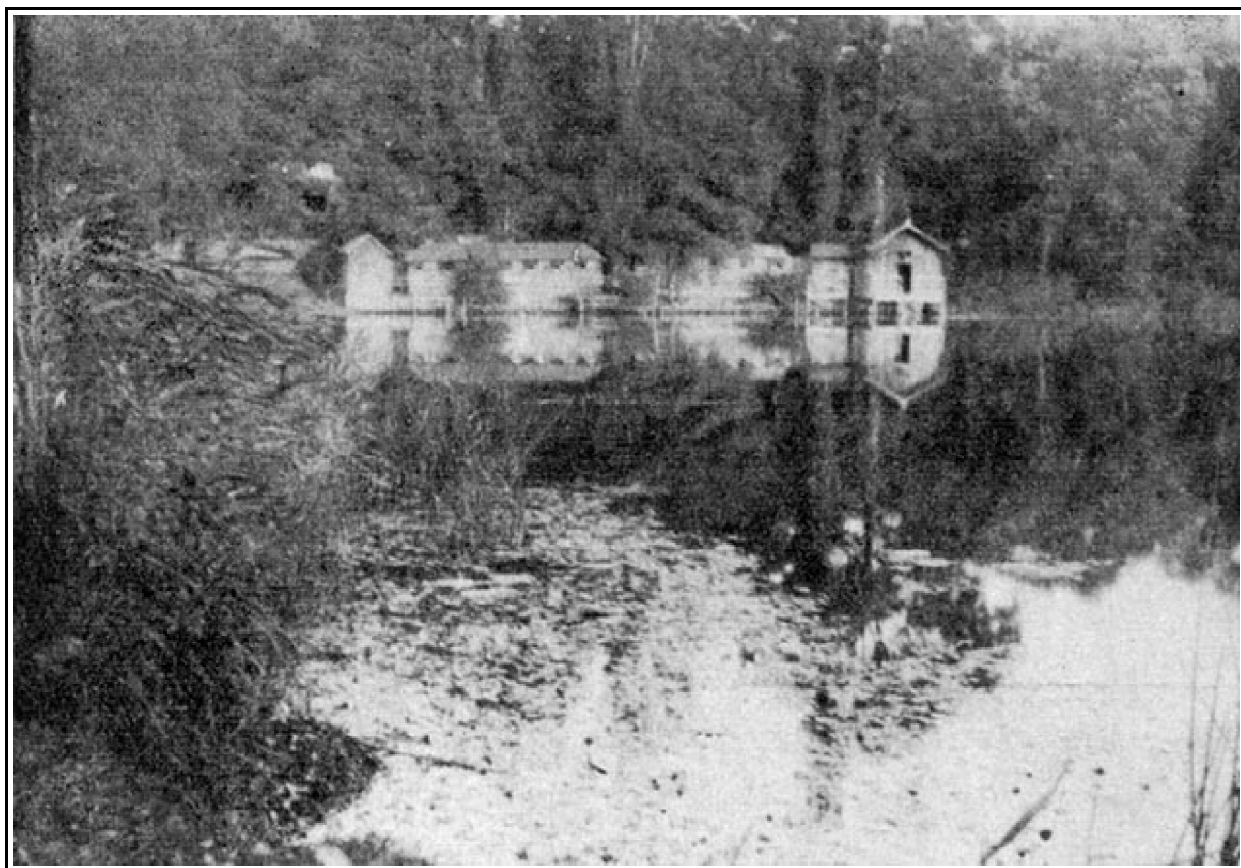
A maga helyét sírversében így jelöli ki:

*„Véres harcok verték fel hírét,
De csak a béke katonája volt.”*¹¹⁽¹²⁴⁾

1963. XVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / László Ernő: Soproni gyógymód a marhavész ellen (1839)

179 László Ernő: Soproni gyógymód a marhavész ellen (1839)

A soproni tanács 1839 legelején hivatalos levelet kapott Bécsújhely tanácsától. A szomszédban ugyanis kezükhöz jutott Kalmár György boltos röpirata, amelyben a marhavész ellen hasznosnak bebizonyosodott gyógymódját közli a világgal. Ez a Kalmár pedig soproni volt és tekintélyes kereskedő hírében állt. Boltját a Szivárványhoz címezte, és valóban akár a cégére, áruinak is sokféle színe volt, a porcelántól kezdve illatszerig. Bécsújhely oly irányban tudakozódott, hogy a soproniak szerint mennyiben megbízható a gyógymód. A soproniak pedig azzal feleltek, hogy városukban megszűnt a járvány, amelynek akkoriban német neve Löserdürre volt (Tanácsjegyzőkönyv 1839; 376. és 605. végzés). A Hazai Tudósítások c. lap is foglalkozott 1829-ben a veszedelmes betegséggel, de még akkoriban nem volt a mai elnevezés forgalomban, pacalfenének nevezték, a betegség lényegét pedig a cikk a „százzrétű gyomor összvesülésé”-ben találta. Kalmár gyógymódja pedig nagyon egyszerű volt, friss kútvízzel kúrálta a beteg barmokat, a maga állítása szerint sikerrel.

A Tómalom 1910 körül

Ha a tanácsi végzés szerint 1839-ben a baj meg is szűnt, újból felütötte a fejét 1850-ben, mégpedig annyira fenyegetően, hogy a dunántúli kerület miniszteri biztosa, Hauer István báró, aki Sopronban, szülővárosában székel, saját aláírásával ellátott négy lapos fólió hirdetményt adott ki, amelyet még egy főállatorvos és a város négy vezető személyisége is aláírt a veszély nagyságának kidomborítására.

Olvashatjuk benne, hogy Romániából 1849-ben áterjedt a baj Erdélybe, onnan meg hamarosan Nagyvárad, Temesvár környékére, majd az egész országra, sőt Alsó-Ausztriára is. A megelőző, tehát Kalmár találmányának idejében dühöngő vérszól is szolgált adatokat az irat: 1828-ban Bukovinából hurcolták be és csak 1840-ben szűnt meg.

Az irat a nyelvészeknek is szolgált olvasnivalót, amennyiben fejtegeti, hogy a fentebb is említett német név nem megfelelő, a Rinderpest volna a helyes. Így a magyar szó sem fedti a betegség lényegét, valóban ma megmosolyognák, ha valaki pacalfenét emlegetne marhavész helyett. A négyoldalnyi okos szó azonban nem tudja eltakarni a szomorú igazságot, amelyet a 4. lapon olvashatunk: Was das Heilverfahren bei der Rinderpest anbelangt, muss man leider offen gestehen, dass bis jetzt kein Verlaessliches [180](#)ermittelt wurde.” Azaz eddig még nem sikerült megbízható gyógyszert találni. Még némi soproni büszkeséggel olvashatjuk a folytatásban, hogy az egyszerű és olcsó vízkúra még legjobban vált be. A soproni keltű, 1850. október 9-én kiadott nyomtatvány a Liszt Ferenc Múzeum adattárában van. Arról persze, hogy a vízkúra Kalmár György gyógymódja révén tört utat magának, vagy mások is rájöttek, az állatorvosi

tudomány történetének ismerői tudnának csupán felelni.

1963. XVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Cs. E.: A gyermek Liszt Ferenc kérdéses aradi hangversenye

Cs. E.: A gyermek Liszt Ferenc kérdéses aradi hangversenye

Az 1823-as esztendő jelentős Liszt életében. Április 14-én játszott Beethoven előtt, aki a hírek szerint homlokon csókolta, május elsején hazája fővárosában, Pesten mutatkozott be és május 19-én magánkörben adott hangversenyt. Jóllehet már 1820-ban nyilvánosan játszott Sopronban, azt megelőzően Bádenben és Kismartonban, sőt Bécsben is már 1822-ben szerepelt nagy sikerrel, mégis az 1823-as évet tartották később pályakezdetének és 1873-ban ünnepelték annak 50. évfordulóját.

Az 1823-as év eleje azonban talán még egy nagyobb művészkörutat is hoz, amelyről eddig nem esett szó a Liszt-irodalomban. Ugyanis Jancsó Benedek, jónevű helytörténész a következő című munkájában Aradvármegye és Arad szabad király város monográfiája (1895. II. kötet 824. lap) ezt írja: „Talán nem tévedek, ha Aradon a műzene iránt való lelkesedés fölkeltését Liszt Ferencnek tulajdonítom. A még csak 12 éves Liszt 1823 februárjában Aradon is hangversenyt rendezett. Az ifju Vásárhelyi János már ekkor elragadtatással szólt róla:

*„Amphion erdüket s Arion bájolta Balénát,
Mozart és Haydent szertecsodálta világ.
Hát te, magyar, kit bájol hangod s most ki csodáljon?
Légyen elég, ha magyar lant koszoruja fedez.”*

Jancsó szerint a vers szerzője kevéssé ismert, 1800-ban született, 1843-ban halt meg; annak idején almanachokban szerepelt neve több vers alatt. Legtöbb munkája kéziratban maradt és mint a közölt vers, az aradi líceum könyvtárában lappang. Szinyey a Magyar írók lexikonában említ egy költői hajlandóságú Vásárhelyi Jánost, aradi alispán fiát, aki később maga is alispán lett. Valószínűleg azonos azzal a költővel, aki Lisztet versével tisztelte meg.

Mindenesetre gondolkodóba ejti az embert, hogy Liszt Ádám, a mester apja, aki annyira féltette a gyermeket, télvíz idején Bécsből ily messzi útra vállalkozott volna. Nyilván más útbaeső várost is felkerestek, ha tényleg Aradig merészkedtek, de eddig nyoma ennek nincs. Liszt valóban járt Aradon: 1846-ban, mikor Oroszországba indult, november 6-án és 10-én hangversenyzett. Akkor azonban Jancsó tanúsága szerint Vásárhelyi nem élt, de az aradi poétai lelkek megtalálták az utat Liszthez, dicsőítő verseket nyomattak és a hangversenyek alkalmával szétszórták. (Somsich: Liszt Ferenc élete. Bp. 1925. 206. lap).

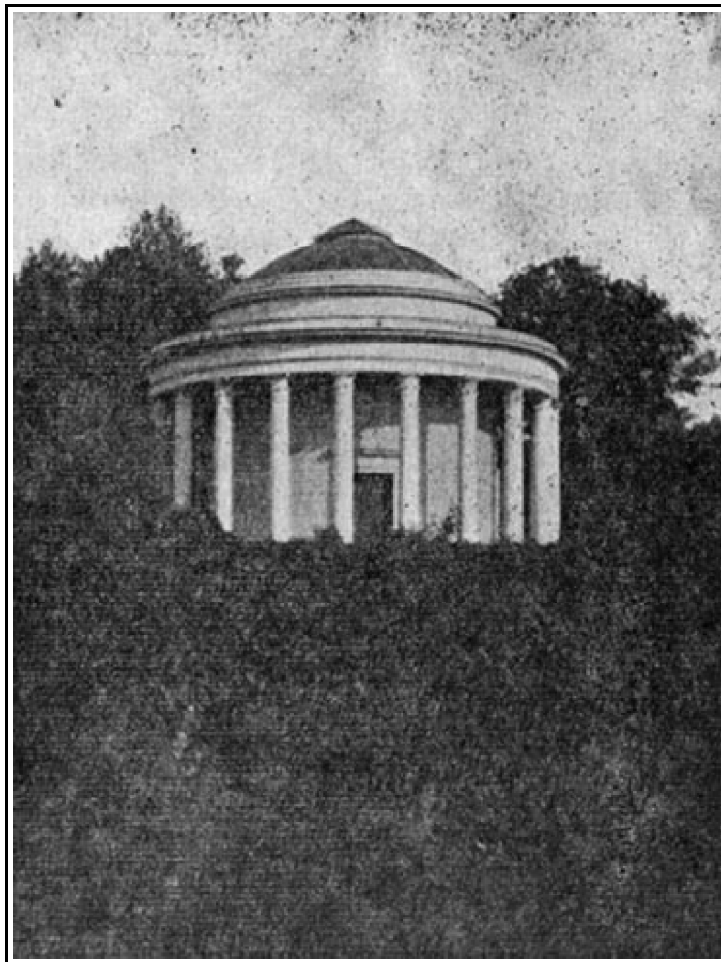
1963. XVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / László Ernő: Egy soproni születésű természetrajzos a 19. század első felében

181 László Ernő: Egy soproni születésű természetrajzos a 19. század első felében

A SSz kisebb-nagyobb cikkeiből mindjobban kirajzolódik a soproni természetrajzi gyűjtés képe is. Az

alábbiakban a sort megtoldjuk egy budai botanikussal, aki azonban az idézett forrás szerint soproni születésű volt. A Hazai és külföldi tudósítások című lap 1827-ben, 17. számában, a 136. lapon ezt írja: „PREYS Mátyás Sopronyi fi, Budai Polgár, és Fűvek gyűjtője, a ki az utóbbi Francia háboruban a közös armádának kiszolgáltató Orvosi növények által a Szövetséges Fejedelmek megalégedését annyira megnyerte, hogy nem csak a mi felséges Királyunktól, hanem az Orosz Tsászártól, és Burkus Királytól arany emlék pénzekkel megjutalmaztattnék; mostanában édes Hazájának, de különösen a Lovakat kedvelő Hazafitársainak nyilvánosságos hasznára, már régebben feltalált, s számos próbák által hasznosnak ösmértetett Ló porát különösen az annyira ártalmas Tüdő Gyulladás elkerülésére, és annak, valamint egyéb belső Ló betegségek kigyógyítására, tovább terjeszteni kívánván, arrul bővebb Tudósítását mai Ujság levelünkhöz kaptsoljuk. A Ló por önn pakéhákban 24 lat számra lepetsételve, 1 forinton ezüstben árultatik.”

Preyss tevékenysége tehát nem szorítkozott szülővárosára. Egyébként Thirring Gusztáv Sopron házai és háztulajdonosai c. könyvében (1941) a 87. lapon szerepel a Preyss Mátyás név, 1798-ban a mai Rákóczi utca 41, a csinos Két mór ház mellett (Spitzer ház) álló épület volt egy Preyss Mátyásé felerészben, de már 1810-ben nem szerepel ez a név. Lehet, hogy botanikusunké volt, és mivel a közben már nagy erővel folyó francia háborúk idején előbb említett tevékenységét fejtette ki, eladta.

1963. XVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

182 SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

1963. XVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / A Liszt Ferenc Múzeum működése 1962-ben

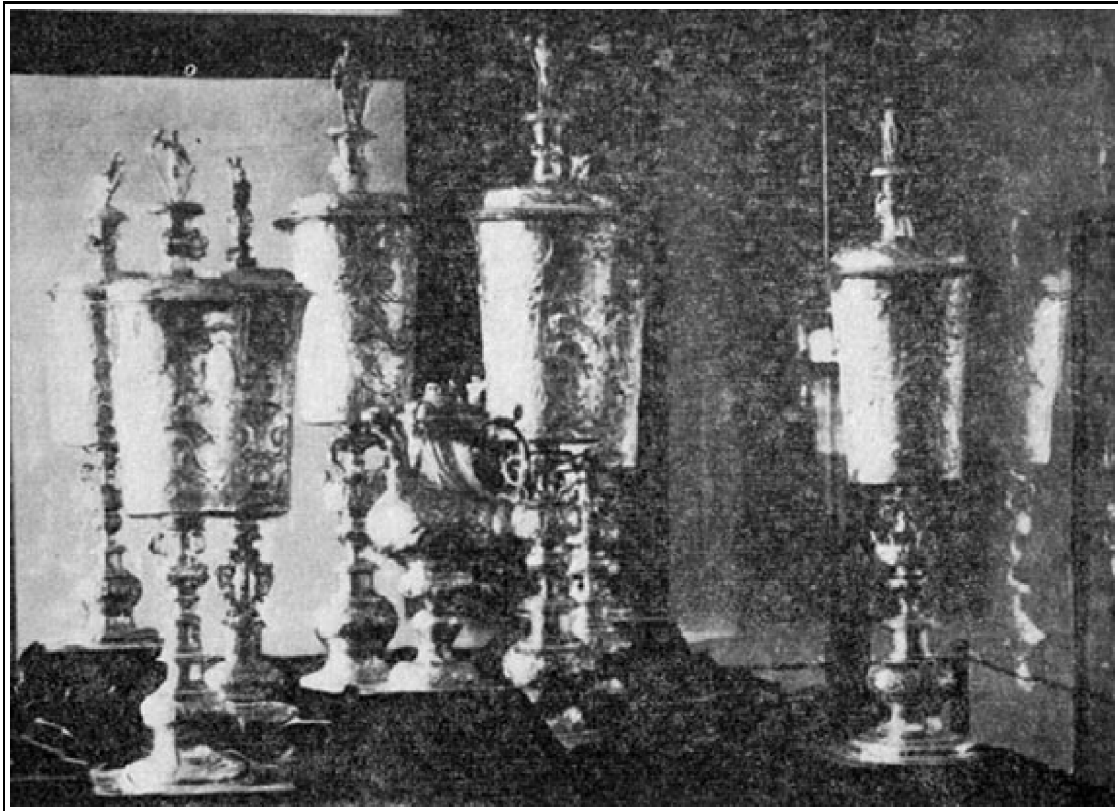
A múzeum vezetősége: A Liszt Ferenc Múzeum működése 1962-ben

Múzeumunk életében nagy változást hozott az 1962-es év: állami kezelésből megyei kezelésbe került át. Ez természetesen bizonyos zökkenőkkel járt, főleg pénzügyi kérdésekben, de kialakult a hónapok folyamán a remény, hogy különleges viszonyaink megismerése után új hatóságunk részéről is megkapjuk azt a megértést és támogatást, amelyben 1951-től fogva a Művelődésügyi Minisztérium részesítette intézetünket.

A munka objektív akadály a Fabricius-ház bizonytalan sorsának kérdésében gyökeredett. A gyönyörű középkori és kitűnően helyreállított épület rendeltetéséről csak júniusban történt meg a végleges döntés, viszont már hónapokkal előtte odaköltöztettük a régészeti anyagot. A régi házban eképpen megüresedett helyiségeket tatarozni kellett és újból rendezni; emiatt a múzeumot márciusban, majd májusban és júniusban összesen 45 napig zárva kellett tartanunk. Az említett döntést követő második héten kezdődtek a Soproni Ünnepi Hetek, az állandóan emlegetett Fabricius-házban valamit mégis kellett mutatni, és így a Művelődésügyi Minisztérium jóvoltából a Szépművészeti Múzeum barokk kép- és szoboranyagot, a Nemzeti Múzeum pedig régi díszruhák mellett leküldte az ún. Rákóczi-aranykincseket. Így takaros kiállítás fogadta Sopron vendégeit. A nagy szállítási költségek miatt ez a kiállítás augusztus 21-ig itt maradt. Összesen 15 000 látogatója volt. A végleges kiállítás a Fabricius-házban csak 1963 tavaszán nyílik meg.

A régi házban július elsején nyílt meg az új rendezés. A régészet helyén egy helyiséget kapott a

színháztörténeti és zenetörténeti anyag. Persze a színháztörténet, amely Sopronban a 15. század elejétől számítódik, csak főbb vonásaiban nyerhetett bemutatást. Ez alkalommal, Sopron megyei vonatkozásai miatt, Elssler Fanny világhírű táncosnő emlékeiből is adtunk mutatót. A zenetörténeti anyagban természetesen nem feledkezünk meg a híres Stark-virginálkönyvről (1689), de főleg Haydnra és Goldmarkra voltunk tekintettel, egyúttal kiállítottuk azt a gazdag anyagot, amelyet múzeumunk nagy amerikai mecénása, a soproni származású Scholtz János ajándékozott legújabbban. A második helyiség, a hajdani római terem, teljességgel Liszt Ferenc emlékezetét szolgálja. 1947-ben csak egy falrészlet jelezte Liszt soproni kapcsolatait, az idők folyamán tehát elértük, hogy egy tekintélyes nagyságú helyiséget teljesen Liszt-emlékekkel tölthetünk meg. Itt is első ízben mutathattunk be Liszt-kézírásokat Scholtz János ajándékából. Végre egy harmadik helyiséget a soproni iparművészet egyes ágainak bemutatására szántunk, egy tárló ötvösműveket mutat be, köztük Kuhn Gottfriednek, a legjelesebb soproni ötvösnek számos darabját a 18. század második feléből, egy-egy tárló az ónöntők, könyvkötők és a habán fazekasok munkáit viszi a látogatók elé. A hajdani képes szoba a soproni munkásmozgalom emlékeit tárja fel az 1830-as évektől kezdve a felszabadulást követő évekig, fő tekintettel az 1919-es vértanúkra. A képes szoba anyagát szeptemberben az átriumba vittük át, ahol kitűnő megvilágításban [184](#) mutatja meg a soproni festőművészet és grafika fejlődését 1850-től 1945-ig. Több hely lévén, számos eddig nem mutatott munka is kiállításra kerülhetett. Mielőtt ez az átrendezés megtörtént, az átriumban rendeztük meg a 81. külön kiállítást Horváth József grafikai munkásságának bemutatásával.

[183](#)A Fabricius ház nyitó kiállításából: a Rákóczi-kincsek. Adorján A. felvétele.

A Fabricius ház nyitó kisállításából. (Adorján A. felvétele.)

Az egész emeleti rész az új rendezésben a néprajzi anyag bemutatását szolgálja. Ismét bemutatásra került – új helyiségben – a kapuvári szoba restaurált állapotban. A folyosón korszerű tárlókban a Sopron megye népművészete c. kiállítás nyílt meg, amely magába foglalja a fazekasok, hímző asszonyok (rábaközi hímzés, hőveji fehér hímzés, „tót” hímzés) és faragó pásztorok művészi értékű emlékeit. Az alagsorban ismét felállításra került a kovácsműhely.

A régi ház együttesen a Lásbas-házzal szép látogatottságnak örvendett: 28 133 személyt mutattunk ki, 1961-hez képest csak 1%-os a növekedés, de tekintetbe kell vennünk a 45 napos szünetelést.

Gyűjtőmunka tekintetében említést érdemelnek a régészet terén a következő ásatások és leletek: Fertőszentmiklós mellett két bronzkori (gátai kultúra) csontváz került felszínre, bronz ékszerekkel és egy törrel. Oslói határában egy homokbányában újabb kelta sírokat tártak fel, bennük aránylag sok edény, bronz- és fakarperec, fibula, vaslándzsa és kés volt. Újkéren az országúttól délre római kori falak törmelékeit hozta fel a mélyszántás. Csepreg határában Szakony felé későrómai csontvázast sírokat találtak. Röjtökmuzsaj határában a középkori Muzsaj falu templomának és a körülötte levő temető helyét sikerült megállapítani.

A néprajzi anyag gyarapításában ez évben is jelentős helyet kapott a német és horvát nemzetiség, tekintve,

hogy tárgyi emlékeiket egy-egy szoba-belsőség megszerzésén túl 1945 előtt nem gyűjtötték. E gyorsan pusztuló anyagból viseleti darabokat, a kópházi horvát tyukászok felszerelését vásároltuk meg. A kisipari műhelyek száma egy teljes felszerelésű kefekötő műhellyel szaporodott, Tolnai Ferenc volt tanácselnök helyettes ajándékából. A gyűjtőmunkát átmeneti pénzügyi nehézségek akadályozták. Múzeumunk a Nemzeti Múzeumnak egy teljes kádárműhelyt szerzett meg.

A képzőművészeti anyagot vétel útján Kokál Károly soproni festő egy olajfestményével gyarapítottuk, Fabricius Endre főtanácsos pedig egy kisebb Steinacker arcképet ajándékozott. Ugyanő az iparművészeti anyagot is hathatósan gyarapította szép régi kerámiákkal, továbbá családjára vonatkozó számos emléktárgyat adományozott. Megkaptuk a volt Testvériség Munkásdalárda zászlaját és ivókürtjét. Horváth László kárpitos két szép biedermejer karszékkal örvendeztette meg a múzeum vezetőségét. Adattáraink is szépen gyarapodtak, ki kell emelnünk Fabricius Endre ajándékát, családjának az 1840-es évekből való latin és magyar nyelvű krónikáját.

Fényképanyagunk 1423 darabbal gyarapodott, itt nagy segítséget kapunk restaurátorunk részéről, aki ügyes fényképész. Könyvtárunk 264 darabbal bővült.

A múzeum parkja az 1484-ből származó hatalmas Pék-kereszt felállításával – a Műemléki Felügyelőség jóvoltából – elsőrangú dísszel lett szebb.

A múzeum tudományos dolgozói számos tudományos és ismeretterjesztő előadást tartottak Sopronban, Kapuvárott és a fővárosban. Ezek együttes száma 14, a megjelent tudományos cikkek száma 17, elkészült, de nem jelent még meg 4, valamint itt említendő 11 ismeretterjesztő cikk és rádió-előadás. A múzeum régésze akadémiai megbízásból ásatásokat végzett Veszprém, Vas és Borsod megyében őskori földvárak, illetve középkori vasolvasztó telepek után kutatva. A néprajzos berendezte és vezetővel látta el a pápai kékfestő múzeumot.

1963. XVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Faller Jenő: A Központi Bányászati Múzeum 1962. (ötödik) évi beszámolója

185 Faller Jenő: A Központi Bányászati Múzeum 1962. (ötödik) évi beszámolója

1962-ben tovább folytattuk gyűjtő-, rendszerező- és feldolgozó munkánkat.

Gyűjtő munkánkat elsősorban a Középdunántúli Szénbányászati Tröszt bányáinak területére terjesztettük ki, s annak legnagyobb pozitívuma, hogy sikerült megmentenünk az ajkai Armin-aknai, 1903 gyártási évű Schlick-féle, kéthengeres, 70 lóerejű, gőzerővel meghajtott aknaszállítógépet. Ez a hazánkban egyedülálló gép helyben marad, az aknatoronnyal és szállítókasokkal együtt. Gépházát fejújítás után helyi, ajkai bányászati emlékekkel rendezzük be s mint múzeumunk tartozékát az ezévi múzeumi hónap (október) keretében adjuk át rendeltetésének.

Ettől eltekintve kiszállásaink során több, értékes műszaki emléket, írásos anyagot és rajzot sikerült begyűjtenünk. Gyűjtésünket kiterjesztettük a képzőművészet területére is s szereztünk több bányászati vonatkozású képet és szobrot.

További munkánkból kiemelhetjük, hogy szakminisztériumunk, a Nehézipari Minisztérium segítségével múzeumunk anyagából a Képcsarnok Vállalat (Budapest, V., Szép utca 5.) megjelentette 14 „nagy” bányászunk rézmetszetű portréját s 14 rézmetszetű rajzot adott ki a magyar bányászati technika fejlődéstörténetéből. Mindezek anyagát a grafikusművészek irányításunk mellett, múzeumunkban gyűjtötték össze s a képek zsűrízését is múzeumunk vezetősége végezte.

Ebben az évben egyébként felújítottuk múzeumunk épületének udvarát s hiányos tetőzetét. E munkálatokra 55 ezer Ft-ot költöttünk.

Tovább gyarapítottuk gyűjteményünk anyagát s leltárunk 669 darabbal, tárgyi emlékekkel, géppel és könyvvel gyarapodott.

Múzeumunk látogatottsága az 1961. évhez viszonyítva 10,5%-kal emelkedett, s látogatóink közül ez évben sem maradtak el a bányák dolgozói. Így számos más, üzemi és gyári látogató mellett a tatabányai-, nógrádi-, borsodi-, pécsi-, komlói- és középdunántúli szénbányászati trösztök s hozzájuk tartozó üzemek dolgozói, mérnökei és technikusai jegyezték be nevüket vendégekönyvünkbe. Emellett 18 tudományos intézet, egyetem, főiskola és technikum tanárai, hallgatói és dolgozói fordultak meg múzeumunkban s számos gimnázium és állami általános iskola növendékei tanulmányozták gyűjteményünket, a nagyszámú külföldi látogató mellett.

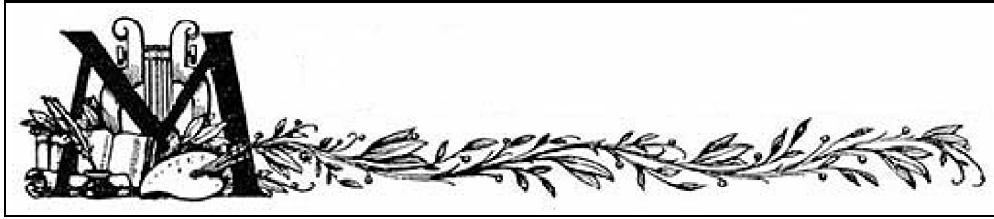
Megemlíthetjük még, hogy múzeumunk anyagából 1962-ben a napi sajtóban, különböző szemlékben és szaklapokban 15 tanulmányt publikáltunk, ezenkívül múzeumunkról 14 rövidebb-hosszabb beszámoló látott napvilágot a sajtóban.

A tudományos munkával kapcsolatban közölhetjük azt is, hogy a Nehézipari Minisztérium anyagi támogatásával a múzeum vezetője és adminisztrátora 1962 októberében 14 napos bányásztörténeti kutató munkát végzett a Szlovák Állami Központi Bányászati Levéltárban, Selmecebányán.

Befejezésül szólunk arról, hogy múzeumunk az 1962. év októberében lett 5 éves, amiről a sajtóban is beszámoltunk.

Múzeumunk 5 évvel ezelőtt azzal a céllal nyitotta meg kapuit, hogy megismertesse bányászatunk technika-történetét, elsőségeit, a szakma úttörő példaképeit, hogy a múlton keresztül szolgálja a mát s bemutatott anyagával megbecsülést és elismerést biztosítson a bányászatnak s a bányászat dolgozóinak.

Az eltelt 5 év alatt múzeumunk maradéktalanul megvalósította célkitűzéseit, emellett a bányászati technika fejlődéstörténetének olyan tudományos nyilvántartó és adatszolgáltató szerve lett, melyet a bányaműszaki történetírás európai nevű reprezentánsai keresnek fel s merítenek gazdag anyagából.

1963. XVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK

186 MEGEMLÉKEZÉSEK

1963. XVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Divéky József 1887–1951

**Csatkai Endre: Divéky József
1887–1951**

1945 nyarán egy múzeumbart keresett fel azzal, hogy Divéky József, igen híres grafikusművész itt él Sopronban, szélütöten, nyomorúságban tengődik és metszeteinek eladásából éldegél, segíteni kellene rajta: vásároljon a múzeum tőle. Igaz, hogy a második világháború utolsó szakasza sok idegent sodort városunkba, mégis hihetetlennek tűnt fel előttem, hogy éppen Divéky vetődött volna ide; azt feleltem tehát, hogy ha majd a munkáit meglátom, kiderül, hogy tényleg a neves művésztől van-e szó. Pár nap múlva egy igen idős asszony állított be hozzám, valóban egy nagy csomó kőrajzzal, rézkarccal, köztük általam is jól ismert grafikával. Az öreg asszony a művész édesanyja volt, akinél béna fia meghúzta magát.

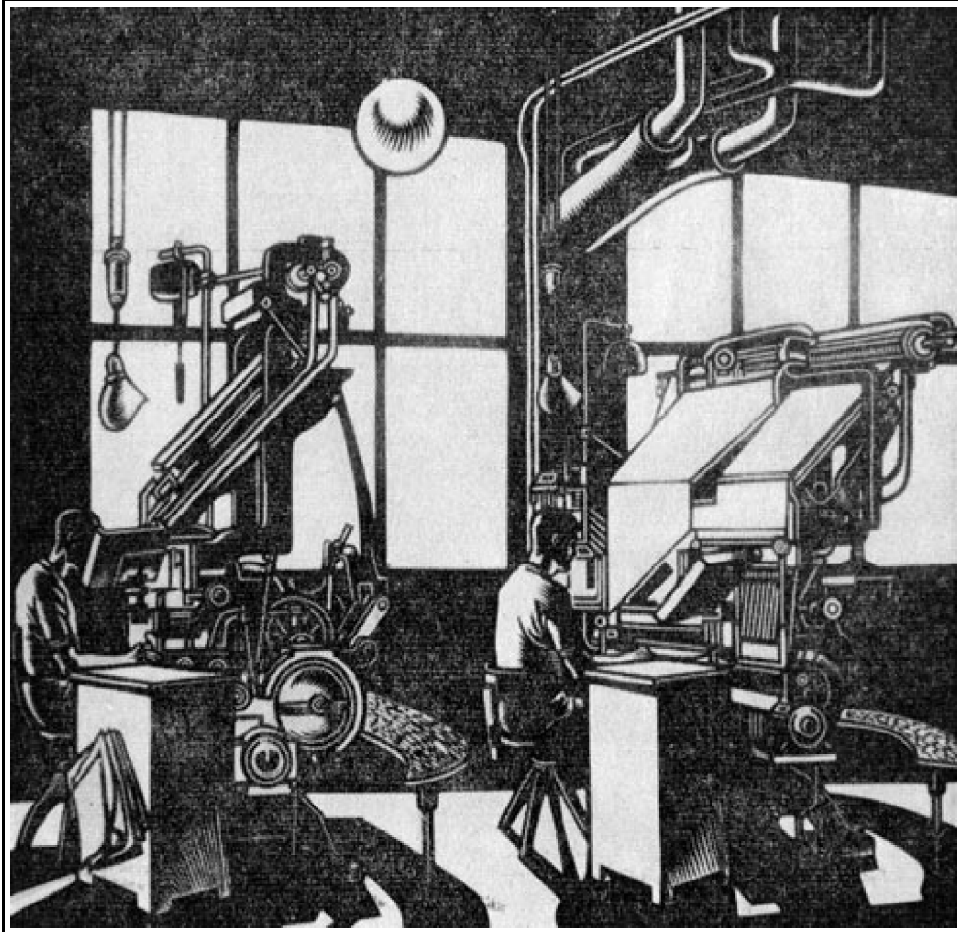

Divéky: Önarckép. Liszt Ferenc Múzeum

187 Természetesen azonnal vásároltam a múzeum számára metszeteket, amennyire persze a háborús károsodást szenvedett intézménytől telt és felhívtam a műbarátok figyelmét a mesterre. Magam is sietve tisztelegtem nála. Az akkori Esterházy (ma Wesselényi) utca 9. számú házban, udvari szobában lakott igen csekély nyugdíjban részesülő anyjával, aki már régebben ott kapott lakást. Rendkívül művelt volt a művész, és a hamarosan köréje seregülő műbarátok és soproni grafikusok áhítattal hallgatták életrajzát és fogadták hasznos útmutatásait.

Divéky József 1887. szeptember 28-án született a Pest megyei Farnoson. Atyja minisztériumi tisztviselő volt, és mint ilyen Bécsbe került 1892-ben, valamelyik közös minisztériumba. Divéky tehát nem járt magyar iskolába, mégis a legzamatosabb magyar nyelven szólt, mert édesanyja évtizedes bécsi tartózkodása alatt sem volt hajlandó megtanulni németül többet, mint egy pár közhasználatú szót. A családban tehát mindenkor a magyar szó járta. Művésziünk a bécsi képzőművészeti akadémián kezdte tanulmányait, majd átment az iparművészeti főiskolára ugyanott. Akkoriban virágzott a Wiener Werkstaette nevű művészeti társulás, Divéky is szorgalmasan dolgozott velük. Közben katonasorba lépett, de nem volt kedve az osztrák ármádiában szolgálni, megszökött Svájcba; ott hamar megismerték, illusztrátor lett. Még az első világháború előtt Belgiumba költözött. Ott bábszínházat alapított, maga faragta, festette, ruházta a bábuit; a gondolata az volt, hogy így teszi általánosan ismertté Pergolesi és Mozart kis operáit, azonban belebukott a vállalkozásába. Belgiumot 1914 nyarán megrohanták a németek,

nem volt maradása, hazajött; most mint katonaszökevényt a frontra vitték, meg is sebesült, de bár mint művész eléggé ismert volt, csak katonai műszaki rajzokra fogták. A gyomai Tevan nyomda azonban foglalkoztatta és vele illusztráltatta a Ludas Matyit és a Peleskei nótáriust. A világháború befejeztével ismét Svájcba ment ki.

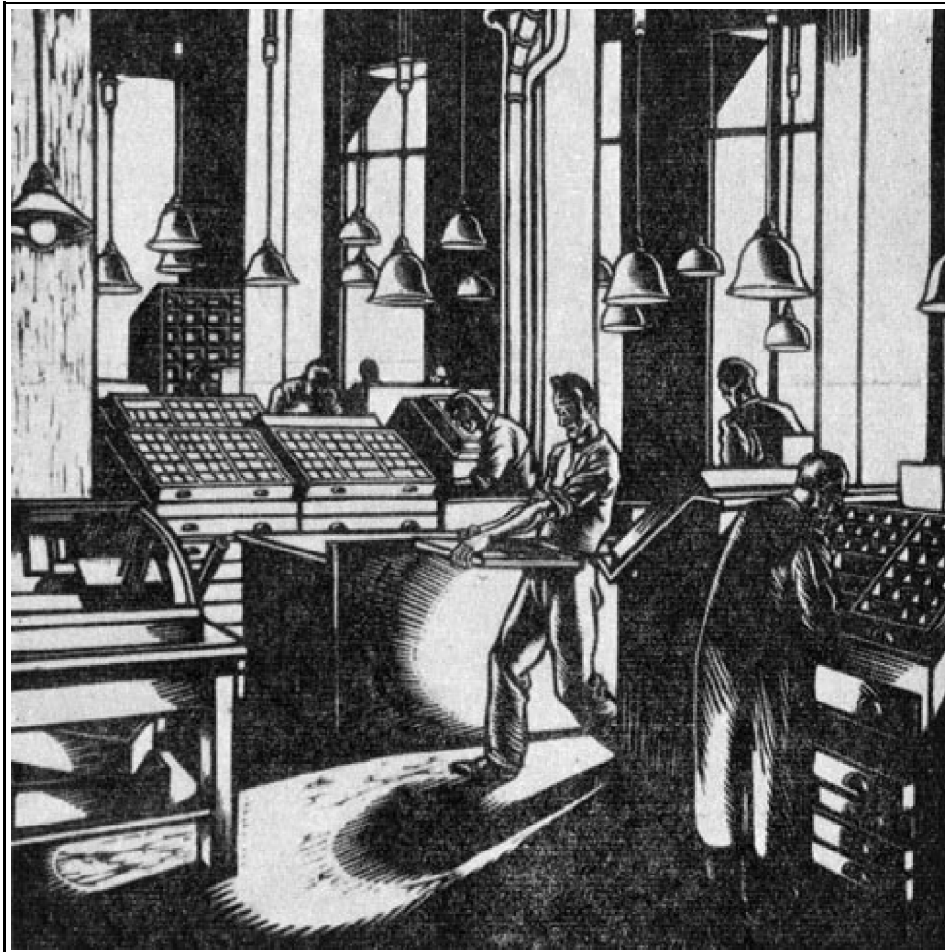
Divéký: Nyomda

Nagy kiadók és nyomdák foglalkoztatják, közel jut a munkásmozgalomhoz, az illusztrálás pedig a legnagyobb világirodalmi remekkel ismertette meg, ábrázoló ereje egyre mélyült, míg kezdetben csak vonalainak csodálatos könnyű vezetése [188](#)érdekelte. Gogol Holt lelkek című regényének illusztrációi különösen nagy hatást tettek. Különböző technikákkal készít rajzokat Goethe Faustjához. Magas művészi szintre emeli a plakátot és nagy sikerrel alkalmazza erre a célra a linómetszetet. Állásfoglalása mind tisztább a világ sorával szemben. A Haláltánc-ciklus bátran hirdeti megvetését kora társadalmával szemben, amint perverzítésbe, tülekedésbe merülve halad a végső pusztulás irányába.

Magyarágát nem tagadta meg soha. Ahol alkalma nyílt, honfitársaival állított ki. Egyébként arcképeket is festett, sőt van freskója is: Svájcban munkásokról alkotott falképet.

Itthon nem feledték a nevét, de figyelték a fasiszta Németországban is. Varsó barbár elpusztításának hírére egy hatalmas grafikai lappal válaszol. Az Iparművészeti Főiskolára több ízben is meghívták tanárnak.

Nehezen határozta el magát, 23 év alatt otthonosnak érezte magát Svájcban, mégis 1941-ben, bízva az újabb meghívásban, útnak eredt, azonban a kinevezésből semmi sem lett. Barátjánál, Gergely Ödönnél húzta meg magát, csak alkalmi grafikák készítésével tengődött, amelyekkel a baráti kör próbálta ellátni. Egyetlen könyv-illusztrálásra kapott csak rendelést, Csokonai Vitéz Mihály Dorottájához készített kitűnő metszeteket. Gergely Ödön megbízta egy nagyobb lap elkészítésével, amely Ady Endre „Intés az örökhöz” c. költeményének lett volna az illusztrációja, de egyúttal vészkiáltás a faszizmus ellen. Amúgy sem talált kellő szavakat a hazai állapotok megbélyegzésére, besúgták, és kormányzósértés miatt 1943/44 telén félévre bebörtönözték.

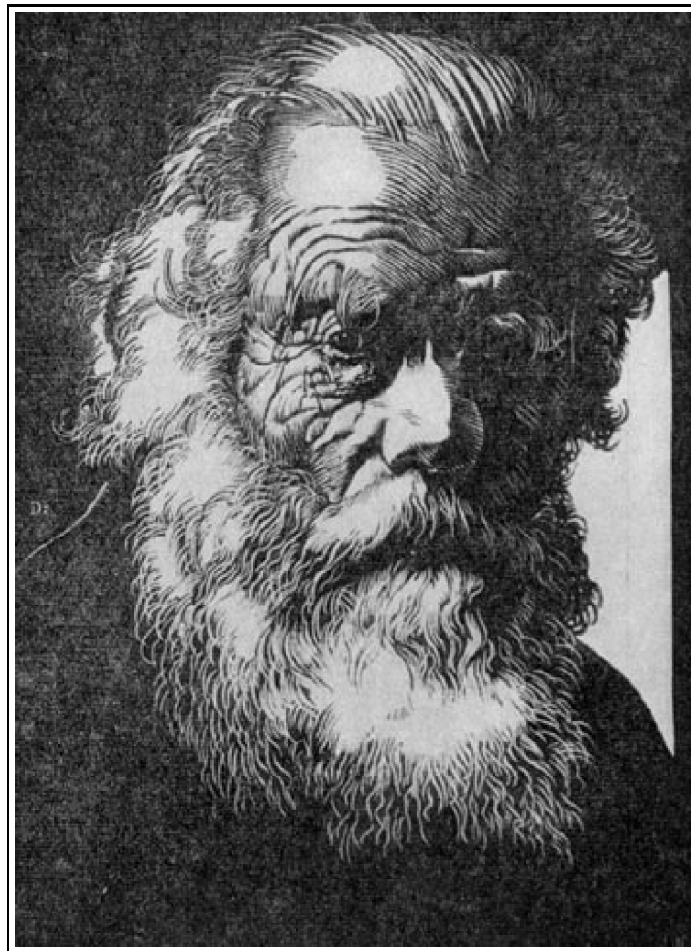

Divéky: Nyomda

Gergely Ödön értesít egy hozzám intézett levélben további kálváriájáról. Kitöltve a börtönbüntetést, trombórist kapott, a Rókus kórházba került, onnan teljesen munkaképtelenül elbocsátották, és így ismét Gergelyéknél lakott, míg Budapest sorsát is megpecsételte a háború, és a művész Sopronba menekült az anyjához, aki Bécsből odaköltözött, mikor külföldre a magyar állam nem fizetett tovább nyugdíjat.

Városunkban akkor még megvolt a kisgrafika-gyűjtők csoportja és tagjai hamarosan megvásárolták Divéky készleteit, sőt két ízben fametszetes karácsonyi [189](#)köszöntő lapot is rendeltek nála. Hanem hát mély fájdalommal kellett látni, hogy a mester hajdani művészetének árnyéka sincs már meg. A betegség

megebénította a kezét; mire a teremtő gondolat az idegpályán bénult ujjaihoz érkezett, nehézkes kemény rajz telt ki csak azoktól. Így is készített még néhány exlibriszt: Nováki Gyula, a Ruhmann család, Kótai Albert, Csipkés Kálmán és mások is megbízták. Igyekezett pályázatokon részt venni, de gyengén sikerült munkáival leszorult. Tervezett egy arcképsorozatot: Gorkij, Lenin, Sztálin képmását meg is alkotta, azután az is elakadt. Amikor hírért vette, hogy a bábjátékot feltámasztják, azonnal tervezgetéshez látott. Ott sem sikerült ajánlkozása. Hasztalan próbált grafikus kurzust rendezni, nem akadtak tanítványok. Lassan elmaradtak a rendelők, majd az ismerősök, csak a szorosabb barátok vették körül, de azok is csak nehezen tudtak bajain segíteni. Kívánt po. tolokocsit, hogy néha szabad levegőre is juthasson, mert lába már nem bírta; megszerezték neki, akkor nem volt, aki tolja, hiszen édesanyja is túl volt a 80-on már. Lakásukba társbérletet vettek, szerencsére igen jólelkű embereket, ők ketten egy tűzfalra néző szobácskában húzták meg magukat és ketten éltek a szegényes özvegyi nyugdíjból. Mikor 1951-ben az öreg asszony ágynak esett, a társbérlet gondoskodtak róluk.

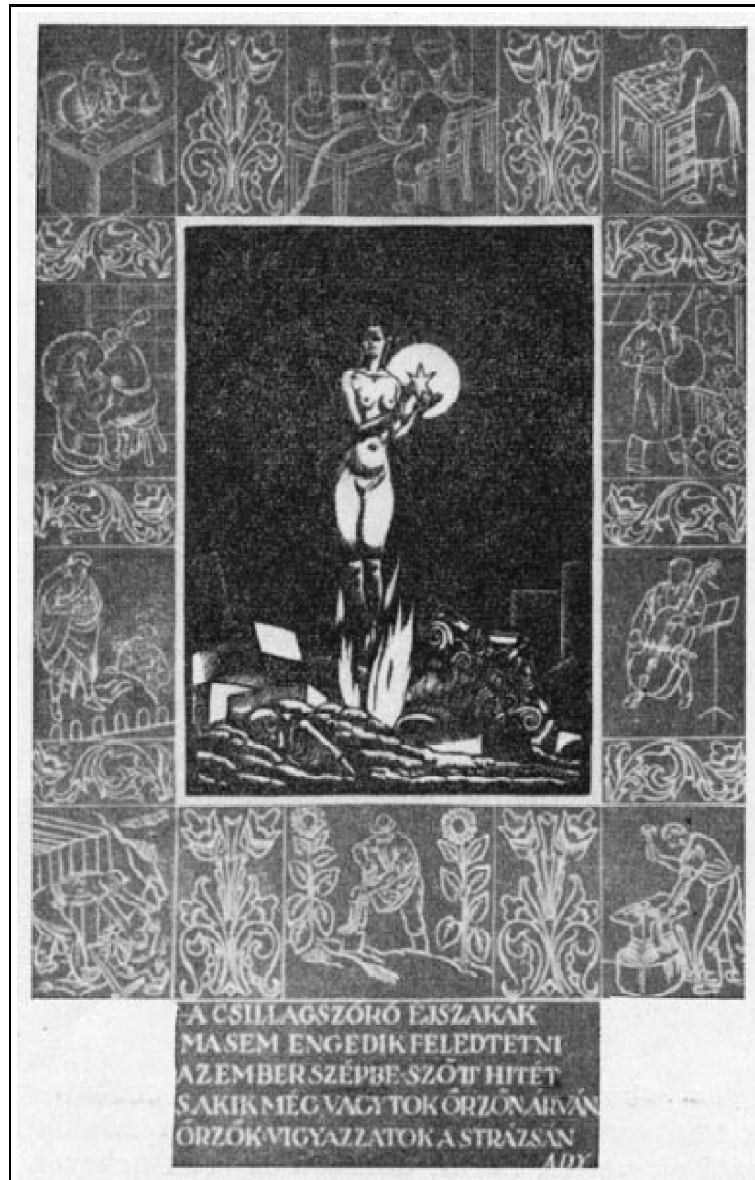

Divéky: Arckép

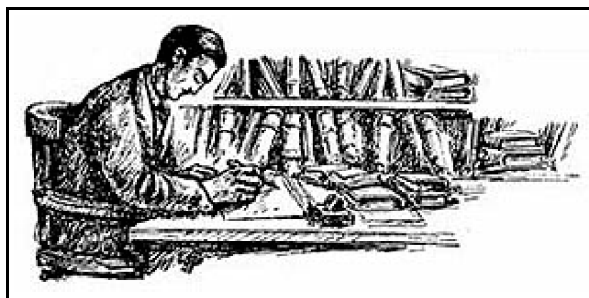
1951 szeptemberében meghalt az özvegy. A baráti kör nagy gondban volt, és már korábban kieszték, hogy a művészt a szociális otthonban helyezik el, amiről csak a temetés után beszéltek: Divékynek nem volt ellenvetése, de másnap 1951. 190szeptember 9-én reggel a szomszédok holtan találták, szívgörcs ölte meg.

Két nappal később édesanyja friss sírjába helyezték nyugalomra.

Egy évvel később, 1952-ben, a soproni Liszt Ferenc Múzeum emlékkiállítással igyekezett leróni hálóját a haladó szellemű, vértanú művész iránt. Még egyszer sikerült összegyűjteni könyveit és képeit, és így még fájdalmasabbnak tűnt fel a művész nagyságával szemben életének kálváriajárása.

Divéky: Háború és béke

1963. XVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / AZ OLVASÓ KÉRDEZ – AZ OLVASÓ KÖZÖL

191 **AZ OLVASÓ KÉRDEZ – AZ OLVASÓ KÖZÖL**

1963. XVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / AZ OLVASÓ KÉRDEZ – AZ OLVASÓ KÖZÖL / 44. Ki volt Marsigli?

Czuczor Ernő: 44. Ki volt Marsigli?

A soproni útikalauznak a Lenin körüti Füredi-házzal kapcsolatos megjegyzése azt is említi, hogy 1685-ben itt Sopronban írta Marsigli Luigi a feketekávéről szóló értekezését. Ki volt ez a Marsigli és milyen körülmények között készült ez az értekezés, s miért éppen Sopronban? Hol lehetne az értekezésről bővebb adatokat találni? Feketekávés világban élünk, sokunkat érdekelne ennek a soproni érdekességnek az ismertetése.

1963. XVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / AZ OLVASÓ KÉRDEZ – AZ OLVASÓ KÖZÖL / 45. Marsigli soproni szereplése.

Cs. E.: 45. Marsigli soproni szereplése.

Marsigli Lajos Ferdinánd mindenhez értő olasz mérnök volt, akiről minden magyar lexikon értesít, hogy részt vett 1686-ban Buda ostromában, majd a karlócai béke után ő vezette a határmegállapítás munkálatait, közben tanulmákkal való kapcsolatairól Borsody–Bevilaqua és Mazsary Béla következő című munkájában olvashatunk: Pest-Budai kávéházak. 1935. 1060–77. lap. Ezek szerint Marsigli 1683-ban részt vett Bécs ostromában, ott török fogságba esett, megszabadulva I. Lipót ezredesnek nevezte ki és pihenőre Sopronba küldte. Valószínűleg azonban azért került ide, mert 1685-ben Lothringeni Károly itt készítette elő Budának a következő évre tervezett ostromát; a mai Kossow-házban lakott. Marsigli 1685-ben itt írta *Bevanda Asiatica* címmel könyvét a kávé természetrajzáról és főzési módjáról, fogsága idején szerzett tapasztalatai alapján. Címének magyar fordítása: Az ázsiai ital. Ezzel a magyarországi kávéfőzésről írván, Marsigli elsőnek jelenik meg a kávé nagy bibliográfiájában.

1963. XVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / AZ OLVASÓ KÉRDEZ – AZ OLVASÓ KÖZÖL / 46. Az 1553-as soproni országgyűlésről

Több idegenvezető: 46. Az 1553-as soproni országgyűlésről

Sopronban köztudomás szerint öt ízben volt országgyűlés. Ezek közül gazdag irodalma van az 1681-esnek (Zsilinszky Mihály és Payr Sándor külön füzetei, mások munkáiban is gazdag utalások), az 1622-es és 1625-ös években tartott országgyűlésekről is bőven olvashatunk Payr és mások munkáiban, az 1634/5-ösről éppen ebben a rovatban kaptak felvilágosítást az érdeklődők. Hátra volna, hogy a legkorábbiról, az 1553-asról is kapjanak azok adatokat, akik vendégeikkel ismertetik a város történetét, melyben kétségkívül jelentős esemény lehetett ez az országgyűlés is.

1963. XVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / AZ OLVASÓ KÉRDEZ – AZ OLVASÓ KÖZÖL / 47. Hogyan folyt az 1553-as soproni országgyűlés?

192Cs. E.: 47. Hogyan folyt az 1553-as soproni országgyűlés?

Valóban kevés szó esik a Sopronban tartott első országgyűlésről, aminek az oka az, hogy eléggé kevés jelentősége volt. A pestis miatt Pozsony helyett itt tartották. Payr Sándor (A soproni ev. egyházközség története. 1917. 83–84. lap) szerint április 9-től május 19-ig gyűléseztek az ország nagyjai, míg az uralkodó, I. Ferdinánd, április 21-től a végéig időzött Sopronban (Gévy: Itinerar Kaiser Ferdinands. 245. lap). Türk Dániel lőcsei jegyző naplójából valamelyes részleteket is megtudhatunk (Századok. 1871. 19–20. lap). A király megérkezve Sopronban trónusra ült, balján Miksa, a későbbi király és másik fia, Károly, állt, röviden beszélt és csak kevesekkel fogott kezét. Az országgyűlés a szomszédos monostorban folyt, tehát a volt bencés székházban, az előterjesztések nem sokat tartalmaztak. A király mentegetődzött, hogy az 1552-re ígért török-ellenes hadjárat elmaradt; hazafiasságra intette a rendeket és segílyt kért. A királyi előterjesztés Temesvár, Drégely, Veszprém és Szolnok eleste miatt a rendeket vádolta meg, azok felzúdultak, hogy az idegen vezérek okozták e várak török kézre jutását, hiszen nemegy magyar család fia odaveszett. A főrendeket felkérték, tudják meg a királytól, békével vagy háborúval akarja-e az országnak még megmaradt csekély részét fenntartani, a felelethez képest adnak segílyt, felkelést, és támogatják a végvárat. Május 13-án a 3 ft-ra emelt segílyt tárgyalták.

Ugyanezen a napon jelentős esemény is történt. A király olyan törvénycikk elfogadását kívánta, amely megtiltja a nyomdászoknak és könyvárusoknak a püspökök által helyben nem hagyott könyvek árusítását. A rendek erre nem álltak rá azzal a megokolással, hogy birtokaikon tudtukkal ilyesmi nem történik. A törvénycikk a protestáns szellemű könyvek ellen irányult, az erélyes fellépés mégis általában a cenzúra irányában mutatkozó tiltakozásnak tekinthető.

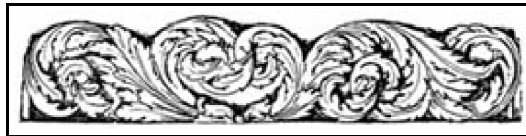
Sérelmezték a városok, hogy nem hívták meg képviselőiket; Ferdinánd erre azt válaszolta, hogy nem tudja, kin múlt ez; jól tették azok, akik hívás nélkül is elküldték képviselőiket.

Payr említett könyve harmadkézből hivatkozik a naplóra, más forrásból említi, hogy a humanista Oláh Miklós érsek is jelen volt, akinek rokonai birtokolták Lándzsér várát. Ez akkoriban zálogjogon Ausztriához tartozott, ennek visszaváltásával is foglalkozott az országgyűlés továbbá általában vallási kérdésekkel;

Ferdinánd ugyanis a protestánsok ellen óhajtott volna törvényt, de a rendek elodázták.

A városnak elég sok pénzébe került az idegenforgalom, húst és bort kellett a vendégeknek szolgáltatni és szépsézetét szempontból a templomhoz vagy kolostorhoz tapadó bódékat leromboltatni.

Sopron azért nem járt mégsem rosszul, mert a város kezére jutott az eddigi egyházi vagyon nagy részének kezelése (Bán: Sopron újkori egyháztörténete 22., 23. lap). A város nem győzött papjaira eleget panaszkodni, hogy eladósodtak, házaikat, szőleiket veszni hagyják. A papok viszont az országgyűlésen fordultak Ferdinándhoz, de panaszuk nemcsak a város, hanem a győri püspök ellen is irányult, hogy saját szerzeményeiről legalább is maguk dönthessenek végrendeletükben, mit is a király biztosított, aki egyébként nem volt a város pártján. Az országgyűlés ideje alatt maga is látta, hogy a templomok épülete és berendezése rossz karban van, és így meghagyta, hogy po. a volt bencés templom ablakait javítsák ki a kolostor vagyonából, ami 3546 színes üveggel meg is történt (Bán i. m. 34. lap).

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

A feltárási eredmények összefoglalását ld. a Soproni Topográfia (Bp. 1956.) 270–76. oldalán, Dercsényi Dezső tollából. Igen sok értékes megfigyelést közöl továbbá ugyanő (Építés-Építészet. 1950. 483.) és Szakál Ernő (ld. a káptalanterem szobrászati díszítésének helyreállításáról szóló, 1961-ben elkészült utódokumentáció leíró részét az Országos Műemléki Felügyelőség dokumentáció gyűjteményében).

2 (Megjegyzés - Popup)

2 A soproni topográfia 1956. évi kiadásának 179. ábrája (a volt ferences templom és a káptalanterem alaprajza) etekintetben elavultnak minősül, mert a káptalanterem alaprajzát még a helyreállítás előtti állapotában mutatja be. Ez annál is inkább sajnálatos, mert az első, 1953-as kiadás a 137. sz. ábrán már a feltárási utáni helyzetet rögzítette. Ezen az utóbbi alaprajzon jól látható, hogy a káptalanterem sekrestyével közös északi határfala nyugat felé elvékonyodik, annak ékes bizonyosságául, hogy a terem felé eső falsíkját utóbb valóban lefaraghatták, hogy a termet magát derékszögű négyszög-alaprajzra alakíthassák ki, s úgy boltozhassák be (1. kép). Az eredeti falsík-maradványon előkerült falfestmény-töredékről a topográfia leírása is megemlékezik (272. old.), de sem koráról, sem a falsíkhöz való viszonyáról említést nem tesz. Még általánosabban szól erről Dercsényi (i. m. h.), viszont a szemtanúk azt állítják, hogy a festésnyomok az északi fal utólag le nem faragott keleti részén mutatkoztak, de gondatlanság folytán munka közben elpusztultak. A festett vakolatmaradvány egykori létezését a fennmaradt fényképfelvételek szerencsére igazolják, révükön a helye is pontosan meghatározható (2. kép).

3 (Megjegyzés - Popup)

Dercsényi szerint (i. m. 276.) a káptalanteremben öt padozatot találtak, összesen 70 cm vastagságban, ami nyilván különböző építési szakaszokra utal. „A legutolsó habarcsba rakott terméskő volt, amihez tartozhatott a boltozatlan terem. Felette 15 cm-re fekvőrozettás téglapadlón állnak a kápolnák oszloplábazatai, ez tehát már a beboltozott, sőt a fülkékkel bővített periódusba tartozik”.

Másutt (u. o. 272.) azt is megemlíti, hogy a rozettás téglák néhány darabja a teremrészről előkerült, s ezeket a középső kápolna padozatában helyezték el újból, a helyreállítás során. Dercsényi csak a rozettás téglapadló-maradványokról emlékezik meg, amelyek 50 cm mélységben kerültek elő, de hogy hol, arról nem szól. Különben a káptalanterem egyes térrészeinek relatív építési koráról is nyilatkozik. Szerinte a kápolnák a boltozatos teremmel nem egyidőben épültek, a középső a két szélsőnél idősebb (u. o. 273. és 276.). E megfigyeléseit azonban kellőképpen nem részletezi, formai elemzésekkel nem támasztja alá.

4 (Megjegyzés - Popup)

Az északi és a déli ablak részben elfalazva, részben átépítve, a középső pedig teljesen elfalazva állott a helyreállításig. E befalazásokból számos kőrács-töredék látott napvilágot a restaurálásakor (ld. a terem szobrászati anyagáról készült utódokumentációt az OMF dokumentáció gyűjteményében). A töredékek két típust mutattak, az egyik az északi ablakhoz, a másik a középsőhöz tartozhatott az ablakbélletek maradványainak tanúsága szerint. Az északihoz sorozott kőrács-töredékek közötti enyhe méretkülönbözések azonban nem zárják ki annak lehetőségét, hogy azok nem egy, hanem két ablakból valók, másszóval: nem lehetetlen, hogy a töredékek egyike-másika a déli ablakhoz tartozhatott.

5 (Megjegyzés - Popup)

Tudomásom szerint a káptalanterem helyreállítási programja eredetileg csak a két karcsú kötegpillér barokk-korban körülfalazott testének kibontásából állott. Azonban menetközben nem várt leletek (így a szóbanforgó nyugati bejárat mellett két ablak maradványa) kerültek elő, s ezeket a már épülőfélben levő statikai szerkezetek (vasbeton kiváltások) miatt kényszerűen vissza kellett falazni. Ez az eset is ékesen bizonyítja azt, hogy a helyreállításokat gondos falkutatásoknak kell megelőzniük, nehogy ily kényszerhelyzetek előállhassanak műemlékeink kárára. Az ablakok állapota kiegészítésüket, helyreállításukat megengedte volna, hiszen Szakál Ernő formáikat megbízható módon rajzban vissza is szerkesztette. Ha tehát akkoriban e maradványokat kényszerűségből nem kellett volna visszafalazni, úgy ma káptalantermünk két nem kevésbé megkapó szépségű ablakkal gazdagabb lenne.

6 (Megjegyzés - Popup)

A kápolnaívek helyreállítás előtti állapotáról ugyancsak Dercsényi tett értékes megfigyeléseket (i. m. 272.). Szerinte a kápolnák közötti, azok elválasztó falához épült ívpillérek „két részből álltak, déli és északi oldaluk nem volt összekötve.” Más szemtanúk állítása szerint sem volt falazatuk homogén, s az egykorú fényképek is igazolják megállapításaikat. A helyreállítás alkalmából a köpillérek magjába a helyreállítást irányító Lux Kálmán igen szellemesen egy-egy vasbeton pillért rejtett el a boltozat fölött szükségessé vált teher-elhárító szerkezetek alátámasztására.

Sajnálatos azonban, hogy a pillérek nyugati felén a szakaszos ívkiváltás tényét igazoló sajátos kőosztást új bekötőkövek alkalmazásával megváltoztatták.

7 (Megjegyzés - Popup)

Művészettörténeti Tanulmányok. Bp. 1957. (A Művtört. Dokument. Közp. Évk. 1954–55.) 37–38. old. és 86–88. jegyz.

8 (Megjegyzés - Popup)

U. a. Bp. 1960. (A Művtört. Dokument. Közp. Évk. 1956–58.) 22–23. old. 17. kép.

9 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 33. old. és 69. jegyz.

10 (Megjegyzés - Popup)

A *Katzendorfer* változat a fenti mellett csak a XV. század végén tűnik fel (1493: „weingarten in Chaczendorfferen; 1495: *Kaczendorfer*; 1496: „weingarten, der Kaczendorffer genant”. SoprOkl. II/1, 238, 247; Gerichtsbuch 361).

11 (Megjegyzés - Popup)

Vö. SoprOkl. I/2, 370; HazOkm. I. 323; SCprVmOkl. II. 136–140. Az 1333. évi pert Lorándnak, Sopron és Vas vármegyék ispánjának 1335. március 12-i oklevele zárta le: Sopron város visszakapta azt a Rákos birtok és a Fertő által határolt területet (*particulam terre*), amelyet a győri püspök a királyi tárnokmester döntése alapján, I. Károly király nápolyi tartózkodása (1333.) idején a soproni polgároktól elfoglalt.

12 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Urkundenbuch des Burgenlandes, Graz – Köln, 1955, I. 234.

13 (Megjegyzés - Popup)

A megfelelésre már Csánki Dezső (Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Bp., 1897, III. 588) felhívta a figyelmet. A Katzendorfer-dűlő Macskád – Katzendorf egykori határának egy része. XIV–XV. századi kiterjedését még nem ismerjük.

14 (Megjegyzés - Popup)

Radnóti Aladár: Sopron és környéke régészeti emlékei. Vö. Csatkai–Dercsényi: Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956², 24.

15 (Megjegyzés - Popup)

Bárcki Géza: A magyar szókincs eredete. Bp., 1958², 155; Moór, Elemér: Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. Szeged, 1936.

16 (Megjegyzés - Popup)

Csánki i. m. 683; Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes. Eisenstadt, 1954. – Atelepülés az 1529. évi török hadjárat idején pusztult el.

17 (Megjegyzés - Popup)

Az ausztriai *Katzendorf* helynevek lehetnek személynévi eredetűek is. Vö. Schiffmann, Konrad: Historisches Ortsnamen-Lexikon des Landes Oberösterreich. München und Berlin, 1935–1940. – A házimacska német neve a XV. században általában még *mausenhund* 'egerésző kutya' volt. Beheim Mihálynak a 11. jegyzetben idézett krónikája a macskakői huszita vezérek elfogatását Sopronban (1464. aug. 8.) így indokolja: *die kacz lesst ires mausens hart*.

18 (Megjegyzés - Popup)

A Sopron vármegyei Macskádnál még korábban, 1249-ből adatható a Bars vármegyei Macskarév (*Machkazorm*) neve. Vö. Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. Bp., 1955, 321.

19 (Megjegyzés - Popup)

Vö. 1315/1323: „Cum Castro Sebusku quod idem *in monte Machkakw* construxit et erexit”; 1367: „Quendam *magnum lapidem Machkakw* apellatum” (Magyar Oklevélszótár. Bp., 1902–1906). – *Katzenstein* nevű szikla Ausztriában is van (Schiffmann i. m.).

20 (Megjegyzés - Popup)

Buch von den Wienern. 1462–1465. Herausgegeben von Theodor Georg v. Karajan. Wien, 1867, 365. Az in előljáró jelentése itt an' (Lexer: Mhd. Taschenwörterbuch), Bleyer Jakab (Századok 1902, 560) tehát tévesen helyezi Macskakót a tó „közepére”. Ha meg tudnók mondani, milyen mérföldet számít az általában jól értesült krónikás, a Fertő szeszélyesen változó hosszára kapnánk 1464. évi adatot.

21 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mollay Károly: Kottanner Jánosné és naplója. SSz. XI. 1–9.

22 (Megjegyzés - Popup)

HazOkm. IV. 326; SoprVmOkl. II. 301, 308; SoprOkl. I/3, 217; Mollay: SSz. XII. 176.

23 (Megjegyzés - Popup)

A soproni városkapitányok sorrendjét abból a kimutatásból ismerjük, amelyet a városi tanács készített IV. Frigyes 1450. évi két felszólítása után az elzálogosítás óta fizetett, ill. nem fizetett adóról (SoprOkl. I/3, 279, 285–6; II/6, 163–5). E kimutatással ellentétben Ebersdorffert nevezi soproni városkapitánynak két 1443. évi és hét 1444. évi oklevél (I. h. I/3, 233, 236, 238–40, 246–7, 251). Lehetséges tehát, hogy Pottendorfer Albert csak Ebersdorfer helyettesítésére átmenetileg működött Sopronban.

24 (Megjegyzés - Popup)

Ezután ugyanis hamarosan zágrábi püspök lett. Vö. Monumenta Historica Civitatis Zagrabiae. Zagrabiae, 1894, II, 194 stb.; A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. Bp., 1895, III, 52, 529.

25 (Megjegyzés - Popup)

16 Ez a mérték a pint többszöröse, azaz az akó (latinul *urna*, németül *ur*, *urn*, majd *eimer*, *emmer*). A mértékek körül zajló viták, pereskedések abból adódtak, hogy még olyan elismert mértéket is, mint a soproni akó, sem számítottak mindenütt azonos számú pinttel, sőt különbséget tettek abból a szempontból is, szolgáltatásról (hegyvám, dézsma) vagy kimérésről, eladásról van-e szó. A szolgáltatásokat ugyanis a cefre vagy a must (esetleg a fejtetlen bor) mennyisége alapján állapították meg, eladásra, kimérésre viszont csak kiforrott, beérett, már fejtett, feltöltött bor került. E minőségi megkülönböztetés a mértékeknel gyakran arra is kiterjedt, bort vagy sört mértek-e. A számolás alapja a kimérés (eladás) akója volt, a lajtokat és a boroshordókat a kádárok nyilván e szerint méretezték. A szolgáltatás és a kimérés (eladás) akója között általában 4:3 volt az arány. A XIX. század első felében a soproni akó Sopronban és Ruszton fejtetlen bornál 42 pintes, fejtett bornál 40 pintes volt (vö. Prickler, Harald: Der Eimer. Ein Beitrag zur mittelalterlich-neuzeitlichen Maßkunde des burgenländischen Raumes. Burgenl. Heimatblätter 1962, 21–34). Ezeket a viszonyokat Sopronban már a XV. századra nézve igazolhatjuk. Joachim Jakab kereskedő 1485. aug. 15-e után két hordó bort ad el: nagyjából (*myner oder mer*) 26 akót, amiért 8 1/2 dénárfontot, azaz 2040 dénárt kap. Mivel a bor pintjét 2 dénárért számítja, ez pontosan 1020 pint bor ára: 40-40 pintes akóval mérve éppen 25 1/2 akót tesz ki (SoprOkl. II/4, 353). Ha a fejtetlen bor soproni akóját 42 pintesnek vesszük, akkor a fenti arány alapján a szolgáltatás soproni akója 56 pintes volt, azaz pontosan 14 pinttel több. Fent láttuk, hogy a soproniak éppen ezt nehezményezték a rákosi hegyvám kiszabásánál: a rákosi várnagy az évszázados szokás ellenére nyilván e soproni nagyakóval mérte a soproniak rákosi hegyvámját. A győri püspök ezért az 1440. évi esetben beleegyezett abba, ha hat soproni polgár, akinek a rákosi határban van szőlője, lelke üdvösségére megesküszik, *quod ius montanum eiusdem nostri castris in mensura ipsius castris hactenus et a longveis temporibus per eos et alios modo eodem non sit soluta, scribimus contenti sine ulteriori discussione*, „hogy (rákosi) várunk hegyvámját ők és mások eddig és régóta (rákosi) várunk mértéke szerint, nem a (kifogásolt) módon fizették, akkor minden utólagos vitatkozás nélkül megírjuk beleegyezésünket” (SoprOkl. I/3, 204). Egyben közli, hogy a rákosi mérték *nem 14, hanem csak 4 pinttel* nagyobb a soproninál. Rákoson a szolgáltatás soproni akója ezek szerint 46

pintes, a kimérés (eladás) soproni akója tehát 34 (pontosan 34 1/4,) pintes volt. (A lékai és a borsmonostori uradalmakban még a XVII. században is 32 pintes, Kőszegen pedig 30 pintes volt a soproni akó.) – Ha a XV. századi Sopronban a szolgáltatás akóját 56 pintesnek, a kimérés (eladás) akóját 40-42 pintesnek vesszük, akkor fontos fogódzót kapunk a bortermés megállapításához és a számadások nem egy részletét megfejthetjük. A már említett Joachim Jakab számadásában például panaszkodik, hogy 1489-ben 2 1/2 akó helyett igazságtalanul 3 akó bordézsma-t vetettek ki rá; a következő évben azonban elégtétellel veszi tudomásul a kiszabott 1 1/2 akót. Az 1490. évi termésből 400 pintet (ez 10 akó) 1491. február 11–12-én mért ki, 10 akót pedig a nagybőjti vásárban adott el. A 1 1/2 nagyakó bordézsma éppen 2 kisakónak felel meg. A teljes borkészlet tehát 22 kisakónak vehető. Ha ebből leszámítjuk a szürettől az eladásig (*vom lessen vncz auff vastenjarrmarckchtt*) feltöltésre használt 30 pint bort, akkor az 1490. évi termés kerekén 21 kisakó volt, amelynek bordézsma-ja 1:10 arányban valóban 2 kisakót, azaz 1 1/2 nagyakót tett ki (I. h. II/4, 356, 377). A bordézsma-t ugyanis mindig sommásan, azaz egész, fél, negyed és nyolcad akóban vagy az akónál nagyobb egységben (kúf, vö. SSz. XIII, 125), és nem pintben állapították meg. A soproni polgárok tehát lényegében azért vitáztak 1345-ben is, 1440-ben is a győri püspökkel és rákosi várnagyával, hogy Rákoson termelt cefréjük, mustjuk minden 56 pintje után csak 46 pintnek megfelelő szolgáltatást (hegyvám, bordézsma) adjanak, azaz kevesebbet mint Sopronban. – A fentieket Joachim Jakab számadásának egyéb tételei is igazolják. Ezek alapján helyesbíteniünk kell a bordézsma-ra és a bortermés nagyságára végzett korábbi számításainkat (SSz. V, 117). Ez szintén tanúsítja, milyen alapvető várostörténeti szempontból a súlyok és a mértékek történetének kidolgozása (vö. SSz. XV, 379).

26 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl. II/6, 163; II/3, 340–58, 360–9. Ernst Konrád városi jegyző számadásának adatai szerint 1 magyar aranyforint 1442-ben 7 bécsi dénársolidust, azaz 210 dénárt ér. Ennyiért akkoriban kb. fél akó jó bort lehetett kapni.

27 (Megjegyzés - Popup)

A levél: *Fontes Rerum Austriacarum* II/67. kötet. Wien, 1912, 49–50. A győri püspök Rákost csak Eneas Silvius halála, két évvel Sopron visszaváltása után, 1465-ben kapta vissza (SoprOkl. I/5, 162–3, 178).

28 (Megjegyzés - Popup)

A fentiek az is bizonyítják, hogy a győri püspöknek 1447-től kezdve okoz ismét gondot soproni dézsma-órának elhelyezése és értékesítése, bár volt háza a mai Orsolya téren (SoprOkl. I/3, 278, 283; Mollay: SSz. XIV. 332).

29 (Megjegyzés - Popup)

Prickler, Harald: *Geschichte der Herrschaft Bernstein*. Eisenstadt, 1960.

30 (Megjegyzés - Popup)

Mályusz Elemér: *A magyar rendi állam Hunyadi korában*. Bp., 1958, 110.

31 (Megjegyzés - Popup)

Vö. még SoprOkl. II/6, 164–5; I/3, 269, 279, 285–6; I/4, 16, 52–3, 66–7, 139, 150–1, 158, 163 stb.

32 (Megjegyzés - Popup)

Hóman–Szekfű: Magyar Történet. Bp., 1936², II. 443; SoprOkI. I/3, 298.

33 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Házi: SSz. XV. 333–4.

34 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkI. I/4, 7; 10, 14; II/3, 394.

35 (Megjegyzés - Popup)

Ladendorfer egy évvel Macskakő eladása után, 1456. június 30-án egy évre, az akkor szokásos 10%-os kamattal, 300 magyar aranyforint kölcsönt nyújt Sopronnak (SoprOkI. I/4, 102, 108, 247, 156, 174, 311), sőt a Zsidók utcájában házat is szerzett, amelyet 1459. ápr. 19-én 100 dénárfontért ad el a városi tanácsnak (I. h. 350).

36 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkI. I/4, 126.

37 (Megjegyzés - Popup)

Csánki i. h. 667, 690. Weitracherék Sopron vármegyében még Keresztúrt és Pereszteget zálogjogon bírták a Kanizsaiaktól.

38 (Megjegyzés - Popup)

Vö. a SoprOkI. I/4–5. kötetének számos adatát a feudális anarchia virulásáról.

39 (Megjegyzés - Popup)

30 Tóth-Szabó Pál: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Bp., 1917, 324–6. – A csepregi tanács 1462. jún. 10-én egy soproni bírósági tárgyalás elhalasztását kéri Margit napjára (júl. 13.), mivel *ynczunt kain erber man dar zum ander czihen weder mit dem guet nach mit dem leib, wan sy niren sicher sein* (SoprOkI. I/5, 40).

40 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Székely György: A huszitizmus és a magyar nép. Századok 1956, 331–367, 556–590. – A nemzeti nyelvek, így a magyar kialakulása szempontjából jelentős a huszitáknak az a gyakorlata, hogy az istentiszteletet nemzeti nyelven tartották és a bibliát nemzeti nyelvű fordításban a hívők kezébe adták. Vö. Kardos Tibor: A Huszita Biblia keletkezése. Bp., 1953.

41 (Megjegyzés - Popup)

32 Domokos Pál Péter (A moldvai magyarság. Kolozsvár, 1941³) fordítása. A helytörténeti irodalmunkban eddig ismeretlen forrás idézett helyének eredeti szövege: „Mathias Corvinus Rex Hungariae circa an(n)um Domini 1460 bellis Turcicis occupatus in finibus Thraciae, dum Budam victor rediret multos Ungaros et

Germanos in suo regno *circa Sopronium* et Posonium Hussiana labe infectos deprehendit. Praedicantes vivos in terram infodi curavit, et ne amplius erroris pestilencia serperet, quotquot hac contagione correpti errant in Moldaviam exules a limitibus Ungariae ejecit, quorum praecipui Ungari hoc loco resederunt, et in memoriam sui Ducis habitationis vicum Huss appellârunt. Fermentum illius temporis est, quod Hussiani Ungarica linguâ Sacrum et Vesperas hus usque cantârunt. Quod Nos cum populi satisfactione sic attemperavimus, ut omnia ad Sacrum pertinencia latinè fierent, et aliquae piae Cantiones Ungaricae ante et post Sacrum pro devotione populi audirentur” (Urechia, Vasile Alexandru: Codex Bandinus. Bucuresci, 1895, 23). Vö. még Mikecs László: Csángók. Bp., 1941; ugyanő: A moldvai katolikusok 1646–47. évi összeírása. Kolozsvár, 1944. – A városnév e magyarázata még megvizsgálandó, a husziták megtelepedése, Bandinus jelentésének alapossága azonban igazolt.

42 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Rittsteuer, Josef: Die Klosterratsakten über das Burgenland. Eisenstadt, 1955, 162.

43 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő (SoprOkl. II/4, 233–244) a számadáskönyvet 1464 karácsonyától keltezi, holott az eredeti keltezés (*noch Weinnachten in dem LXIII. jar*) mai időszámításunk szerint 1463 karácsonyát jelenti, mivel a középkorban Sopronban is a karácsony számított évkezdetnek. Ezt a számadáskönyv tartalmi elemzése is bizonyítja (pl. Mátyás király 1464. márc. 29-i székesfehérvári koronázásával kapcsolatos soproni kiadások stb.). A számadáskönyv tételei így az oklevelekkel összhangban értelmezhetők.

44 (Megjegyzés - Popup)

A munkát Farkas kovácsmester 5 dénársolidusért és Pál lakatos 4 solidus 20 dénárért végezte el.

45 (Megjegyzés - Popup)

Weitracher Konrád és vele fogva tartott társainak további sorsáról nem tudunk. A husziták 1465. szept. 7-i támadása Sopron ellen (l. alább) arra enged következtetni, hogy kivégezték őket.

46 (Megjegyzés - Popup)

Mégis vö. Szűcs Jenő: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Bp., 1955; Fügedi Erik: Középkori várostörténetünk statisztikai forrásai. Történeti Statisztikai Közlemények I/1, 43–85; I/2–4, 16–75.

47 (Megjegyzés - Popup)

Az első két ásatásról írt rövid beszámolóim a SSz 14 (1960) 223–241. és 15 (1961) 131–140. lapjain jelentek meg. Jelen beszámolóim szerves folytatása a két előzőnek, amelyet ismertnek veszek.

48 (Megjegyzés - Popup)

Munkatársaim Kiss Attila és Mesterházy Károly IV. éves régészhallgatók voltak. Az embertani anyag megmentését Tóth Tibor kandidátus végezte.

49 (Megjegyzés - Popup)

Ásatási munkatársam Németh Péter IV. éves régészhallgató volt.

50 (Megjegyzés - Popup)

Az 1961–62-ben feltárni kezdett szentendrei langobard temetőben azonban már eddig 80 sírt találtunk. A temetkezések száma itt túl fogja haladni a 100-at.

51 (Megjegyzés - Popup)

Schmidt, B., Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland. (Halle 1961) 82–, 45–46. kép és 5–6. t.

52 (Megjegyzés - Popup)

Paribeni, R.,–Pasqui, A., Necropoli barbarica di Nocera Umbra. Monumenti Ant. dei Lincei 25 (1919) 347–, 84. kép.

53 (Megjegyzés - Popup)

Nováki Gy., Germán sírok Hegykőn. SSz 11 (1957) 262–264, 1–5. kép.

54 (Megjegyzés - Popup)

Bóna, I. Die Langobarden in Ungarn. Acta Arch. Hung. 7 (1956) 205–206., 30. t. 2; 39. t. 2; 53. t. 3.
Mitscha–Märheim, H., Völkerwanderungszeitliche Gräber in Mannersdorf am Leithagebirge. Arch. Aust. 22 (1957) 45–, 1. kép 1.

55 (Megjegyzés - Popup)

Bóna, I., Langobard temető Rácalmáson. Alba Regia 1 (1960) 167., 1. kép.

56 (Megjegyzés - Popup)

Mengarelli, L., La necropoli barbarica di Castell Trosino. Monumenti Ant. dei Lincei 12 (1906) 175–, 27. kép.

57 (Megjegyzés - Popup)

Kloiber, Ae, Die Gräberfelder von Lauriacum. Das Ziegelfeld. (Linz 1957) 171 skk. A közölt sírfényképek nagyobb részén (9. t. 1; 11. t. 2; 12. t.; 14. t.; 19. t.; 28. t.; 35. t.; 36. t.; 37. t. 1; 39. t. 1; 40. t. 1.; 42–43. t.; 75 t. 1.; 77. t) a halottak mellükön vagy medencéjükön összekulcsolt kezekkel fekszenek. Feltűnő, hogy a szerző ezt a kéztartást nem tartja jellemzőnek, csupán a temetőben megfigyelhető egyik típusnak.

58 (Megjegyzés - Popup)

Dannheimer, H., – *Torbrügge, W.*, Vor-und Frühgeschichte im Landkreis Ebersberg. (Kallmünz 1961) 38–40.

59 (Megjegyzés - Popup)

Van erre egyéb irodalmi bizonyíték is. Nagy Károly 791–796. évi avar hadjáratai után – amelyek vidékünkön is keresztül hullámszórtak – 796-ban Augsburgban a bajor püspökök konferenciára gyűltek

össze. Ekkor esett szó az újonnan meghódított területeken talált keresztény római provinciális leszármazottokról. Ezek a római keresztények több mint 200 éven át, teljesen pogány környezetben, megőrizték latin nyelvüket és vallásukat is – igaz teljesen elvadult alakban.

Noll, R., Frühes Christentum in Österreich. (Wien 1954) 132.

60 (Megjegyzés - Popup)

Már több ízben rámutattam, hogy Pannóniában a langobard temetők mindig római települések közelében kerülnek elő. Ez a szabály annyira erős, hogy azokon a helyeken is, ahonnan eddig római település nem volt ismeretes, sikerült megtalálnunk a langobard temetőtől aránylag nem messze nyomait (Dör, Szák). Hegykőn a Bánhossza nevű dombon pusztítanak évek óta későrómai telepet és kőlapokból, sírkamrákból álló temetőt.

61 (Megjegyzés - Popup)

Beninger, E., Die Langobarden an der March und Donau (Reinerth, H., Vorgeschichte der deutschen Stamme, Berlin 1940, II. köt.) 830–, 357. t. 1, 6; 362. t. 1, 3; 363. t. 11–14; 364. t. 1–2. A nikitschi leletek Bécsben őrzött részét alkalmam volt a Naturhistorisches Museumban futólag tanulmányozni.

62 (Megjegyzés - Popup)

Radó i. m. 97. l.

63 (Megjegyzés - Popup)

Radó i. m. II. kéziratos kötet 123. és 174. szám.

64 (Megjegyzés - Popup)

Házi: Sopron sz. kir. város története. Sopron, 1925, I. 7. 206. lap. 157. oklevél. – Erre az oklevélre Házi Jenő volt szíves felhívni figyelmemet.

65 (Megjegyzés - Popup)

U. o. 223. lap 173. oklevél.

66 (Megjegyzés - Popup)

Teller F.: Magyarország középkori hangjelzett kódexei. Theologia 1944. Bp. 259–261. l.

67 (Megjegyzés - Popup)

Mezey L.: Codices Latini medii aevi bibliothecae Universitatis Budapestinensis. Bp. 1961, 7–10. lap.

68 (Megjegyzés - Popup)

Mezey i. m. 122–124. l.

69 (Megjegyzés - Popup)

Házi J.: Sopron középkori egyháztörténete. (Győregyházmegye múltjából IV. szám. I. rész) Sopron, 1939.

5., 127. és 215–216. lap.

70 (Megjegyzés - Popup)

Magyarországi középkori hangjelzett kódexeink összefoglaló ismertetését, a különböző hangjelzésmódok magyarországi elterjedtségének leírását lásd a *Studia Musicologica* (Bp. Akadémiai Kiadó) kb. egyidejűleg megjelenő kötetében, ahol mindezt részletesebben tárgyaljuk.

71 (Megjegyzés - Popup)

Radó P.: *Libri lit. i. m.* 97. lap.

72 (Megjegyzés - Popup)

A gyöngyösi adatokra vonatkozólag lásd a Gyöngyösi Ferencsek *Historia Domus-át*, *Articulus III.* 131. lap. Kivonata az Orsz. Széchényi Kvt. Gyöngyösi Tud. könyvtárának birtokában.

73 (Megjegyzés - Popup)

Házi J.: *Sopron középkori egyháztörténete i. m.* 193. l.

74 (Megjegyzés - Popup)

Jelenlegi jelzete Pannonhalmi Főkönyvtár 123/b. I. 20. a.

75 (Megjegyzés - Popup)

Juhász bírálatát Anna nagyváradi színészi munkájáról Péter László idézi Anna örök c. tanulmányában. *Dél-Magyarország irodalmi füzetek* 5.

76 (Megjegyzés - Popup)

Az Anna ablaka alatt fagyoskodó Juhász története annyiban is hihető, mert maga a költő is megírta az Orbán lelkében, és Sárvári Nusi is beszél róla a riporternek 1937-ben. Eörsi Júlia is idézi *Örökké tied c.* könyvében, 14. l.

77 (Megjegyzés - Popup)

Dutka Ákos: *A Holnap városa* 129–130.

78 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Hírlap 1937, IV. 25., 93. sz.

79 (Megjegyzés - Popup)

Rónai György: *A regény és az élet*, 347.

80 (Megjegyzés - Popup)

Juhász Gyula: *Orbán lelke, Örökség*, II. 120.

81 (Megjegyzés - Popup)

Ugyanott i. h.

82 (Megjegyzés - Popup)

Szalatnay Rezső: Juhász Gyula hatszáz napja, 261. l.

83 (Megjegyzés - Popup)

Dutka Ákos írja a Holnap városában, 129–130. l.

84 (Megjegyzés - Popup)

Eörsy Júlia: Im, 14. l.

85 (Megjegyzés - Popup)

Juhász Gyula: Orbán lelke – Örökség, II. 119.

86 (Megjegyzés - Popup)

Szalatnai: I. m. 261. l.

87 (Megjegyzés - Popup)

Anna vallja a riporternek, Magyar Hírlap 1937, IV. 25., 93. sz.

88 (Megjegyzés - Popup)

Szalatnai: I. m. 273. l.

89 (Megjegyzés - Popup)

Péter László: Anna örök c. tanulmányából idézem. A Dél-Magyarország irodalmi füzetek 5. száma. Az Anna-kérdés egyetlen összefogó tanulmánya. Sárvári Nusi eredeti nevét, színiiskolai éveit is az ő tanulmánya alapján idézem.

90 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai: Tengelyen, hajón, vasúton Győr és Sopron között. Győri kalendárium. 1941. 48. l.

91 (Megjegyzés - Popup)

2 Ilyen árvizekről egykorú krónikák gyakran megemlékeznek, a Payr krónika szerint 1627-ben, 1648-ban, a Csányié szerint 1693-ban, az Amtmanné szerint 1745-ben volt árvíz. Az 1767 májusi árvíz magasságát egy parti házon emléktáblával jelölték meg, 1813-ban a Pressburger Zeitung szerint a megdagadt víz elérte ezt a magasságot is (272. lap). 1833-ban viszont ezen is túlemelkedett az Ikva vize, maga a város tétetett a régi fölé másik új táblát a szint megjelölésével (Tanácsjegyzőkönyv 1833-ról, 3732-es tétel). Ezt a magasságot még egyszer elérte az ár, 1879-ben, mikor ezt az évszámot is rávésték a táblára. Utoljára 1900-ban volt nagyobb kárral járó áradása az Ikvának.

92 (Megjegyzés - Popup)

A postán feladott leveleket a címzett ki szokta váltani; ha küldője előre megfizette a viteldíjat, úgy mondták: franco. Giefing nagykereskedő volt a később nagyon híres Fekete Elefánt fűszerbolt alapítója. Felszabadult inasa volt a küldőnc, aki a pesti levelet kézbesítette.

93 (Megjegyzés - Popup)

Széchenyi soproni munkatársa.

94 (Megjegyzés - Popup)

Szűrszabó, köpönyegkészítő.

95 (Megjegyzés - Popup)

Bálvány utca a Lipótvárosban.

96 (Megjegyzés - Popup)

Bálvány utca a Lipótvárosban.

97 (Megjegyzés - Popup)

A mai Tanácskörút.

98 (Megjegyzés - Popup)

a Heckenast ötvös levelei dédunokájának, Heckenast Gusztáv tört. tud. kandidátus tulajdonában. Közölhetéséért köszönet.

99 (Megjegyzés - Popup)

Anzuhoffende hohe Genehmigung. Soproni tanácsjegyzőkönyv. 1838. 1092. sz. végzés.

100 (Megjegyzés - Popup)

A megye a „segedelem adás”-t azért kérte, mert a városnak nyolc jobbágyfaluja volt. Sajnos maga az átirat nincs már meg a Soproni Állami Levéltárban.

101 (Megjegyzés - Popup)

Soproni tanácsjegyzőkönyv 1838. 1142. 1143. 1199. 1302.

102 (Megjegyzés - Popup)

Soproni tanácsjegyzőkönyv 1838. 1200. sz. végzés. A Marie c. 3 felvonásos színművet adták a színházi zsebkönyv tanúsága szerint (Uzsoki András szives közlése).

103 (Megjegyzés - Popup)

A műsor a Soproni Állami Levéltár gyűjteményében, a szövegek a Geiger krónikában.

104 (Megjegyzés - Popup)

Soproni tanácsjegyzőkönyv 1838. 1363. sz. végzés.

105 (Megjegyzés - Popup)

Mindkét krónika a Soproni Állami Levéltárban.

106 (Megjegyzés - Popup)

15 Schön: Buda-Pesti képek, könyvek Csillag Béla gyűjteményében. Budapest. 1936. 145-ös szám. A cím azonos, a méret nem egészen: 21,8×32 cm. Úgy tudom, ezen a gonddal megszerkesztett katalóguson kívül, amely 21 metszetet és ponyvát sorol fel az árvízről, más felsorolás nem jelent meg. Éppen azért érdekesnek tartom a soproni Széchenyi könyvtárban levő színezett metszet megemlítését és közlését, amellyel másutt nem találkoztam. Mérete 21,5×33 cm. Címe: Scenen aus der Überschwemmung von Pest im Jahre 1838. Wien bey J. Bermann et Sohn. 562. Az Eskü téri templom környékét mutatja.

107 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai: A képmutogatók. Soproni Szemle. 1956. 347. lap.

108 (Megjegyzés - Popup)

A brünni morva múzeumban is vannak efféle ponyvatermékek, amelyeket németül nyomtak ugyan, de bennük „morvaizmusok” is vannak. Négy változat található, az egyik címlapján a kép – természetesen semmi kapcsolatban a tárggyal – Mária mennybemenetele. A debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1958/9. Ludovikova M.: Kraemerlieder mit ungarischen Motiven in den Sammlungen des Maehrischen Museums in Brno. 107. lap.

109 (Megjegyzés - Popup)

Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. sz.-ban. Sopron, 1939. 301. l.

110 (Megjegyzés - Popup)

Thirring G.: Sopron népessége a 18. sz. elején. SSz. I. 162. l.

111 (Megjegyzés - Popup)

Németh Sámuel: A soproni ev. líceum tanulóifjúsága a XVIII. században. SSz. 1957. 65–78. l.

112 (Megjegyzés - Popup)

Joh, Andr. Kastenholz: Christliche Leichenpredigt bey volekreicher Beerdigung des ... Herrn M. Michael Meissners. Regensburg. 1724.

113 (Megjegyzés - Popup)

Németh S.: A soproni líceum tanulóinak külföldi tanulmányai. 1680–1782. SSz 1955. 99–117. l.

114 (Megjegyzés - Popup)

Új Sopronvármegye 1942. április 18.

115 (Megjegyzés - Popup)

Korábban megjelent versei: Versek. 1904. Pozsony. Szomorú szemmel. 1909. Bp., Későbbi kötetei: Tábortűz mellett, lengyel mezőkön. 1914. Bp., Levelek a Kálváriáról. 1916. Bp. Nagy Lajos ev. lelkész a Bp.-i Fasori templomban, később maga is író és gyurói lelkész.

116 (Megjegyzés - Popup)

Költeményeinek ilyen vonatkozásait ki is használják a hivatalos irodalom hangadó képviselői: Ady és a Nyugat ellen (Rákosi Jenő). A II. világháború idején is divatos lett és vele igazolták az uralkodó osztály imperialista törekvéseit. Nacionalizmusa faluja 48-as szelleméből táplálkozik. Dabason van eltemetve Kossuth apja. Másodunokatestvére, Achim András, az első parasztképviselő. Nacionalizmusának egyetlen pozitív értelme az, hogy vele Tiszáék dualizmusát kifogásolja, és erősíti azt az ellenzékét, amelyik vérszegényen ugyan, de mégis hozzájárult ennek a rendszernek a bukásához.

117 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Napló. 1912. január 12.

118 (Megjegyzés - Popup)

Nemzetőr. 1912. július 11.

119 (Megjegyzés - Popup)

Sopron. 1912. november 3.

120 (Megjegyzés - Popup)

7 A Sopron című napilapban érdekelve voltak a szociáldemokraták is, a Petőfi könyvnyomda, ahol a lapot nyomtatták a párt tulajdona volt, és Zsombor Géza vezette. A Sopront alapító szerződés így határozza meg a lap célját: „a szerkesztőség tagjainak utasítás adandó, hogy felekezeti érdekeket szolgáló vagy egyházi vagy vallási intézményeket támadó cikk a lapban nem közölhető. Főcél a lap élénk kiszolgálására, a munkásosztály érdekeinek védelmezésére, szociális intézmények megvalósítására fordítandó, a közegészség és a népoktatás különös figyelem tárgya legyen, azon politikai kérdések mellett, amelyek a nemzet függetlenségét, a vagyonosodását és az igaz népuralom megvalósítását célozza.” Soproni Újság 1949. 100. szám.

121 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Újság 1949. 102. szám.

122 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Újság 1946. december 25.

123 (Megjegyzés - Popup)

Nádasi színtársulata 1905-től 1911 szilveszteréig működik Sopronban, innen Szabadkára költöznek. Az élet szeretője c. kötet töredékei 1917-ben jelentek meg Budapesten.

124 (Megjegyzés - Popup)

Gyóni: Caesar, én nem megyek. Válogatott versek 1959. Bp 232. l.